VICTOR HUGO

SAMLADE SKRIFTER

MALMÖ
VÄRLDSLITTERATURENS FÖRLAG

MALMÖ
Vitus Peterssons Bokindustri
1927

Minnesupplaga

SAMHÄLLETS OLYCKSBARN

AV

Victor Hugo

MALMÖ
VÄRLDSLITTERATURENS FÖRLAG

Fjärde bandet

V.

STRIDERNAS "QUID OBSCURUM".

(Forts.)

Det är några dunkla timmar mellan 12 och 4 under denna dag, då man icke vet vad som tilldrog sig. Skymningen sänkte sig över dem. Man såg otydligt i dimman uniformer och krigsattiralj, som äro nästan okända i våra dagar, pälsmössor, flygande sabeltaskor, korsade remtyg, patronväskor, husarernas dolmaner, de röda stövlarna, de tunga mössorna prydda med snören, det nästan svarta braunschweigska infanteriet blandat med det scharlakansröda engelska, de engelska soldaterna med stora vita valkar på axlarna i stället för epåletter, det lätta hannoveranska kavalleriet med sina avlånga lädermössor med kopparbeslag, skottarna med bara knän och rutiga plädar, våra grenadierers stora vita damasker; allt detta utgjorde tavlor.

icke strategiska linjer, det var något som Salvator Rosa kunde skildra, icke Gribeauval.

Ett visst virrvarr åtföljer alltid ett sådant slag. Quid obscurum, quid divinum. Varje historiker drager linjerna efter sitt eget behag i ett sådant virrvarr av händelser. Hur än generalerna göra sina beräkningar, åstadkomma de beväpnade massorna oberäknelig manspillan; under striden tillintetgöra de varandra, såsom fältherrarnas avsikt är, men en viss del av slagfältet upptager flera fallna än en annan del, liksom den mer eller mindre fuktiga jorden uppsuger mer eller mindre vatten. Man är tvungen att övergjuta marken med mera blod än man önskar. Det blir oförutsedd manspillan. Stridslinjen ringlar sig som en orm, blodsströmmarna rinna ojämnt, regementenas tillbakagång eller framgång bildar uddar och vikar, vilkas konturer ideligen förändras, den ena efter den andra. Där infanteriet nyss stod, rycker artilleriet nu fram, där artilleriet stod, spränger nu kavalleriet fram; bataljonerna äro endast som stora rökmoln.

Man såg något på en viss plats för en stund sedan, man söker, det är försvunnet; de dunkla

massorna rycka fram och tillbaka; en spöklik vind för fram, tränger undan, samlar och skingrar mångfalden av människor. Ett stridsvimmel är ett ständigt vacklande hit och dit. En matematiskt utarbetad plans orörlighet består en minut, icke en dag. För att kunna möta en batalj, fordras det en av dessa kunniga målare som ha tumultets alla färger på sin palett. Rembrandt är bättre än van der Meulen. Van der Meulens perspektiv bedrager; endast då han målar orkaner är han äkta. Det är det som berättigar Folard att motsäga Polybios. Det finnes alltid ett ögonblick, då striden urartar, massan koncentreras och skingras på tusen olika sätt, och, för att använda ett av Napoleons egna uttryck, "förr kan man tala om regementenas biografi än om arméernas historia". Historikern sammanfattar fakta. Men han kan endast skildra kampens huvudkonturer. Det har icke givits någon skildrare, hur samvetsgrann och skicklig han än må ha varit, som absolut kunnat återgiva den förskräckliga händelse, som kallas en batalj.

Detta gäller alla stora slag, och i synnerhet kan det sägas om Waterloo.

Ett visst ögonblick under eftermiddagens lopp voro emellertid stridens linjer tydligt skönjbara. Konturerna antogo allt fastare former, drabbningen liksom koncentrerade sig, och man skulle nästan kunnat säga, att den tog en bestämd gestalt.

VI.

KLOCKAN FYRA PÅ EFTERMIDDAGEN.

Vid fyratiden var engelsmännens ställning allvarlig. Prinsen av Oranien anförde centern, Hill högra flygeln och Picton vänstra. Prinsen av Oranien ropade utan uppehåll till holländarna och belgarna: "Nassau, Braunschweig, aldrig ge vika". Hill, som lidit svåra förluster, ställde sig till Wellington. Picton hade fallit. I samma ögonblick, som engelsmännen erövrade en av fransmännens fanor, dödade fransmännen deras general, Picton, med en kula genom huvudet. För Wellington hade striden två stödjepunkter, Hougomont och la Haie-Sainte; Hougomont höll brinnande ännu stånd, la Haie-Sainte var intaget. Av den tyska bataljon, som försvarade det, var det endast fyrtiotvå överlevande, alla officerare, utom fem, voro döda eller tillfångatagna. Tretusen kämpande hade tillintetgjorts i denna lada. En engelsk sergeant, förres-

ten Englands störste boxare och bland sina landsmän ansedd som oövervinnlig, hade dödats av en liten fransk trumslagare. Baring hade givit vika, Alten var nedstucken. Flera fanor hade förlorats, varav en från Altens division och en från Lüneburgs bataljon, buren av en prins av familjen Deux-Ponts. De grå skottarna existerade icke längre; Ponsonbys storväxta dragoner voro sårade. Dessa tappra ryttare hade gått under för Brolanciärernas lansar och för Travers kyrassiärer. Av de tolvhundra hästarna återstodo endast hälften; av tre överstelöjtnanter voro två fallna, Hamilton var sårad, Mater var dödad, Ponsonby hade fallit, genomborrad på sju ställen. Gorden var död, March var död. Två divisioner, den femte och den sjätte, voro skingrade.

Hougomont var angripit, la Haie-Sainte var taget, och det återstod endast centern. Den höll alltjämt stånd. Wellington förstärkte den; han kallade dit Hill, som stod vid Merbe-Braine, och Chassé, som stod vid Braine-l'Alleud.

Den engelska arméns centrum, som var något konkav, var mycket kompakt och intog en fördelaktig ställning. Den besatt Mont-Saint-Jeans-höj-

den, bakom sig hade den byn och framför sig sluttningen, som då var ganska knagglig. Den stod med ryggen mot den stora stenbyggnaden, som stod vid vägskälet, en byggnad från sextonde århundradet, så massiv, att kulorna studsade mot dess murar. Runt omkring på höjden växte täta buskar och ett par rader av häckar voro tillräckligt yviga för att kunna användas i camouflagets tjänst. Det hade också insetts av engelsmännen, vilka här anbragte nästan omärkliga skottgluggar och där de helt doldes av hagtornet; det hade lyckats dem att mellan grenarna placera kanongap, som man ej lade märke till utan den noggrannaste undersökning, och busksnåret hade med konst utökats med en förvillande likhet samt förvandlats till en levande, grönskande skärm. Naturen togs här i bruk med den störta skicklighet och där något saknades skapade man det själv. Deras artilleri låg i bakhåll i buskarna. Detta arrangemang, som ovedersägligen är tillåtit i krig, var så väl genomfört att Haxo, som klockan nio på morgonen utskickats av kejsaren för att rekognoscera de fientliga batterierna, icke hade sett någonting. Han kom tillbaka till Napoleon och sade, att det icke fanns

några hinder, utom de två murarna, som spärrade vägarna till Genappes och Nivelle. Det var vid den tiden, då säden stod hög, och vid höjdens kant hade en bataljon från Kempts brigad, beväpnad med karbiner, dolt sig i det höga gräset.

På så sätt säkrad, intog den engelsk-holländska arméns centrum en gynnsam ställning.

Faran vid denna ställning var Soignes-skogen, vilken gränsade intill stridsfältet och delades av Groenendaels och Boitsforts sumpmarker. En armé skulle icke kunnat draga sig tillbaka dit utan att bringas i oordning; arméerna hade där ögonblickligen skingrats. Artilleriet hade förlorat sig i träsken. Tillbakatåget hade, enligt mångas uppfattning, blivit en vild flykt, vilket dock motsäges av andra.

Wellington skickade dit en brigad under Chassé och en brigad under Wineke, jämte Clintons division. Åt dessa engelsmän, Halketts regementen, Mittchells brigad, Maitlands garden, gav han som flygelvärn och stödjemur Braunschweigska infanteriet, Nassaus kontingent, hannovrarna, under Kielmansegge och tyskarna under Ompteda. Detta utgjorde tillsammans tjugosex bataljoner, som

han hade till sitt förfogande. Den högra flygeln blev, som Charras säger, ställd bakom centern. Ett väldigt batteri låg gömt bakom sandsäckar på det ställe, där det nu så kallade Waterloomuséet ligger. Wellington hade dessutom i en fördjupning i terrängen Somersets dragongarden, vilka utgjorde fjortonhundra hästar.

Det var andra halvan av det så populära engelska kavalleriet. Ponsonby hade fallit, men Somerset var kvar. I detta skick utgjorde batteriet nästan en redutt. Det var placerat bakom en låg trädgårdsmur, som i hast blev beklädd med sandsäckar och skyddad av vedvallar. Verket hann icke bliva fullbordat; man fick ej tid att omgiva det med pålverk.

Wellington, som var bekymrad men ytterligt lugn, var till häst och förblev hela dagen i samma ställning framför den gamla kvarnen i Mont-Saint-Jean, vilken ännu fanns i behåll, då en entusiastisk engelsman köpte den några år senare för tvåhundra francs och förde den med sig. Wellington visade ett kallt hjältemod. Kulorna veno om öronen. Då hans adjutant Gordon föll vid hans sida och

lord Hill visade honom en granat, som susade förbi, sägande:

— Vilka instruktioner och befallningar giver ni oss, mylord, för den händelse ni skulle falla?

— Gör som jag, svarade Wellington.

Till Clinton sade han lakoniskt:

— Håll stånd här till sista man.

Det såg ut som om dagen skulle sluta illa. Då skrek Wellington till sina gamla vapenbröder från Talavera, Vittoria och Salamanca:

— Gossar, vi kunna icke giva vika. Tänk på gamla England!

Vid fyratiden vacklade den engelska hären tillbaka. Plötsligt såg man icke mera än artilleriet och tiraljörerna på kullens krön. Återstoden, som hade fördrivits genom fransmännens kulor och granater, hade dragit sig tillbaka till den sänka, som ännu i dag skär stigen från Mont-Saint-Jeansgården.

— Nu börjar återtåget, utropade Napoleon.

VII.

NAPOLEON I GOTT HUMÖR.

Fastän kejsaren var sjuk och led av att sitta till häst på grund av sin sjukdom, hade han aldrig varit i så gott humör som just den dagen. Sedan morgonen hade hans ogenomträngliga ansikte varit ett enda småleende. Den 18 juni 1815 lyste hans själ, dold av hans marmormask, med ett bländande ljus. Mannen, som varit dyster vid Austerlitz, var glad vid Waterloo. De största utkorade ha ofta sådana motsägande känslor. Deras glädje kommer ur dunklet.

Ridet Cæsar, Pompejius flebit, sade soldaterna i Fulminatrixlegionen. Denna gång grät icke Pompejus. Men så mycket är säkert att Cæsar log.

Senare på kvällen under det han till häst under störtregnet tillsamman med Bertrand undersökte kullarna, som gränsade till Rossomme, och nöjd betraktade den långa kedjan av engelsmännens el-

dar längs horisonten från Frischemont till Braine-l'Alleud, tycktes det honom, som om ödet just följt hans råd. Han hade stannat sin häst och några ögonblick hade han orörlig betraktat blixtarna och hört på åskan och man hörde denne fatalist kasta ut följande ord i mörkret:

— Vi äro överens.

Napoleon bedrog sig. Ödet och han voro icke längre överens.

Han hade icke unnat sig en minuts sömn under hela natten; varje ögonblick tycktes honom uppfyllt av glädje. Han hade ridit framför gardeslinjerna, här och där stannat och kastat några ord till utposterna. Vid halv tre-tiden hade han i närheten av Hougomont-skogen hört stegen av en marscherande kolonn. Ett ögonblick trodde han, att det var Wellington, som var på återtåg, och han sade till Bertrand:

— Det är den engelska eftertruppen, som sätter sig i rörelse för att bryta upp. Jag skall taga de sex tusen engelsmännen till fånga, som landat i Ostende.

Han talade med kraftig röst; han hade återvunnit den hänförelse med vilken han talade vid land-

stigningen den förste mars, då han pekade på en bonde vid Juan-viken, sägande:

— Se där, Bertrand, vi ha redan förstärkning!

Natten mellan den 17 och 18 juni drev han med Wellington.

— Denne lille engelsman behöver en lektion, sade Napoleon.

Regnet tilltog, och det åskade under det att kejsaren talade.

Klockan halv fyra på morgonen förlorade han sin första illusion; officerarna, som han utsänt för att rekognoscera, kommo tillbaka och sade att fienden icke rörde sig ur fläcken. Man såg ingenting, men icke en bivackeld var släckt. Den engelska hären sov. Tystnaden var djup nere på jorden; det bullrade endast uppe under himmelen. Klockan fyra förde en spanare till honom en bonde, som tjänstgjort som vägvisare för det engelska kavalleriet, förmodligen Vivians brigad, som skulle taga ställning vid d'Ohain, ytterst till vänster. Klockan fem berättade tvenne belgiska desertörer, som lämnat sitt regemente, att den engelska armén väntade på slaget.

— Så mycket bättre, utropade Napoleon, jag vill hellre bringa dem i oordning än tränga dem tillbaka.

På morgonen hade han vid sluttningen, som bildar vinkel med Plancenoit-vägen, stigit av hästen och låtit hämta ett köksbord och en stol från Rossommes bondgård. Han hade satt sig och som matta på den leriga marken hade han en halmkärve. På bordet hade han brett ut kartan över slagfältet, under det han sade till Soult:

— Ett vackert schackbräde!

På grund av regnet och de dåliga vägarna hade icke livsmedelsvagnarna kunnat komma fram på morgonen. Soldaterna hade icke sovit, de voro våta och hungriga, vilket icke hindrade Napoleon att muntert utropa till Ney: — Vi ha nittio utsikter på hundra. Klockan åtta serverades kejsaren frukost. Han hade inbjudit flera generaler. Under frukosten hade man berättat, att Wellington föregående natt varit på bal i Bryssel hos hertiginnan av Richmond, och Soult, som stålsatts i kriget och för övrigt hade ett ansikte som en ärkebiskop, hade sagt: — Balen den blir ju i dag. Kejsaren hade skämtat med Ney, som sade: Wellington skall icke

vara nog enfaldig att vänta ers majestät. Han skämtade gärna, säger Fleury de Chaboulon. I grund och botten hade han ett glatt humör, säger Gourgaud. Han hade ett överflöd av kvickheter, som snarare voro bisarra än spirituella, säger Benjamin Constant. Det lönar verkligen mödan att höra på hans kvickheter. Det var han, som kallade sina grenadiärer brumbjörnar, han nöp dem i örat och drog dem i mustascherna. Kejsaren hittar aldrig på annat än skoj med oss, säger en av dem.

Under den mystiska resan från Elba till Frankrike den 27 februari mötte briggen Inconstant, där Napoleon var gömd, krigsskeppet Zephyr, vars befälhavare frågade den förres om nyheter om kejsaren. Napoleon, som ännu bar hatten med den vita och amarantfärgade kokarden besatt med bin, tog skrattande språkröret och svarade själv:

— Kejsaren mår bra.

Napoleon hade skämtat mer än en gång under frukosten i Waterloo. Efter frukosten hade han hållit andakt en kvart, varpå två generaler satte sig på halmkärven med penna i hand och papper i

knät under det att kejsaren hade dikterat stridsordningen för dem.

Klockan nio, i samma ögonblick som den franska armén ställt upp sig och fem kolonner satt sig i rörelse med musiken i têten, spelande en marsch, allt under trummornas dån och trumpeternas hornsignaler, hade kejsaren rörd upprepat två gånger:

— Ståtligt, ståtligt!

Mellan nio och halv elva hade hela armén, fastän det låter otroligt, intagit sina ställningar och delat sig på sex linjer, för att enligt kejsarens eget uttryck bilda sex V. Några minuter efter uppställningen, mitt under den djupa tystnad, som föregår tt oväder, då han såg tre batterier av de tolv delera förbi under d'Erlon, de Reille och de Lobau och färdiga att gå till anfall mot Mont-Saint-Jean, där vägarna från Nivelles och från Genappe mötas, hade kejsaren slagit Haxo på axeln, sägande:

— Se där, general, tjugofyra vackra flickor.

Vid avtåget hade han ingivit sappörerna vid första kåren mod genom sitt småleende. De hade av honom beordrats att efter intagandet av byn göra en barrikad på Mont-Saint-Jean. Hans glada lugn hade endast en gång förbytts i några ord av

en storslagen medkänsla. Det var då han till vänster, där det i dag är en stor grav, såg några av dessa beundransvärda skottar falla med sina överdådiga hästar.

— Det var synd, sade han.

Därpå hade han stigit till häst och ridit bort i närheten av Rossomme, där han till åskådarplats valt en gräsfläck till höger om vägen från Genappe till Bryssel. Det var hans andra plats under striden. Den tredje, där han uppehöll sig klockan sju på kvällen, mellan Belle-Alliance och la Haie-Sainte, var förskräcklig: det var på en ganska hög kulle, som ännu existerar, och bakom vilken gardet var samlat på en sluttning. Runt omkring denna kulle studsade till höger och vänster kulorna. Liksom i Brienne veno kulorna och kartescherna om honom. Nästan på det ställe, där hans häst stod, har man funnit kanonkulor, gamla klingor och formlösa projektiler, nästan förstörda av rost. S c a b r e r u b i g i n e. För några år sedan grävde man upp en ännu laddad sextiopundig granat, vars brandrör brutits jämns med bombens yta. Det var vid denna sista plats, som Napoleon sade till sin vägvisare, Lacoste, som var en fientligt

stämd bonde, vilken bundits fast vid en husars sadel och som under kulregnet sökte gömma sig bakom kejsarens rygg:

— Dumsnut, det är ju fegt att låta döda sig bakifrån.

Den som skriver detta har själv under rotandet i den luckra jorden på kullens sluttning, funnit resterna av en bomb, som förvittrat under fyrtiosex år och gamla järnstumpar, som man kunnat bryta som fläderkäppar under ens fingrar.

Slättens ojämna sluttningar, där mötet mellan Napoleon och Wellington ägde rum, äro icke längre, som var och en vet, såsom de voro den 18 juni 1815. Då man reste ett minnesmärke på detta slagfält, borttog man en god del av dess verkliga utseende, och historien känner icke längre igen sig där. I stället för att söka bevara det, vanställde man det. Wellington, som två år senare återsåg Waterloo, utropade:

— De ha ändrat om mitt slagfält!

Där det i dag är en stor pyramid av jord, på vars spets ett lejon är placerat, var det förr en kam, vilken sluttade ned mot Nivelles-vägen, under det att den stupade brant nedåt Genappe-vägen. Bran-

tens höjd kan man ännu i dag mäta genom höjden av de två stora gravkullar, som ligga på vardera sida om vägen från Genappe till Bryssel. Gravkullen till vänster är engelsmännens, den till höger är tyskarnas. Någon fransk finns icke. Frankrike hade hela fältet till gravplats. Tack vare de tusen och åter tusen kärror jord, som använts till kullen, vilken mäter hundrafemtio fot i höjd och femhundra fot i omkrets, är Mont-Saint-Jeans-höjden nu ganska lätt tillgänglig och sluttar långsamt. Vid tiden för slaget var den så brant och ojämn, att de engelska artilleristerna icke kunde se bondgården nere i dalen, där striden rasade som värst. Den 18 juni 1815 hade regnet ännu mer upplöst kullen. Gyttjan hindrade uppstigandet och man körde fast i dyn. Längs höjdens kam löpte en slags grav, vilken var omöjlig att skönja på avstånd.

Vad var denna grav? Braine-l'Alleud är en belgisk by, liksom Ohain. Dessa två byar, som ligga dolda i några sänkor i terrängen, äro förenade med en väg på omkring en och en halv mil, vilken slingrar sig genom en något kuperad slätt. 1815, liksom nu för tiden, klöv denna väg Mont-Saint-Jean-höjdens spets mellan Genapp och Nivelles-vägarna.

I våra dagar är den i jämnhöjd med slätten, förr var den krokig och ojämn. Man har tagit jorden från dess vägkanter för att använda den till minnesmärket. Denna väg var och är alltjämt till största delen som ett dike. Olyckor inträffa där ofta. Vid Braine-l'Alleud var den så smal att en främling hade krossats av en vagn, vilket en sten med följande inskription utvisar: Herr Bernhard Debrye, köpman i Bryssel, dagen för olyckan, vilket tiden utplånat, och februari 1637.*) Vid Mont-Saint-Jean-höjden var vägen så djup, att en bonde vid namn Mathien Nicaise hade krossats där 1783 av ett jordras från vallen kring vägen, vilket ett stenkors utvisar, vars inskription försvunnit, men vars omkullfallna soc-

---

*) Inskriften lyder:

DOM
CY A ETÉ ÉCRASÉ
PAR MALHEUR
SOUS UN CHARIOT
MONSIEUR BERNARD
DE BRYE MARCHAND
A BRUXELLE LE (oläsligt)
FEVBRIER 1637.

kel man ännu i dag ser på gräsvallen till vänster omvägen mellan la Haie-Sainte och Mont-Saint-Jeans bondgård.

Ett slag, som utkämpades vid denna väg, osynlig som den var med sina branter och sänkningar, måste ha varit förskräckligt.

VIII.

KEJSAREN STÄLLER EN FRÅGA TILL VÄGVISAREN LACCOSTE.

På morgonen för slaget vid Waterloo var som sagt Napoleon vid gott humör. Han kunde verkligen vara det, ty hans krigsplan var i sanning beundransvärd.

Då slaget en gång börjat, inträffade dessa oförutsedda förvecklingar, som Napoleon såg upprullas för sina ögon: Hougomonts motståndskraft, la Haie-Saints seghet, Bauduin, som blev dödad, Toy försatt ur stridbart skick, den oväntade muren, mot vilken Soyes brigad gick till spillo, Guillemiriots misstag att glömma både granater och krut, de femton kanoner, som körde fast vid Uxbridge; bomberna som kastades in i engelsmännens leder hade föga verkan, de försvunno i den av regnet uppblötta jorden och åstadkommo icke något annat än skyar av gyttja; det fåfänga i Pirés an-

fall mot Braine'l-Alleud, hela detta av femton skvadroner bestående kavalleri nästan fullständigt förintat, den engelska flygeln endast lätt oroad, den vänstra flygeln endast lamt angripen, Neys besynnerliga sätt att hopsamla första kårens fyra divisioner i slutna formationer i stället för att uppställa dem eschelongvis, de förskräckliga luckor, som bildades i dessa tjugosju led djupa kolonner, vilka stodo med en front på tvåhundra man, där fruktansvärda fåror plöjdes av fiendens kulor, missförståndet mellan anfallskolonnerna, det plötsligt i flanken demaskerade batteriet, de blottor för vilka Bourgeois, Donzelot och Durette utsatte sig, Quiot, som blev tillbakaslagen, löjtnant Vieux, denne Herkules, utgången från polytekniska skolan, som sårades i samma ögonblick, han gick lös på porten till la Hai-Sainte med yxhugg, divisionen Marcognet, som togs mellan infanteriet och kavalleriet och på ett sädesfält på kort håll sköts ned av Best och Pack eller nedsablade av Ponsonby, prinsen av Sachsen-Weimar, som togs i behåll trots greve d'Erlons, Frischemonts och Smohains försvar, 105-te skvadronens fana och därefter 45-te skvadronens, vidare den svarta preussiska

husaren, som tillfångatogs av spanarna och de oroväckande saker han omtalade, Grouchys försening, de femtonhundra soldaterna, som dödades på mindre än en timma i Hougomonts fruktträdgård, de adertonhundra, som på ännu kortare tid föllo vid la Haie-Sainte, alla dessa hotande händelser hade knappast fördunklat detta säkra och konungslika anlete. Napoleon var van vid att betrakta en strid fast och oavvänt; han summerade aldrig detaljerna, med mindre att deras summa gav utslaget: seger. Att det i början såg hotande ut, bekymrade honom föga, han trodde sig med säkerhet vara segerherre över slutet. Han kunde vänta, han betraktade ödet nästan som sin slav och tycktes säga åt det:

— Du vågar inte!

Sammansatt som han var av hälften ljus och hälften skugga, kände Napoleon sig skyddad, då han utförde något gott och tolererad, då han gjorde något ont. Han var i besittning av, eller rättare trodde sig vara i besittning av, ett överseende, man skulle nästan kunna säga hemligt samförstånd, med ödets makter, erinrande om antikens osårbarhet.

Då man emellertid upplevat något sådant som Beresina, Leipzig och Fontainebleau, borde man vara på sin vakt mot Waterloo, isynnerhet som gudarna vid Waterloo på ett misstänkt sätt börjat rynka pannan.

I samma ögonblick, som Wellington ryggade tillbaka, ryckte Napoleon till. Han såg plötsligt höjden vid Mont-Saint-Jean blottad på trupper och den engelska armén försvinna. Denna samlade sig emellertid åter men höll sig väl dold. Kejsaren reste sig i stigbyglarna. Segerstoltheten lyste ur hans ögon.

Wellingtons skull? För Blüchers? Nej. Men le bliva det slutliga avgörandet mellan England och Frankrike. Då skulle Crécy, Poitiers, Malplaquet och Ramillies vara hämnade. Mannen från Marengo skulle utplåna Azincourt.

Så överblickade kejsaren för en sista gång med kikaren varje minsta del av slagfältet, allt under det han funderade på sakernas allvarliga vändning.

Han var fullt medveten om den oerhörda vikten av vad som nu förestod, men det fanns knappast någon och allra minst han själv, som ett ögonblick tvivlade på att resultatet skulle ytterligare höja det

franska namnet med ära, att Wellington skulle besegras och att de kejserliga örnarna inom kort skulle sväva som herrar över slagfältet.

Bakom kejsaren stod hans berömda garde; det hade för fot gevär och dessa bistra krigare skådade upp i sin avguds ansikte med blickar, vilka uttryckte något man närmast skulle vilja kalla andakt. De visste, att deras öde vilade i hans händer, men för dem fanns under sådana förhållanden ej plats för någon oro.

Han tänkte, han undersökte sluttningar och höjder, rannsakade träddungarna, det fyrkantiga rågfältet och stigen, han tycktes räkna varje liten buske. Han betraktade skarpt engelsmännens barrikader vid de två vägarna, de två stora högarna av fällda träd, den vid Genappe-vägen ovanför la Hai-Sante, som var beväpnad med tvenne kanoner, det enda, som var synligt av sela det engelska artilleriet från slagfältet, och barrikaden vid Nivelles-vägen, där holländarnas bajonetter blänkte i Chassés brigad. Nära denna barrikad såg han det gamla Saint-Nicolas vita kapell, som ligger vid korsvägen till Braine-l'Alleud. Han lutade sig ned och talade lågt med vägvisaren Lacoste. Denna

gjorde en nekande åtbörd med huvudet, förmodligen var den falsk.

Kejsaren reste sig upp igen och satt tankfull.

Wellington hade dragit sig tillbaka. Det återstod icke något annat för Napoleon än att draga fördel av detta återtåg och nedgöra engelsmännen.

Plötsligt vände Napoleon sig häftigt om och befallde en ordonans att skyndsamt begiva sig till Paris, för att meddela, att slaget var vunnet.

Napoleon var ett av dessa genier, vilka likna åskmoln; han skulle nu själv träffas av blixten.

Därpå gav han Milhauds kyrassiärer befallning att intaga Mont-Saint-Jeans-höjden.

IX.

DET OVÄNTADE.

De utgjorde tre tusen femhundra man och bildade en front på en kvarts mils längd. Det var kraftiga soldater på stora, grova hästar. De uppdelades på tjugosex skvadroner och bakom sig hade de som stödjetrupper Lefebvre-Desnouettes divisioner, stamtruppen, som utgjorde sex hundra gendarmer, fältjägarna, som utgjorde elva hundra nittio man och åtta hundra åttio gardeslanciärer. De buro kaskar utan tageltofsar, järnharnesk, pistoler och långa sablar. På morgonen klockan nio, då musiken spelade, hade alla beundrat kyrassiärerna, som bildade en tät kolonn, med det ena batteriet vid flanken och det andra i mitten och som delade sig på två led mellan vägen från Genappe till Frischemont. De intogo sin stridsställning, denna starka andra linje, som var så sakkunnigt komponerad av Napoleon och där de ytterst till vänster

hade Kellermanns kyrassiärer och ytterst till höger Milhauds, det vill säga tvenne flyglar av järn.

Adjutanten Bernard framförde kejsarens order. Ney drog sitt svärd och satte sig i spetsen för de väldiga truppstyrkorna, som satte sig i rörelse.

Det var ett storartat skådespel.

Kavalleriet med lyftade sablar och flygande standar och uppställt i kolonn divisionsvis satte sig i rörelse med en taktfasthet, som om det varit en enda man och med precisionen hos en murbräcka. Det bar nedåt kullarna vid Belle-Alliance och in i den fruktade dal, där redan så många stupat, de försvunno i röken, och en stund efter döko de upp på andra sidan dalen, alltjämt tätt packade och som i parad, genom ett moln av kartescher mot den fasansfulla, gyttjiga sluttningen till Mont-Saint-Jeans-höjden. De klättrade uppför branten allvarliga, hotande och oryggliga, och mellan musketörernas och artilleriets salvor hörde man deras väldiga trampande. De voro två divisioner och utgjorde två kolonner med Wathiers division till höger och Delords till vänster. De sågo ut som två väldiga glänsande ormar, vilka ringlade sig upp

mot toppens höjdpunkt. De ringlade tvärsöver slagfältet som ett vidunder.

Något liknande hade man icke skådat, sedan man intog Moskwas stora redutt med det kavalleriet; Murat saknades, men Ney var där. Det tycktes, som om denna väldiga massa blivit ett enda stort monstrum med en själ. Skvadronerna varseblev man här och där genom den skingrade röken, ett förskräckligt men disciplinerat virrvarr av kaskar, rop, skrik, sablar och sårade hästar. Ovanför stodo kyrassiärerna, vilka glänste som vidundrets pansar.

Dessa beskrivningar tyckas hämtade från en annan tid. Något liknande denna syn berättades säkert i de gamla hjältedikterna, där titaner med människohuvud och hästbringor sprängde fram i Olympen — förskräckliga, osårbara, sublima, gudar och djur på samma gång. Sådana varelser tänker man sig ha funnits i de dikter, vilka sjöngos av Orfeus; man kunde ej undgå att tänka på de centaurer, vilka som Nessus endast kunde besegras av den starkaste av alla. I vår egen tid finnes intet värdigt jämförelseföremål, och man måste taga

saga och fantasi till hjälp, om man för sitt inre öga vill låta detta väldiga skådespel leva upp på nytt.

En underlig tillfällighet. Tjugosex bataljoner skulle möta dessa tjugosex skvadroner.

Bakom höjdens topp, dold av det maskerade batteriet, stod det engelska infanteriet, fördelade på tretton fyrkanter, med två bataljoner i varje, och på två linjer, sju i den första och sex i den andra. Det lade an och väntade lugnt och tyst på vad som komma skulle. Det såg icke kyrassiärerna, och kyrassiärerna sågo icke dem. Men de hörde denna människomassa komma emot sig. De hörde stampandet av tretusen hästar ljuda allt närmare och närmare, tillsammans med kyrassiärernas och sablarnas klirrande, det var som ett vidunder som andades. Det uppstod en fruktansvärd tystnad, och så plötsligt döko upp ovanför höjden lyfta sablar, kaskar, trumpeter, och de tretusen huvudena med grå mustascher, skrikande: "Leve kejsaren". Då hela detta kavalleri ryckte fram på höjden, var det som förebudet till ett jordskalv.

Plötsligt — horribile dictu — stegrade sig hästarna på vår vänstra flygel under ohyggliga skrik från ryttarna. De hade just nått toppen av höjden

och sprängde nu vilt och rasande mot infanteriet och kanonmyningarna, då de varseblevo en sänka mellan sig och engelsmännen. Det var den djupa korsvägen från Ohain.

Det blev ett hemskt ögonblick. Branten, som var två famnar djup, låg gapande vidöppen framför hästarnas hovar, den andra linjen störtade den första ned i avgrunden och den tredje den andra, hästarna kastade och ryggade bakåt och föllo på ryggen med alla fyra benen i vädret, ryttare kastades hit och dit. Det var omöjligt att vända om, hela kolonnen hade en fart som hos en vinande pil; styrkan, som var avsedd att förinta engelsmännen, förintade i stället sig själv. Ravinen var oöverkomlig, ryttare och hästar föllo dit ned huller om buller, och först då sänkan var fylld av levande varelser, kunde resten gå över den. Nästan en tredjedel av Dubois brigad omkom i denna klyfta.

På så sätt började nederlaget.

Sägnen i trakten vet berätta, att två tusen hästar och femtonhundra man blevo begravda i denna korsväg till Ohain. Något, som säkerligen är överdrivet. Möjligen innebära dessa siffror även de lik, som ditkastades dagen efter kampen.

Låtom oss i förbigående omtala att just denna brigad Dubois, som blev så hårt prövad, en timma innan hade erövrat Lüneburgs bataljons fana.

Innan Napoleon befallde Milhauds kyrassiärer att gå till anfall, hade han noga undersökt terrängen, men hade icke sett denna hålväg, vilken ej ens syntes som en sänka i marken. Emellertid varnades han av det lilla vita kapellet, som ligger vid korsvägen till Nivelles, och förmodligen med tanke på ett eventuellt hinder, hade han ställt en fråga till vägvisaren Lacoste. Denne hade svarat nej. Man frestas nästan att säga, att Napoleons olycka härledde sig ur denne bondes svar.

Ännu flera olyckor inträffade.

Var det ännu möjligt, att Napoleon skulle kunnat vinna slaget? Vi svara nej. Varför? För Wellingtons skull? För Blüchers? Nej. Men för Guds.

Att Bonaparte skulle bli segraren vid Waterloo stod icke skrivit i nittonde århundradets lag. Andra händelser skulle utveckla sig, vari Napoleon icke intog första platsen. Det var redan länge sedan man funnit, att lyckan övergivit Napoleon; han och historien hade råkat i strid med varandra.

Tiden var inne, att denne väldige man skulle falla.

Hans händelserika liv vägde för tungt i det mänskliga ödets vågskål. Denne individ tyngde mera än en hel världsdel.

Om den mänskliga livskraften skulle hopas hos en enda människa, och världen skulle höja sig med makten från en mans hjärna, skulle den allmänna civilisationen gå under. Den omutliga rättvisans ögonblicket var kommet. Blodet, som flyter, kyrkogårdarnas överflöd och mödrarnas och hustrurnas tårar äro förskräckliga anklagare. Det stiger, när jorden dignar under lidanden, sällsamma suckar ur mörkret, som försynen lyssnar till.

Napoleon var dömd av ödet, och hans fall var beslutat.

Han misshagade Gud.

Waterloo var icke något slag, det var en förändring av världens utseende.

X.

HÖJDEN MONT-SAINT-JEAN.

På samma gång, som trupperna upptäckte hålvägen, avbröstade batterierna. Sextio kanoner och tretton regementen stodo mot kyrassiärerna. Den oförskräckte general Delord hedrade det engelska batteriet med en militärisk hälsning.

Hela det lätta engelska artilleriet hade nu slutit upp. Kyrassiärerna hade ej ens tid att hejda sig. Olyckan vid hålvägen hade decimerat dem, men hade ej berövat dem deras mod. De voro alla män, vilka visserligen förminskats till antalet men tilltagit i fråga om mod.

Det var endast Wathiers kolonn, vilken träffades av olyckan. Delords, vilken på Neys order hade vikit av åt sidan, liksom i en förkänsla av det hotande bakhållet, hade kommit fram oskadd.

Kyrassiärerna störtade sig över de engelska formationerna.

I fyrsprång, med lösa tyglar, sabeln mellan tänderna och pistolerna i handen, på så sätt skedde angreppet.

Under slagfältets strider finns det stundom ögonblick, där själen liksom förstenar kroppen så att soldaten synes förvandlad till en staty av granit. De engelska bataljonerna angrepos av en rasande stormvind men de rörde sig ej.

Vad som nu hände var förskräckligt.

De engelska trupperna angrepos från alla sidor. Det var som en virvelvind, vilken svepte om allt. Men detta stela infanteri förblev orörligt. I första ledet, på knä, möttes kyrassiärerna av bajonetter, i andra ledet fann man män med geväret vid kinden. Bakom stodo kanoniärerna med laddade vapen, infanteriets formation öppnar sig för mitraljösernas projektiler för att sedan omedelbart sluta sig. Kyrassiärerna svara med att trampa ned motståndarna. De kraftiga hästarna stegra sig, störta in i leden, hoppa över bajonetternas spetsar samt falla som jättestora gestalter ned i formationernas mitt, trängda mellan de levande murarne.

Kulorna borra liksom jättestora hål i kyrassiärernas massa, och kyrassiärerna göra brescher i

engelsmännens täta, fyrkantiga formationer. Led efter led försvinna männen, krossade under hästarnas hovar. Bajonetterna tränga djupt in i centaurernas inälvor. Här erhöllos blessyrer, så förskräckliga, att det aldrig funnits motstycke därtill. Men de engelska fyrkanterna höllo stånd mot detta rasande anfall, de drogo sig endast mera tillsamman. Deras granatförråd var outtömligt och deras projektiler exploderade mitt i de angripandes hop. Det var den förskräckligaste av alla drabbningar. Dessa formationer voro ej längre skvadroner, det var kratrar. Kyrassiärerna hörde ej längre till kavalleriet utan voro en stormvind. Varje kvadrat var en vulkan, angripen av ett moln, lavan, kämpade med blixten.

Den yttersta högra flygeln, som var den mest utsatta av alla, förintades nästan vid första chocken. Den utgjordes av skottar från 75:e regementet. Säckpipsblåsaren stod i mitten och under det att männen tillintetgjordes runt omkring honom, spelade han, utan att hans melankoliska ögon, i vilka hemmets skogar och sjöar återspeglade sig, uttryckte den ringaste fruktan, sittande på en trumma, de högländska melodierna. Dessa skottar

dogo under det de drömde om Ben Lothian alldeles som grekerna med tankarna riktade på Argos. En kyrassiärs sabel högg av hans ena arm; endast genom att döda sångaren kunde sången tystas.

Kyrassiärerna voro redan från början relativt fåtaliga, deras antal hade förminskats genom katastrofen vid hålvägen och nu hade de emot sig nästan hela den engelska arméen, men de liksom mångdubblade sig och varje man gällde för tio. Några av de hannoveranska bataljonerna sviktade. Wellington såg detta och tänkte på sitt kavalleri. Om Napoleon vid detta tillfälle hade tänkt på sitt infanteri, skulle han ha vunnit slaget. Denna glömska var hans stora, ödesdigra fel.

Plötsligt funno kyrassiärerna att de ej blott voro angripare utan även angripna. I ryggen hade de det engelska kavalleriet. Framför sig hade de infanteriets fyrkanter; bakom sig Somerset. Somerset, det var fjorton hundra av gardets dragoner. Somerset hade till höger Dornberg med det lätta tyska kavalleriet och till vänster Trip med de belgiska karabinjärerna.

Kyrassiärerna, vilka angrepos framifrån och i

ryggen, av infanteri och kavalleri, måste göra front åt alla sidor. Vad bekymrade det dem? Det finnes en tapperhet, som ej kan uttryckas i ord.

Dessutom hade de bakom sig batterier, vilka alltjämt spelade, Det var endast på detta sätt dessa män erhöllo blessyrer i ryggen. Ett av deras harnesk, som vid skuldertrakten genomborrats av en kula, finnes nu i Waterloos museum.

För att möta sådana fransmän krävdes det engelsmän.

Det var ej längre en strid, det var en furiernas kamp, en svindlande virvel av själarnas hjältemod, en orkan av blänkande sablar. Efter ett ögonblick voro gardets fjorton hundra dragoner ej mera än åtta hundra. Fuller, deras överstelöjtnant, störtade död till marken. Ney skyndar till med lansiärerna samt Lefebvre-Desnouettes jägare. Mont-Saint-Jean-höjden tages, förloras och återtages. Kyrassiärerna lämna kavalleriet för att på nytt vända sig mot infanteriet, eller bör man kanske snarare säga, de liksom svetsades tillsammans med de fientliga leden till en enda massa. Infanteriets fyrkanter höllo alltjämt samman. Tolv gånger hade de angripits. Fyra hästar dödades

under Ney. Hälften av kyrassiärerna lågo på valplatsen. Striden varade i två timmar.

Den bringade hela den engelska arméen i svallning. Det råder intet tvivel om att kyrassiärerna, om de ej försvagats genom den olycka, den dolda hålvägen beredde dem, skulle ha krossat den engelska centern samt avgjort striden. Detta underbara franska kavalleri förstenade Clinton, som dock hade upplevat Talavera och Badajoz. Wellington, besegrad till tre fjärdedelar, var likväl nog hjälte att hysa beundran. Han viskade fram ett enda ord: sublimt.

Kyrassiärerna förintade sju formationer av tretton, togo eller förnaglade sextio kanoner samt erövrade sex fanor, vilka tre kyrassiärer och tre jägare överlämnade åt kejsaren vid bondgården vid Belle-Alliance.

Wellingtons ställning hade försämrats. Detta egendomliga slag var liksom en duell mellan tvenne sårade, vilka i raseri och förtvivlan kämpade till den yttersta blodsdroppen, vilka långsamt förblödde under det de stredo.

Vilken av de två skulle först duka under? Striden på höjden fortsatte. Huru länge kunde ky-

rassiärerna ha fortsatt? Ingen kan svara på den frågan. Vad som är säkert är, att dagen efter kampen fann man en kyrassiär och hans häst, båda döda, på andra sidan höjden just vid den punkt, där de fyra vägarna från Nivelles, Genappe, La Hulpe och Brüssel möta varandra. Ryttaren hade trängt igenom de engelska linjerna. En av de män, vilka funno denne döde, lever ännu i Mont-Saint-Jean. Han heter Dehaze. Han var då aderton år.

Wellington kände sig nära undergången. Upplösningen närmade sig.

Kyrassiärerna hade ej lyckats i den betydelsen, att centern ej hade bringats till upplösning. Då alla befunno sig på höjden, det var ingen som be härskade den, men man torde dock kunna säg att engelsmännen voro de starkaste. Wellington hade byn och den dominerande slätten. Ney hade ej mera än själva krönet samt den ena sluttningen. På båda håll syntes man som fastrotad i den mark, man besatte.

Men försvagandet av de engelska styrkorna syntes ohjälpligt. Blodförlusten var enorm. Kempt, på vänstra flygeln, begärde förstärkningar. Det

finnes inga, svarade Wellington, må han falla på sin post.

Nästan i samma ögonblick, ett egendomligt sammanträffande, vilket visar utmattningen på båda sidor, begärde Ney av Napoleon infanteri och Napoleon utropar:

— Infanteri! Varifrån vill han jag skall taga det? Tror han jag kan skapa det ur intet?

Men i grund och botten var nog den engelska arméen mest illa ansatt. De rasande angreppen från dessa skvadroner, där järnkyrasser betäckte bröst av stål, hade slutat med att mala sönder infanteriet. Några enstaka män kring en fana betecknade ett regemente och bataljonerna kommenderades ej längre av kaptener eller löjtnanter. Divisionen Alten, som redan blivit så illa åtgången vid Haie-Sainte, existerade knappast mera. De oförskräckta belgarna i Van Kluzes brigad vilade i vetefälten längs vägen från Nivelles. Det fanns knappast några kvar av de holländska grenadjärer som, 1811 uppgångna i våra egna leder, hade kämpat under Wellington, och som nu, 1815, under Wellington stredo mot Napoleon. Förlusten av officerare var mycket stor. Lord Uxbridge,

som påföljande dag begrov sitt ena ben, hade fått knäet krossat. På den franska sidan hade under kyrassiärernas strid Delord, Lheritier, Colbert, Dnop, Travers och Blanchard försatts ur stridbart skick och bland engelsmännen hade Alten sårats, Barne hade sårats, Delancey var död liksom Van Merlen och Ompteda. Hela Wellingtons generalstab var decimerad och England hade här utgjutit mera blod än något annat land. Andra gardesregementet hade förlorat fem majorer, fyra kaptener samt tre fänrikar. Första bataljonen i trettionde infanteriregementet hade förlorat tjugofyra officerare och tolv hundra man. Det 79:e bergsregementet hade 24 sårade officerare, 18 döda samt 450 man fallna. Cumberlands hanoveranska husarer, ett helt regemente med överste Hacke i spetsen, denne man, som senare skulle ställas inför krigsrätt och dömas för att han slagit till reträtt och flytt till Soignes skogar, irrade länge omkring på vägarna till Brüssel. Alla slags vagnar och kärror fylldes av sårade. När man såg fransmännen närma sig störtade man vilt in i skogen. Holländarne, vilka mejades ned, gåvo nödsignaler. Från Vert-Coucou ända till Groenendael, en sträc-

ka på närmare två mil i riktning mot Brüssel, fanns det, enligt ögonvittnen, vilka ännu leva, blott ett enda virrvarr av dess flyktingar. Paniken blev så stor, att den spred sig ända till prinsen av Conde i Malines och Ludvig XVIII i Gand. Med undantag för den obetydliga reserv, som fanns vid ambulansen vid gården Mont-Saint-Jean samt Vivians och Vandeleurs brigader på vänstra flygeln, ägde Wellington ej längre något kavalleri. Ett otal batterier hade förstörts. Detta berättas av Siborne och Pringle, som överdriver olyckan, går så långt att han påstår att den anglo-holländska armén hade reducerats till 34,000 man. Men järnhertigen förblev lugn, även om hans läppar hade vitnat. Österrikes representant, Vincent, och Spaniens, Alava, vilka under slaget befunno sig vid den engelska staben, trodde Wellington förlorad. När klockan var fem tog Wellington fram sitt ur och man hörde honom mumla dessa dystra ord:

— Blücher eller natten.

Just i detta ögonblick syntes i fjärran en rad bajonetter glänsa bakom höjderna mot Frischemont.

Nu inträder vändpunkten i detta gigantiska drama.

XI.

NAPOLEON HAR EN DÅLIG, BÜLOW EN GOD VÄGVISARE.

Man känner till Napoleons fruktansvärda misstag; när Grouchy är väntad kommer Blücher, döden i stället för livet.

Ödet kan vara nyckfullt. Man väntade en världstron och i stället varseblev man Sankt Helena.

Om den lille herde, vilken tjänstgjorde som vägvisare åt Blüchers underbefälhavare, Bülow, hade rått honom att taga vägen genom skogen ovanför Frischemont i stället för att styra kosan ned mot Plancenoit, så skulle kanske det nittonde seklets historia blivit en annan. Napoleon skulle ha kunnat vinna slaget vid Waterloo. Vilken annan väg än just över Plancenoit, som den tyska armén tagit, hade den nått fram till raviner, vilka ej kunde passeras med artilleri, och Bülow skulle ej kommit fram.

Eller blott en timmas försening — det är den tyske generalen Muffling som påstår det — och Blücher skulle ej ha funnit Wellington hållande stånd. Slaget hade varit förlorat.

Man ser att det var i sista stund Blücher anlände. Han hade blivit mycket försenad. Han hade bivackerat vid Dion-le-Mont samt brutit upp i gryningen. Men vägarne voro ofarbara och hans divisioner hade fastnat i gyttjan. Kanonerna sjönko ned till hjulnaven i spåren. Dessutom hade det varit nödvändigt att passera Dyle, som antänts av fransmännen. Trossen och artilleriets ammunitionsvagnar kunde ej passera mellan tvenne rader av brinnande hus och måste därför vänta tills eldsvådan var släckt. Det var redan middag, innan Bülows förtrupp hade nått fram i närheten av Chapelle-Saint-Lambert.

Striden hade börjat två timmar tidigare och den skulle ha varit slut klockan fyra; Blücher hade då anlänt till ett slagfält, där Napoleon stått som segrare. Sådana oerhörda verkningar kunna uppkomma ur orsaker, vilka äro så små att de ofta undgå oss.

Ända sedan middagen hade kejsaren i sin kikare lagt märke till något borta vid horisonten, och han hade sagt:

— Jag ser där borta ett moln, som förefaller vara trupper.

Sedan hade han vänt sig till hertigen av Dalmatien:

— Soult, vad är det ni ser vid Chapelle-Saint-Lambert?

Marskalken ställde noga in kikaren innan han svarade:

— Fyra till fem tusen män, sire. Säkerligen Grouchy.

Men det hela förblev orörligt i dimman. Alla stabens kikare hade undersökt det "moln", kejsaren utpekat. Några hade sagt:

— Det är kolonner, som göra halt.

De flesta hade sagt:

— Det är träd.

Sanningen var att molnet ej rörde sig. Kejsaren hade avsänt en rekognosceringstrupp ur Domons lätta kavalleri.

Bülow hade i själva verket ej flyttat sig. Hans förtrupp var mycket svag och han vågade ingen-

ting företaga sig. Han måste avvakta huvudstyrkan och han hade order att koncentrera sig innan han inlät sig i strid. Men när klockan blev fem och Blücher såg Wellingtons farliga läge gav han angreppsorder till Bülow:

— Det är nödvändigt att giva engelsmännen andrum.

Strax därpå utbredde sig divisionerna Losthin, Hiller, Hacke och Ryssel framför Lobau, prins Wilhelms av Preussen kavalleri störtade fram ur Paris-skogen, Plancenoit stod i lågor och de preussiska kulorna började regna över ned ända fram till det gardesregemente, Napoleon behållit som reserv.

XII.

GARDET.

Man vet det övriga. Framträdandet av en ny armé, hela striden i ett virrvarr, åttiosex eldgap, som plötsligt öppnade sig i det Pirchs första avdelning anlände samtidigt med Bülow, under det denne själv ledde Zietens kavalleri, fransmännen tillbakaträngda, Marcognet sopad undan från höjden Ohain, Durutte bortdriven från Papelotte, Donzelot och Quiot vacklande, Lobau angripen från sidan; nya och friska stridskrafter störtade sig över våra utmattade regementen samtidigt som skymningen föll på, de engelska regementena hämta mod och samla sig till angrepp, den franska armén genomborras och engelska och tyska granater hjälpas åt; allt förintas, fronten tillintetgöres, flyglarne finnas ej mera. Då, mitt i detta förskräckliga virrvarr, kommer gardet.

Då det insåg, att det skulle dö, utropade det: Leve kejsaren. Historien känner ej något mera

rörande än denna storslagna dödskamp mitt under jubelrop.

Himlen hade varit molnbetäckt hela dagen. Plötsligt just i detta ögonblick — klockan var åtta på aftonen — skingrades molnen vid horisonten och genom almarne vid Nivellesvägen trängde det rödaktiga skenet från den nedgående solen. Man hade sett den gå upp vid Austerlitz.

Vid denna sista strid kommenderades varje bataljon i gardet av en general. Friant var där, Michel, Roguet, Harlet, Mallet, Poret de Morvan, alla funnos där. När gardesgrenadjärernas höga mössor med den stora örnen visade sig, symetriska, i räta leder, lugna, praktfulla, förnam fienden respekten för Frankrike. Man trodde sig se tjugo segrar träda fram på slagfältet, tjugo segergudinnor med hopfällda vingar, och de, som redan voro segrare, betraktade sig som besegrade och drogo sig tillbaka. Men Wellington utropade:

— Gardet fram! Sikta rätt!

Det engelska gardet i sina röda rockar, som hade väntat bakom häckarne, reste sig och ett moln av kulor genomborrade trikoloren, som fladdrade kring våra örnar. Alla störtade sig fram och blod-

badet började. Det kejserliga gardet förnam i skymningen hur de egna trupperna förlorade mark och hörde, i stället för ropen leve kejsaren, de ord som nu ersatte det: rädde sig den som kan. Med flyende landsmän bakom sig fortsatte det att tränga framåt, minskande i antal för varje steg. Men det fanns ingen tvekan, ingen fruktan. Varje soldat var en lika stor hjälte som sin general. Det fanns ej en man som tvekade inför detta självmord.

Ney, förtvivlad, stor inför den död, han frivilligt valde, utsatte sig för varje fiende i denna kamp. Hans femte häst dödades under honom. Glänsande av svett, med lågande ögon, med skum i munvinklarne, med uppknäppt uniform och epåletterna till hälften borta på grund av sabelhuggen, den stora örnen i hatten genomborrad av en kula, blödande, nedsmutsad men storslagen och med en avbruten värja i handen ropar han:

— Så här dör en fransk marskalk på slagfältet.

Men förgäves. Han dog icke. Han var utom sig, han var förtvivlad. Han frågar under slaktningens vimmel, Drouet d'Erlon:

— Tänker du icke dö?

Han ropar mitt bland detta artilleri, som höll på att krossa en handfull män:

— Finnes det då ingen kula för mig! Om ändå varenda av dessa engelska kulor ville genomborra min kropp!

Men du var förbehållen franska kulor, din olycka var större.

XIII.

KATASTROFEN.

Det var ett dystert skådespel, som visade sig bakom gardets leder. Armén vek plötsligt på alla punkter, från Hougomont, de la Haie-Sainte, från Papelotte och från Plancenoit. Ropet förräderi följdes av: Rädde sig den som kan! En armé, som spränger sina leder, smälter bort. Allt viker, rinner undan, skyndar bort, tränges i vild hast och fasa. Det är en enda oerhörd upplösning av alla formationer. Ney lånar en ny häst och störtar, utan hatt, utan krage, utan värja, in i massornas vimmel. Han ställer sig tvärs över vägen till Brüssel, hejdande både engelsmän och fransmän. Han försöker att hejda en flyende armé. Han ropar, han beder, han besvär. Men han förmår intet. Soldaterna fly honom i det de utropa: Leve marskalk Ney! Två regementen komma från Durutte; männen äro skräckslagna och liksom bollas mellan ula-

nernas sablar och kulorna från Kempts brigader, stödda av Best, Pack och Rylandt. Det värsta i ett slag, det är oredan och flykten. Vänner döda varandra för att kunna fly, skvadroner och bataljoner krossas och upplösas mot varandra, som när en jättevåg brytes mot en klippa. Lobau på ena flygeln liksom Reille på den andra föras med av stormfloden. Förgäves bygger Napoleon murar av det, som återstår av gardet. Förgäves förbrukar han som en sista ansträngning de skvadroner, som stodo till hans personliga tjänst. Quiot ryggar tillbaka inför Vivian, Kellermann inför Vandeleur, Lobau inför Bülow, Morand inför Pirch, Domon och Subervic inför prins Wilhelm. Guyot, som står i spetsen för kejsarens skvadroner vid det sista angreppet, krossas under de engelska dragonernas fötter. Napoleon själv skyndar i fyrsprång längs de flyendes leder, talar, hotar och beder.

Alla dessa munnar, vilka på morgonen utropade: Leve kejsaren, förbli nu gapande och stumma, och det är knappt man känner igen Napoleon. Det preussiska kavalleriet, som är utvilat, störtar sig över de flyende massorna, det flyger

fram, nedhugger allt utan förbarmande. Kanonernas hästar störta vilt framåt och kanonerna rädda sig. Soldaterna spänna hästarne från ammuni? tionsvagnarne för att kunna fly. De kvarlämnade vagnarne, kullvälta på vägen, hindra de flyende och framkalla fullständiga handgemäng. Man krossar sig mot hjulen, trängseln blir oerhörd, man trampar på både döda och levande. Flyglarne ha gripits av panik. En vansinnig människomassa kullar, dalar, skogar, allt myllrar av 40,000 män kullar, dalar, skogar, allt myllrar av 40,000 män på flykt. Förtvivlans rop, tornistrar och gevär kastade in i vetefälten, vägar, som rensas med värjan i hand, utan uppfattning av vän eller fiende, en massa utan officerare eller generaler, endast en vansinnig skräck. Zieten sablar ned fransmännen efter behag. Lejonen ha blivit harar. Sådan var denna flykt.

Vid Genappe försöker man göra halt, att skapa en ny front. Lobau samlar tre hundra män. Man barrikaderar vägen till byn. Vid den första preussiska salvan fly alla och Lobau tillfångatages. Ännu i dag finner man spåren av denna preussiska salva i en gammal tegelkoja, som ligger till höger

om vägen, några minuter innan man är framme vid Genappe.

Preussarne störta sig in i Genappe, rasande över att ha så litet att besegra. Förföljelsen blir fruktansvärd. Blücher ger order om att döda alla. Rouget har lärt honom detta, när han hotade med döden varje fransk grenadier, som förde till honom en preussisk fånge. Men Blücher överträffade Rouget. Chefen för det unga gardet, Duhesme, som upphinnes vid dörren till ett värdshus i Genappe, lämnar sin värja till en husar vid Dödsregementet. Denne tager värjan och dödar fången. Segern avslutades med ett dödande av de värnlösa besegrade, med ett mördande. Låtom oss straffa, eftersom vi utgöra historien. Den gamle Blücher vanhedrade sig här. Denna grymhet mitt under olyckans kulmen!

Den rasande flykten fortsatte genom Genappe, genom Quatre-Bras, genom Gosselies och Frasnes och Charleroi och Thuin samt upphörde ej förrän vi gränsen. Ack! Vilka voro de, som flydde så? Den stora armén.

Denna svindel, denna fasa, denna upplösning av ett hjältemod, som har förvånat historien, varpå berodde det? Är det ej så att skuggan av en omutlig rättvisa vilar över Waterloo? Det var domens dag. Den makt, som står över människorna, visade sig där. Därför denna fruktansvärda tyngd över så mångas huvuden, därför så många hjältemodiga andar, sträckande gevär. De män, vilka besegrat Europa, föllo lamslagna till marken, kunde intet göra, intet säga. De kände i dunklet närvaron av något fruktansvärt.

Hoc erat in fatis. Denna dag förändrades människosläktets öde. Waterloo, det är dörrhängslet till det nya seklet. Försvinnandet av den store mannen var en nödvändighet för att det stora seklet skulle kunna födas. Och ansvaret för detta bäres av en varelse, vilken man icke klandrar. Hjältarnes panik kan endast förklaras på detta sätt; det var en övernaturlig fasa, som gjutits över dem från ovan. Vid slaget vid Waterloo härskade ej molnen utan en meteor. Gud hade passerat.

När natten föll på grepo på ett fält strax intill Genappe Bernard och Bertrand en man i rockskörten; han var hemsk, dyster, hade tills nu dragits

med av flykten, men hade nu stannat och virat tyglarne kring sin arm. Han ville tillbaka till Waterloo. Det var Napoleon, som ännu en gång försökte att gå framåt, en sömngångare, som ej vaknat ur denna sammanbrottets dröm.

VI.

DET SISTA REGEMENTET.

Några plutoner från gardet, orörliga under det stora sammanbrottet som klippor i det rinnande vattnet, höllo ut till nattens inbrott. De väntade på natten och på döden, detta dubbla mörker, och orubbliga läto de sig omringas. Varje regemente, isolerat från det andra och utan någon kontakt med den övriga armén, dog på sin plats. De hade fattat fast fot för att utföra denna sin sista bragd, det ena vid höjderna vid Rossomme, det andra vid platån Mont-Saint-Jean. Övergivna, besegrade, fruktansvärda, utkämpade där dessa spillror sin dödskamp. Ulm, Wagram, Jena och Friedland dog med dem.

Vid skymningen, mot niotiden på kvällen, fanns det en enda formation kvar vid foten av Mont-Saint-Jean. I denna hemska dalgång, vid foten av den kulle, som stormats av kyrassiärerna,

översvämmats av engelsmännens massor, utsatts från samverkande eld från den segrande fiendens artilleri, under moln av projektiler, stred ännu dessa sista män. Befälhavare var en okänd officer vid namn Cambronne. Vid varje angrepp decimerades dess antal, men den svarade med ett nytt angrepp. Varje granat besvarade han med ett gevärskott, och samtidigt slöto sig hans fyra linjer allt tätare. Från fjärran hördes flyktingarna, när de stannade för att hämta andan, i mörkret det dystra avtagandet av kanonaderna.

När denna legion ej var mera än en handfull män, när fanan ej var annat än en trasa, när deras gevär, på grund av bristen på kulor, ej var mera än ofarliga käppar, när mängden av fallna var större än de levande, grepos segrarna av ett slags helig fasa inför dessa döende och det engelska artilleriet tystnade. De fingo ett slags nådatid. Kring de stridande liksom svärmade det av vålnader, silhuetter av män till häst, profiler av svarta kanoner och den ljusa himlen skymtade mellan lavetter och kanonhjul. Dödens jättelika huvud, som hjältarna alltjämt sågo genom slagfältets rök, närmade sig och be-

traktade dem. De kunde i dunklet höra hur man laddade kanonerna, hur luntorna tändes liksom tigerögon i natten samt bildade en ring kring dem. Alla de engelska luntorna närmade sig kanonerna, då, kännande det storslagna i dessa mäns dåd, en engelsk general, Colville påstå en del, Maitland säga andra, utropade:

— Tappra fransmän, given er!

Cambronne svarade:

— Fördömda pack.

XV.

CAMBRONNE.

Skulle det finnas franska läsare, vilka ej kunna höra upprepas det kanske vackraste ord, som fällts. Jag tror det ej, därför har jag återgivit det.

Det fanns alltså bland alla dessa jättar en titan, Cambronne.

Att säga detta ord, och att sedan dö. Finnes det något större. Det är att dö, att vilja dö, och det var ej denne mans fel att han, efter granatregnet, ännu levde.

Den man, som vann slaget vid Waterloo, var ej den flyende Napoleon, det var ej Wellington, som sviktade redan klockan fyra och förtvivlade klockan fem, det var ej Blücher, som knappast deltog; den man, som vann slaget vid Waterloo, det var Cambronne.

Att slunga ett sådant ord mot en åskvigg, som hotar med döden, det är att segra.

Att svara en hotande undergång så, att säga detta åt ödet, att så skända framtidens lejon, att utkasta denna replik i nattens regn, till den förrädiska muren vid Hougemont, till Ohains hålväg, till Grouchys försening, till Blüchers ankomst, det var en dödlig ironi, det var att stanna upprätt, sedan man fallit, att i två ord sammanfatta den europeiska koalitionen, att åt konungarna erbjuda samma latriner, som redan Roms kejsare kände, att sluta Waterloo med en ohejdad karnevalsstämning, att komplettera Leonidas med Rabelais. Det var en förebråelse mot blixten, något som blir en förolämpning, vilken väcker tanken på Aischylos storhet.

Cambronnes ord göra samma intryck som nä ett ben hastigt brytes. Det var ett bröst, som krossades genom föraktet, det var dödskampen, som skapade en explosion. Vem har segrat? Är det Wellington? Nej. Ty utan Blücher skulle han varit förlorad. Blücher? Hade ej Wellington börjat, skulle ej Blücher kunnat sluta.

Denne Cambronne, denne siste överlevande, denne okände soldat, denna ringa del av det stora kriget, förnam att här fanns en lögn, en lögn i denna katastrof, som därför var dubbelt gripande, och i det ögonblick, då han gripes av ett omåttligt raseri, då erbjuder man honom denna löjliga sak: livet! Hur skulle man kunna undgå att protestera däremot?

De finnas där, Europas kungar, lyckliga generaler, åskande Jupitrar, de ha hundratusende segerrika soldater och bakom dessa hundratusenmillioner, de ha kanoner, tända luntor, vid sina fötter det kejserliga gardet och den stora armén, de ha krossat Napoleon och det återstår endast Cambronne. Vad är han annat än en krälande, oansenlig mask? Men han protesterar. Han söker ett ord, som man söker ett vapen. Han känner fradgan, och detta ord är fradgan. Inför denna egendomliga och medelmåttiga seger, inför denna seger utan segerherrar, reser sig denne förtvivlade. Han upplever det oerhörda och konstaterar intigheten därav. Han kan ej annat än spotta på det. Vi upprepa det, att säga så, det var förbehållet segraren.

Den stora tidens anda genomträngde denne okände man i denna ödesdigra stund. Cambronne fann ordet vid Waterloo på samma sätt som Rouget de l'Isle fann marseljäsen, genom ett hastigt besök av en ande från ovan. En gudomlig fläkt svävar stundom över människorna och de darra och skälva och den ene skapar en sång, den andre ett okvädingsord.

Ingen vet hur detta skapande sker, det omedvetna härskar och man ser blott resultatet. Det sker på samma sätt som ett naturfenomen, som regnet, vilket faller, som blixten, vilken slungas mot ett mål; det är resultatet av en urladdning, av en mystisk kraft, vars sätt att verka vi ej förstå, men som vi känna vara oemotståndlig.

Det ligger just i det sublimas natur att vi ej kunna fullt fatta det; det sublima rymmer en kraft, som ligger utanför oss dödliga och det är en svag återspegling därav vi förnimma inför de störste mästarnes verk.

Och vem inser ej att det ej var Cambronne utan något större som talade genom hans mun denna afton vid Waterloo. Att det var hela den gamla tiden, att det var det Frankrike, som nu gav plats

för ett nytt på historiens vida arena, att Cambronne var en inkarnation av allt detta när han utslungade sitt: merde.

Men detta ord slungades ej av Cambronne blott mot Europa i kejsardömets namn, ty det skulle varit ringa. Han slungar det mot det förgångna i revolutionens namn. När man hör honom, hör man de gamla titanerna. Det förefaller som det vore Danton, som talar eller Kleber som ryter.

På Cambronnes utrop svarade en engelsk röst:

— Eld!

Batterierna flammade, hela kullen skakade, från alla dessa järngap spyddes granater, en fruktansvärd rök dolde allt, rullade sakta undan och när den skingrats fanns det intet. Denna fruktansvärda kvarleva var förintad. Gardet var dött. De fyra levande murarna hade fallit och man kunde knappast urskilja en dallring i mängden av fallna. Det är på detta sätt som de franska legionerna, större än de romerska, dogo vid Mont-Saint-Jean på en mark, som fuktats av regn och blod, på de dystra fält, där nu, klockan fyra en morgon, Josef, som är postiljon i Nivelles, glatt visslande piskar sin häst.

XVI.

QUOT LIBRAS IN DUCE.

Slaget vid Waterloo är en gåta. Det är lika dunkelt för dem, vilka vunnit det, som för den, vilken förlorade det. För Napoleon är det en panik. Han skriver själv därom i sina minnen från S:t Helena: En redan vunnen drabbning, en stridsdag, som redan avslutats, ett ögonblick, då alla begångna misstag redan hunnit gottgöras, då betryggande planer uppgjorts för att påföljande dag vinna de största av alla framgångar, allt detta förlorades genom några minuter, fyllda av panisk skräck.

Blücher ser däri ej annat än elden och Wellington förstår intet. Låt oss gå till rapporterna. Bulletinerna äro otydliga och kommentarerna förvirrade. Ingen talar flytande, alla stamma. Jomini delar slaget vid Waterloo i fyra delar. Muffling finner tre stora vändpunkter. Charras — trots att vi i några fall ha en annan uppfattning — har ensam

lyckats med sitt skarpa öga uppfatta de karakteristiska linjerna hos denna katastrof, där det mänskliga snillet kämpade med det gudomliga ödet. Alla andra historiker ha på något sätt blivit bländade och gå därför kring trevande. Det var i själva verket en dag, fylld av blixtar, sammanbrottet av en militär monarki som, till alla konungars förvåning, har dragit med sig alla monarkier. Det var makten, som föll, kriget, som flydde.

Vid denna händelse, som präglas av en övermänsklig nödvändighet, var människornas andel ringa.

Att beröva Wellington och Blücher Waterloo, är det att beröva England eller Tyskland något? Nej. Det är varken detta berömda England eller detta allvarliga Tyskland, vi här ha att syssla med. Himlen vare lovad för att folkens ära ej vilar på värjans dystra äventyr. Varken Tyskland eller Frankrike eller England rymmas i en sabelbalja. Vid denna tid, då Waterloo blott är sabelskrammel, har Tyskland en Goethe, som står över Blücher, och England en Byron, som svävar högt över en Wellington. Det utmärkande för vårt sekel är uppkomsten av nya idéer och till denna morgonrodnad

ha England och Tyskland bidragit med många glänsande stjärnor. Deras majestät återfinner man i deras tänkande. Den höjning i civilisationens nivå, de bidragit till, är en inneboende egenskap hos dem. Den beror på dem själva, ej på en slump.

Vem har visat detta bättre än just den store Goethe? Han var tysk, men han fann, att livets verkliga värde ligger inom helt andra områden än dem, vilka utstakas av politikerna och fältherrarne. Man har klandrat honom för att han tänkte och handlade så. Men kan man nå en större storhet än hans och vad betyder alla vunna slag mot den enda delen av Faust?

Waterloo är ej den källa, varur deras bidrag till det nittonde seklets storhet flutit. Det är blott barbariska folk, vilka hastigt blomstra upp efter en seger. Sådana uppblomstranden äro intet annat än bergsströmmar, vilka hastigt svälla efter ett oväder. De civiliserade folken, och främst i våra egna dagar, stiga eller sjunka ej på samma gång som en härförare har tur eller otur. Mänsklighetens specifika vikt beror på något helt annat än en batalj. Deras heder och ära, Gud vare lov,

deras geni, deras insatser i civilisationen, är ej något som folkens härförare kunna spela va banc om under sina strider. Ofta betyder ett förlorat slag ett nytt framsteg. Mindre ära, större frihet. När larmtrumman tiger får det sunda förnuftet ordet. Det är ett spel, där den, som förlorar, vinner. Låtom oss därför tala lugnt om Waterloo å båda sidor. Låt oss tillskriva slumpen, vad den tillkommer och giva åt Gud vad honom tillkommer. Vad är egentligen Waterloo? En seger? Nej. Ett medikament.

Ett läkemedel, som förvärvats för Europa och betalats av Frankrike.

Det finnes ej någon orsak att i stället tala om ett lejon.

Waterloo är dessutom ett av de mest egendomliga sammanträffanden av omständigheter, historien känner. Napoleon och Wellington. De voro ej blott fiender, de voro direkta motsatser. Aldrig har Gud, som älskar antiteser, skapat en mera gripande kontrast, en mera egendomlig sammanställning. Å ena sidan noggrannheten, förutseendet, geometrien, klokheten, den beräknade reträtten, de

sparade reserverna, en envis kallblodighet, en orubblig metod, en strategi, som drog fördel av varje terrängförhållande, en taktik, som väger bataljonerna mot varandra, ett blodbad, som regleras som en kasperteater, kriget efter urtavlans visare, där intet sker av en slump, det gamla klassiska modet, den absoluta korrektheten.

Och å andra sidan intuition, aning, en övermänsklig instinkt, ett örnöga, vilket träffar som blixten, en underbar konst i förening med en överlägsen häftighet, alla de mystiska tingen hos en ogenomträglig själ, förmågan att knyta ödet till sin vagn, en man, som tvang floden och slätten och skogen och kullen att på något sätt lyda, en despot, som gick så långt att han tyranniserade slagfälten, tron på en lycklig stjärna förenad med strategiens vetenskap, utökande den samtidigt som den rubbades. Wellington var krigens Barême, Napoleon dess Mikael Engelo. Denna gång besegrades geniet av den räknande.

Från båda sidor inväntade man någon. Det blev den exakte räknemästaren, som fick rätt. Napoleon väntade Grouchy, som icke kom. Wellington väntade Blücher, som kom.

Wellington, det är det klassiska kriget, som tager revansch. Bonaparte hade vid början av sin framgång träffat detta krig i Italien och glänsande besegrat det. Den gamla uven hade gripit till flykten inför den unga gamen. Den gamla taktiken hade ej blott krossats utan även råkat i vanrykte och förhånats. Vem var denna korsikanare på tjugosex år, vad innebar hans glänsande okunnighet, han, som hade alla emot sig och intet för sig, som var utan proviant, utan ammunition, utan kanoner, utan förråder och nästan utan armé, med en handfull män mot alla massorna, och som störtade sig över ett förenat Europa samt vann orimliga segrar. Varifrån kom denna blixt, som, utan att hejdas ett ögonblick, smulade sönder fem arméer, utsända av Tysklands kejsare; störtade Beaulieu över Alvinzi, Wurmser över Beaulieu, Melas över Wurmser, Mack över Melas? Vem var denne okände, som visade en stjärnas oberördhet? Den akademiska strategien fördömde honom omedelbart. Ur detta växte fram ett oförsonligt groll mellan den gamla och den nya cæsarismen, mellan den korrekta sabeln och den glänsande värjan, mellan schackspelaren och geniet. Den 18 juni

1815 utlöstes detta groll för sista gången och över Lodi, Montebello, Montenotte, Mantua, Marengo och Arcole skrevs Waterloo. Det var medelmåttans triumf, älskad av majoriteten. Ödet samtyckte till denna ironi. Vid sitt fall fann Napoleon framför sig den unge Wurmser.

Wurmser, det var i själva verket en vithårig Wellington.

Waterloo, det är ett första rangens slag, vunnit av en andra klassens härförare.

Det beundransvärda i slaget vid Waterloo, det är England, den engelska fastheten, den engelska beslutsamheten, det engelska blodet. Det största England ägt, det är sig själv. Det är ej sina härförare, det är sin armé.

Wellington förklarar i ett egendomligt anfall av otacksamhet, att hans armé, den armé, som kämpade den 18 juni 1815, var en avskyvärd armé. Vad vittna de dystra benhögar om, vilka hopats i fårorna vid Waterloo?

England hade varit alltför blygsamt i förhållande till Wellington. Att göra Wellington så stor, det är att göra England litet. Wellington är intet annat än en hjälte, som så många andra. Dessa grå

skottar, dessa Maitlands och Mitchells regementen, Packs och Kempts infanteri, Ponsonbys och Somersets kavalleri, dessa högländare, vilka lyssnade till säckpipan under granatregnet, Rylandts bataljoner, dessa unga rekryter, som knappast förmådde handskas med musköterna men höllo samman med Esslings och Rivolis gamla veteraner, det är allt detta som är stort. Wellington har varit seg och envis och detta var hans förtjänst och vi vilja ej beröva honom den, men den minste av hans infanterister eller ryttare var det i lika hög grad. Järnsoldaten väger upp Järnhertigen. För vår del skänka vi all vår beundran åt den engelska soldaten, åt den engelska arméen, åt det engelska folket. Om någon skall hyllas, är det England, som skall hyllas. Watrloomonumentet skulle vara riktigare och rättvisare om man där, i stället för en mänsklig gestalt, funnes bilden av ett folk.

Men detta stora England kommer att harmas över vad vi här säga. Detta land lever ännu, efter sitt 1688 och vårt 1789, i den feodala villfarelsen. Det tror på ärvtlighet och hierarki. Detta folk, som ej överträffas av något annat när det gäller makt och ära, betraktar sig som en nation, ej som ett

folk. I sin egenskap av folk underordnar det sig gärna och låter en härskare stå i spetsen. Som arbetare, låter det sig föraktas, som soldat piskas. Man bör erinra sig, att under slaget vid Inkermann kunde en sergeant, som efter allt att döma vunnit slaget, icke nämnas av lord Raglan, då hierarkien inom den engelska arméen ej tillät att man omnämnde hjältar av lägre grad än underofficerare.

Vad vi beundra över allt annat, det är, vid en sådan drabbning som Waterloo, slumpens egendomliga nycker. Ett nattligt regn, muren vid Hougemont, hålvägen vid Ohain, Grouchy döv för kanonernas dån, en bedräglig vägvisare åt Napoleon, en nitisk vägvisare åt Blücher, hela detta drama är komponerat på ett underbart sätt.

Låtom oss till slut säga, att vid Waterloo var det snarare en slaktning än ett slag.

Bland alla strider äger den vid Waterloo den minsta fronten i förhållande till antalet kombatanter. Napoleons front var tre fjärdedels, Wellingtons en halv mil och på båda sidor fanns det sjuttiotvå tusen stridande. Denna anhopning av leder skapade blodbadet.

Man har gjort följande uträkning. Döda: Vid

Austerlitz 14 % fransmän, 30 % ryssar, 44 % österrikare. Vid Moskwa: 37 % fransmän, 44 % ryssar. Vid Bautzen: 13 % fransmän, 14 % ryssar och preussare. Vid Waterloo: 56 % fransmän, 31 % allierade. Genomsnittet för Waterloo blir alltså 41 %. Av 114,000 kämpande stannade då 60,000 på slagfältet.

Slätten vid Waterloo äger nu det lugn, som tillkommer jorden, människornas orörliga stödjeyta. Den liknar nu alla andra slätter.

Men om natten stiger det upp en egendomlig dimma och om någon då passerar, om han ser och om han lyssnar, om han drömmer som Virgilius inför Philippi olycksdigra slätter, då gripes han av en hallucination av det stora slaget. Den fruktansvärda dagen, den 18 juni, träder åter fram. Det falska monumentet försvinner, slagfältet återtager sitt gamla utseende, infanteriets linjer bölja fram, vid horisonten uppfattar man ett ursinnigt galopperande; drömmaren ser förskräckt hur sablar blixtra, ser bajonetterna blänka och bomberna krevera; han hör liksom en rossling från graven det svaga bullret från spökbataljoner; dessa skuggor äro kyrassiärer, detta skelett är Napoleon och detta

Wellington. Allt detta är ej mera men kämpar likväl och dalgångarna färgas röda och träden darra och raseriet sträcker sig ända till molnen och i dunklet synas alla dessa hemska höjder, Mont-Saint-Jean, Hougomont, Frischemont, Papelotte och Plancenoit bära en krona av gengångare, vilka tillintetgöra varandra.

XVII.

VAR WATERLOO NÅGOT GOTT?

Det finnes en mycket respektabel liberal tankeriktning, som ej avskyr Waterloo. Vi tillhöra den icke. För oss är det en tilldragelse, som gör oss häpna. Att en sådan örn kunde komma ur ett sådant ägg, det var med säkerhet oväntat.

Waterloo är, om man genast griper sig an med kärnpunkten, en avsiktlig seger för motrevolutionen. Det är Europa mot Frankrike, det är Petersburg, Berlin och Wien mot Paris, det är status quo mot initiativ och förnyelse, det är 14 puli 1789 angripet över 20 mars 1815, det är monarkiernas stora allians mot det franska upploppet. Att äntligen släcka detta folk, vars eruptioner varat i 26 år, detta var drömmen. Solidaritet rådde mellan Brunswickar, Habsburgare, Nassauerna, Romanoffarna, Hohenzollrarna och Bourbonerna. Waterloo bar på länden den gu-

domliga rättvisan. De är sant, att emedan kejsardömet varit despotiskt, kungadömet, enligt tingens naturliga ordning, måste bliva frisinnat och att en konstitutionell författning måste framgå ur Waterloo, om än till segrarnas stora sorg. Men revolutionen kan aldrig helt besegras då den är fullkomligt oundviklig och ödesbestämd och därför ständigt återkommer, före Waterloo, när Bonaparte störtade de murkna tronerna, efter Waterloo, när Ludvig XVIII i Saint-Quen undertecknade frihetsförklaringen. Vilja ni verkligen veta vad en revolution är, så kalla den framsteget. Vilja ni veta vad framsteg är, kalla det morgondagen. Framtiden fullbordar oemotståndligt sitt värv. Den använder en Wellington för att skapa en Fox och av honom, som blott var soldat, göra en talare. Fox faller vid Hougomont men lever åter upp på talarstolen. Så sker framsteget.

Dess arbetare önska inga dåliga verktyg. Det betjänar sig av erövraren lika väl som av podagern. Den brukar både mannen, som tågat över Alperna och den stapplande, värkbrutne sjuklingen från Père Elysée. Waterloo förhindrade stör-

tandet av Europas troner men hade ingen annan verkan än att det revolutionära arbetet fortsattes på en annan väg. Sabelskramlarna hade slutat, de måste avstå från de förnämsta platserna och det var tänkarnas tur. Det sekel, Waterloo ville hindra, har fortsatt sin väg obehindrat. Denna dystra seger har övervunnits av friheten.

Det är slutligen obestridligt, att vad som triumferade vid Waterloo, smålog bakom Wellington och förde till honom alla Europas marskalkstavar, däri inberäknat Frankrike, vad som sköt på de skottkärror med jord och multnande ben, vilka skulle bilda den minnesvård, på vilken står detta datum: 18 juni 1815, vad som förmådde Blücher att nedhugga de flyende, vad som på Mont-Saint-Jean-höjden lutade sig ned över kontrarevolutionen, reaktionen. Det var motrevolutionen som mumlade detta skändliga ord: landavträdelse. När den anlände till Paris såg den kratern på nära håll, kände askan glöda under fötterna samt betänkte sig än en gång. Den slutade med att stammande erkänna ett frihetens dokument.

Låt oss i Waterloo se mera än som finnes där. Det var ingen strid för friheten. Kontrarevolu-

tionen blev mot sin vilja liberal på samma sätt som Napoleon ofrivilligt var revolutionär. Den 18 juni slungades en ridande Robespierre ur sadeln.

XVIII.

DEN GUDOMLIGA RÄTTENS LANDVINNINGAR.

Diktaturen föll och med den ett europeiskt system.

Kejsardömet sjönk ned till en skugga, lik den döende romerska världen. Man steg upp ur avgrunden som på barbarernas tid. Men 1815 års barbari, som man bör benämna med dess rätta namn, kontrarevolutionen, hade klena lungor och blev snart efter i marschen. Kejsardömet begräts, det ha vi sett, av många hjältemodiga ögon. Om äran vilar hos det svärd, som förvandlats till en spira, hade kejsardömet varit ärans inkarnation. Det hade över en värld spritt allt det dunkla ljus, tyranniet kan sprida. Jämfört med den klara dagen, var det som nattens mörker. Det var denna natt, som nu kom oss att tro, att det varit en solförmörkelse.

Ludvig XVII återvände till Paris. Danserna den 8 juli utplånade entusiasmen från den 20 mars. Korsikan blev motsatsen till bearnäsare. Fanan över Tuillerierna blev vit. Landsflykten satt på tronen. Hartwells furubord ställdes framför Ludvig XVI:s liljeprydda fåtölj. Man talade om Bouvines och Fontenoy som om de levat i går, under det att Austerlitz hörde forntiden till. Altaret och tronen fraterniserade majestätiskt. Ett av de mest obestridda tecken på nittonde seklets framgång spreds från Frankrike över världen. Europa anlade den vita kokarden. Trestaillon blev ryktbar. Devisen non pluribus impar visade sig åter på de stenar över kasernen vid Quai d'Orsay, vilka föreställde solen. Var det funnits ett kejserligt garde, hade det funnits ett rött hus. Triumfbågen, överlastad med knappa segrar och kanske en smula fylld av blygsel över Marengo och Arcole, drog sig ur spelet medels en staty över hertigen av Angoulême. Madeleinekyrkogården, den fruktansvärda gemensamhetsgraven från 93, betäcktes med marmor och jaspis; Ludvig XVI:s son och Marie Antionettes ben vilade i mullen. I Vincennes växte en bautasten fram ur mullen, erinrande om

att hertigen av Engnien dog samma månad, som Napoleon kröntes. Påven Pius VII, som hade krönt Napoleon strax före denna död, välsignade from kejsarens störtande liksom tidigare hans upphöjelse. I Schönbrunn fanns det en liten fyraårig skugga som det var landsförrädiskt att benämna kungen av Rom. Och allt detta skedde och konungarne återtogo sina troner och Europas herre sattes i en bur och den gamla regimen blev den nya och skugga och ljus bytte plats här på jorden, emedan på aftonen en sommardag, en herre sade till en preussare i en skog:

— Gå denna, ej den där vägen.

Detta 1815 var ett slags dyster aprilmånad. De gamla osunda och farliga tingen visade ett nytt utseende. Lögnen aktade 1789, den gudomliga rättvisan tog på sig barmhärtighetens mask, fördomar, vidskepelse och baktankar med artikel 14 i hjärtat glänste i nyfernissad liberalism. Ormen bytte skinn.

Napoleon hade kommit människan att både växa och synas liten. Idealet hade under denna glansens period mottagit namnet ideologi. Detta var en stor oklokhet av en stor man, det var att för-

håna framtiden. Men folken, denna kanonmat, så älskad av artilleristen, sökte efter idealet. Var är det? Vad gör han? Napoleon är död, sade en förbigående till en invalid från Marengo och Waterloo. Död, utropade soldaten, ni känner honom inte!

Fantasien gjorde denne slagne man till en gud.

Efter Waterloo vilade mörkret över ett Europa, som förut bländats. Det fanns ett fruktansvärt tomrum efter Napoleon.

Kungarne speglade sig i detta tomrum. Det gamla Europa drog fördel därav för att reformera sig. Det var Heliga alliansens tid.

Mot bakgrunden av detta reformerade gamla Europa skapades utkastet till ett nytt Frankrike. Framtiden, som väckts till liv av kejsaren, trädde fram på scenen. Från dess änne strålade ordet f r i h e t. Den unga generationens glänsande ögon vände sig däremot. Var det egendomligt att man samtidigt hyllade framtiden det vill säga Friheten, och det förgångna som man förkroppsligat i Napoleon. Nederlaget hade upphöjt den besegrade. Den fallne Bonaparte syntes större än den segerrike Napoleon. De, vilka triumferat, hyste fruk-

tan. England lät Hudson Lowe bevaka honom och Frankrike sände dit Montchenu. Hans korsade armar kommo tronerna att skaka. Alexander kallade honom sin sömnlöshet. Denna oro framkallades på grund av de många revolutioner, som Napoleon representerade. Det är detta som förklarar och ursäktar den Bonapartiska liberalismen. Denne gengångare kom den gamla världen att darra. Konungarne regerade under dystra aningar och kände ständigt att klippan på Sankta Helena fanns i bakgrunden.

Under det att Napoleon utkämpade sin dödskamp på Longwood förvandlades stilla de sextio tusen män, vilka fallit vid Waterloo, till mull, och en smula av deras ro bredde sig ut över världen. Wienerkongressen skapade fördragen av 1815 och Europa kallade detta restaurationen. Det var nu som den "Heliga alliansen" — vilket ironiskt namn — började söka efter att lugna sinnena.

Det är detta som kallas Waterloo.

Men vad betyder det inför oändligheten? Hela denna storm, hela detta oväder, hela detta krig och sedan denna fred, all denna skymning, intet störde ens för ett ögonblick ljuset i det ofantliga

öga inför vilket en loppa, hoppande från ett strå till ett annat, väger lika mycket som örnen, vilken flyger från kyrktorn till kyrktorn ända till Notre-Dame.

XIX.

NATT ÖVER SLAGFÄLTET.

Låtom oss, ty det är nödvändigt, återvända till detta ödesdigra slagfält.

Det var klart månsken aftonen den 18 juni 1815. Detta ljus gynnade Blüchers obarmhärtiga förföljande, avslöjade de flyendes spår och utlämnade denna olyckliga människomassa åt det förbittrade preussiska kavalleriet samt ökade massakrerna. Det finnes vissa katatrofer vilka ske med nattens samtycke.

Sedan det sista kanonskottet förtonat låg Mont-Saint-Jean öde.

Engelsmännen upptogo det franska lägret, det är det vanliga sättet hos segraren: att lägga sig i den besegrades säng. De hade bivaukerat på andra sidan Rossomme. Preussarne, vilka släppts lösa till förföljandet, drevo alltjämt framåt. Wel-

lington nedskrev i byn Waterloo sin rapport till lord Bathurst.

Om någonsin orden s i c v o s n o n v o b i s äga sin tillämpning så är det i fråga om byn Waterloo. Waterloo har ej gjort någonting, samt låg hela tiden en halv mil från stridsplatsen. Mont-Saint-Jean utsattes för kanonad, Hougomont brändes, Haie-Sante stormades, Belle-Alliance såg tvenne segrare mötas. Dessa namn känner man knappast nu och Waterloo, som icke spelat någon roll, har fått hela äran.

Vi tillhöra ej dem, vilka smickra kriget. När vi ha tillfälle därtill, säga vi sanningen därom. Kriget äger fruktansvärda skönheter, något vi ej undandolt; det äger även, låtom oss erkänna det, sina avskyvärda drag. Ett av de mest överraskande är det snabba utplundrandet av de fallna efter en seger. Den gryning, vilken går upp över ett slagfält, belyser endast nakna kadaver.

Vem gör detta? Vem smutsar så triumfen? Vem tillhör den hemska han, som förstulet glider ned i segerns fickor? Vilka äro dessa skurkar, vilka arbeta bakom segerns rygg? Några filosofer och bland dem Voltaire förklara att det är just de, vil-

ka skapat äran. Det är alltid så, att de, vilka stå upprätt, plundra dem, vilka ligga fallna. Dagens hjälte är nattens vampyr. Man har dock en smula rätt till att plundra det lik, vartill man själv förvandlat en levande varelse. Men vi för vår del tro ej på detta. Att plocka lagern samt att stjäla stövlarne från en död, det finna vi vara omöjligt för en och samma hand.

Säkert är, att det vanligen i segrarnes släptåg följer tjuvar. Men låt oss hålla soldaten, och framför allt nutidens, utanför saken.

Varje armé har i sitt följe en brokig massa, som man måste anklaga. Mullvadsliknande människor, till hälften stråtrövare, till hälften betjänter, alla dessa förkrymta varelser, krigets skymning alstrar, människor i uniform, vilka aldrig strida, simulanter, smugglare och lönnkrögare, stundom ledsagade av sina kvinnor, resande på sina små kärror, stjälande och schackrande, tiggare, vilka erbjuda sig som vägvisare åt officerarne, skurkar och banditer. En armé i fält hade alltid dylika i släptåg — vi tala ej om vår egen tid — och man hade på dem det gemensamma namnet "drönare". Ingen armé, intet folk, var ansvarigt för dessa va-

relser. De talade italienska och följde tyskarne, de talade franska och följde engelsmännen. Det är tack vare en av dessa uslingar, en spanjor talande franska, som markisen de Fervacques, narrad av hans picardska dialekt i det han tog honom för en fransman, förrädiskt dödades på själva slagfältet under den natt, som följde på segern vid Cerisoles. Den avskyvärda maximen: att leva på fiendens bekostnad, framkallade denna spetälska, som endast en sträng disciplin kan hålla på avstånd, maroderandet. Det finnes rykten, som bedraga och man vet ej riktigt varför vissa generaler, för övrigt stora män, ha varit så populära. Turenne avgudades av sina soldater emedan han tillät plundring; det tillåtna onda var en del av godheten. Turenne var så god, att han lät Palatinen undergå eld och svärd. I härarnes svit finner man större eller färre antal marodörer allt efter som ledaren är mer eller mindre sträng. Hoche och Marceau hade inga "drönare"; Wellington, den rättvisan vilja vi göra honom, ett mycket litet antal.

Men natten mellan den 18 och 19 juni plundrade man de fallna. Wellington var sträng, order

hade utfärdats att skjuta envar, som påträffades på bar gärning under plundring men vinningslystnaden är stark. Marodörerna stulo i ett hörn av slagfältet under det att ett annat avpatrullerades.

Månen sken spökligt över slätten.

Vid midnattstid strövade eller snarare klättrade en man åt hålvägen vid Ohain till. Efter allt att döma var han en av dem, vi nyss sökt skildra, varken engelsman eller fransman eller tysk, varken bonde eller soldat, mindre människa än hyena, lockad av liklukten, segrande genom att stjäla och kommen för att plundra Waterloo.

Han var klädd i en blus som liknade en kappa, han var både orolig och djärv, han gick framåt och tittade bakåt. Vem var denne man? Natten visste förmodligen mera om honom än dagen. Han bar ingen säck, men det fanns tydligen stora fickor i blusen. Då och då stannade han, undersökte omgivningen för att finna om han var iakttagen, böjde sig sedan hastigt ned, trevade på marken, reste sig upp och smög sig bort. Hela hans hållning, hans snabba rörelser och mystiska uppförande kom honom att likna en av dessa skym-

ningens larver, vilka finnas i ruinerna och som de normandiska sägnerna benämna Ileurs.

Vissa nattliga vadarefåglar ha liknande silhuetter att uppvisa.

En blick, som försökt att tränga igenom mörkret, skulle lagt märke till att i närheten, dold bakom en liten koja intill vägen vid Nivelles, fanns en furageringskärra, förspänd med en utmärglad krake vilken avbetade nässlorna trots betslet. I denna kärra satt en kvinna på en massa lådor och paket. Kanske fanns det något samband mellan henne och plundraren på fältet?

Mörkret rådde men det var klart. Ej ett moln fanns på himlen. Vad betydde det att jorden färgats röd, månen förblev alltjämt blek. Detta är ting himlen ej fäster avseende vid. På slätten vaggade träden, vilkas grenar stundom krossats av granaterna men ännu svagt hängde fast vid stammen, sakta för nattvinden. En enda fläkt, knappast stark som ett andetag, kom buskarne att susa. Gräset darrade stundom som om de skakats av de hädangångnas andar.

I fjärran hörde man otydligt patrullerna komma och gå, och det engelska lägrets vaktposter.

Hougomont och Haie-Sante fortsatte att brinna och bildade i öster och väster tvenne stora facklor, vilka förbundos med varandra av de engelska bivackeldarna som medels ett rubinhalsband, vilket förenar tvenne karbunklar.

Vi ha berättat om katastrofen vid Ohain-vägen. Vi våga knappast tänka på det sätt, varpå så många tappre här funnit sitt öde.

Om det finnes något förskräckande, om det finnes något som är värre än drömmen kan visa oss, så är det detta: att leva, att se solen, att äga hela sin mannakraft, hälsa och livslust, att modigt leende gå äran till mötes, att i sitt bröst känna lungor, som andas, ett hjärta, som slår, en vilja, som är stark, att tala, tänka, hoppas, älska, att äga en moder, en maka, barn, och att så plötsligt, på mindre än ett ögonblick, störta sig ned i en avgrund, att krossa och bliva krossad, att se fältets blommor, bladen, grenarne, att känna sin sabel obrukbar, människor över sig och under sig, hur hästar störtade ned, hovar och klackar, vilka trasa sönder ansiktet, finna benen krossade av en slump, som låter ett angrepp ske över huvudet, att tjuta och vrida sig, men dock vara underst och att säga

sig: alldeles nyss levde jag! Någon större fasa kan ej tänkas; det är den absoluta värnlösheten i ett ögonblick, då man har behov av alla sina krafter.

Där denna fruktansvärda katastrof hade inträffat rådde nu tystnad. Hålvägen hade fyllts av hästar och ryttare i ett outredbart virrvarr. Det var fruktansvärt. Det fanns ej längre någon vall. Liken hade nivellerat allt och vägen låg nu i jämnhöjd med slätten. En massa döda högst uppe, en flod av blod längre ned, sådan var denna väg på aftonen den 18 juni 1815. Blodet flöt ända ned till Nivellesvägen och vidgades där till ett stort träsk framför en timmerhuggning, som barrikderade vägen på ett ställe, man ännu visar. Om man erinrar sig det så är det åt Genappehållet till, mitt emot den plats, som kyrassiärerna mötte sitt öde. Likens hopade höjd stod i proportion till hålvägens djup. Mot mitten, där vägen kom mera i nivå med slätten och där Delords division hade passerat, var lagret av döda ej så tjockt.

Den nattlige vandraren, som vi nyss skildrat för läsaren, ställde sina steg åt detta håll. Han trevade omkring i denna ofantliga grav. Han såg

sig omkring, betraktande dessa döda, vadande i blod.

Plötsligt hejdade han sina steg.

Strax framför honom, i hålvägen, där högarne av döda upphörde, syntes över denna massa människor och hästar en öppen hand, som klart belystes av månen.

På ett av denna hands fingrar glänste en guldring.

Mannen böjde sig ned, förblev ett ögonblick hopkrupen och när han reste sig fanns det ej längre någon ring på denna hand.

Han reste sig ej upp omedelbart utan förblev i sin vilda och skräckinjagande ställning, och i det han vände ryggen åt massan av döda undersökte han horisonten, liggande på knä med båda händerna stödda mot marken och huvudet nätt och jämt över vallens kant. Stundom passa schakalens fyra tassar till en del handlingar, vilka man ej skulle kunna tänka sig utförda av en mänsklig hand.

Sedan tog han sitt parti och reste sig upp. I detta ögonblick ryckte han till. Han kände att någon höll honom fast bakifrån.

Han vände sig om. Det var den öppna handen, vilken slutit sig om hans rockskört.

En hederlig människa skulle blivit förskräckt men denne blott skrattade.

Vad nu, sade han, det är blott den döde. Jag tycker bättre om en gengångare än om en gendarm.

Emellertid lossnade handens grepp. Man tröttnar fort i graven.

— Är han levande eller död, frågade sig stråtrövaren. Låt oss se efter.

Han böjde sig ned på nytt, undanröjde det som låg i vägen, grep tag i handen, fick ett fast tag i armen, frigjorde huvudet, drog fram kroppen och några ögonblick senare drog han efter sig i skuggan av hålvägen en livlös man, såvida han ej blott var avsvimmad. Det var en kyrassiär, en officer, till och med med en viss rang. En stor epålett stack fram från hans bröstplåt. Denne officer hade ej längre någon kask.

Ett fruktansvärt sabelhugg hade träffat hans ansikte, som man ej kunde urskilja för blodflödet. Men det föreföll ej, som om han skulle haft några ben brutna och på grund av någon lycklig slump syntes de döda ha bildat ett valv över honom.

om man kan bruka ordet lycklig i detta fall. Hans ögon voro slutna.

Han bar på bröstet hederslegionens silverkors.

Likplundraren ryckte till sig detta kors, som försvann i en av de rymliga fickorna i hans rock.

Sedan undersökte han officerens fickor, fann en klocka, som han lade beslag på. I västen fann han en börs, som gick samma väg.

När han hunnit så långt i sin barmhärtighetsgärning mot den döende, öppnade officeren ögonen.

— Tack, sade han med svag stämma.

Våldsamheten i rörelserna hos den man, som plundrade honom, nattens friska kyla, den renare luft, han nu inandades, hade fört honom ur dvalan.

Likplundraren svarade intet. Han lyfte huvudet. På slätten hörde man ljudet av steg; det var troligen en patrull, som närmade sig.

Officeren, som ännu hade dödskampen i rösten, mumlade:

— Vem har vunnit?

— Engelsmännen!

Officeren återtog:

— Undersök mina fickor. Ni finner där ett ur och en börs. Tag dem.

Det var redan gjort, men skurken låtsades göra det på nytt, samt sade:

— Det finnes ingenting.

— Man har bestulit mig, svarade officeren. Jag är ledsen över det, ty jag skulle velat ge er det.

Patrullens steg blevo allt tydligare.

— Nu kommer någon, återtog plundraren och gjorde en rörelse som för att gå.

Officeren lyfte med svårighet armen och höll honom tillbaka.

— Ni har räddat mitt liv, vem är ni?

Skurken svarade hastigt och lågt:

Liksom ni tillhörde jag den franska arméen. Men nu måste jag gå. Om man griper mig, blir jag skjuten. Jag har räddat ert liv. Sköt nu resten själv.

— Vilken grad har ni?

— Sergeants.

— Ert namn?

— Thenardier.

— Jag skall aldrig i mitt liv glömma detta namn, sade officeren. Och glöm ni ej mitt. Jag heter Pontmercy.

ANDRA BOKEN.

Skeppet Orion.

I.

NUMMER 24601 BLIR NUMMER 9430.

Jean Valjean hade fängslats på nytt. Man är oss säkerligen tacksam om vi så snabbt som möjligt glida över detaljerna. Vi kunna begränsa oss till att återgiva tvenne tidningsnotiser, vilka kunde läsas några månader efter händelserna i Montreuil-sur-Mer.

Dessa notiser äro ganska kortfattade och man kanske erinrar sig, att vid denna tidpunkt fanns icke ännu Gazette des Tribunaux. Vi göra det första urklippet ur Drapeau Blanc för den 25 juli 1823:

"I närheten av Pas de Calais har tilldragit sig en sak, som är av ovanliga mått. En främling vid namn Madeleine hade sedan några år tillbaka,

tack vare nya tillverkningsmetoder, satt nytt liv i den urgamla lokala industrien, gagatpärlorna. Han hade på så sätt skapat sig en förmögenhet men även gjort sin trakt rikare, låt oss erkänna det. Till tack för dessa hans tjänster hade man utsett honom till borgmästare. Polisen har nu funnit att denne Madeleine ej är någon annan än en efterlyst straffånge, vilken dömdes för stöld 1796 och som heter Jean Valjean. Jean Valjean har återförts till fängelset. Det förefaller som om han före sin arrestering lyckats att hos Lafitte avhämta en summa på en halv million, vilken han där haft innestående och som han, förresten på fullt lagligt sätt, förtjänat på sin affärsverksamhet. Man har ej kunnat finna var Jean Valjean dolt denna summa."

Den andra artikeln är en smula mera detaljerad. Den återfinnes i Journal de Paris, samma datum:

"En frigiven straffånge, vid namn Jean Valjean, framträdde nyligen inför assisdomstolen i Var under anmärkningsvärda omständigheter. Denne brottsling hade lyckats gäcka rättvisan under många år; hade ändrat namn samt lyckats bli utnämnd till borgmästare i en av de små städerna i

norr. I denna stad hade han skapat en betydande industri. Slutligen har han nu avslöjats och arresterats tack vare polisens outtröttliga nit. Han hade till älskarinna en nu avliden offentlig flicka. Mannen, som är begåvad med en herkulisk styrka, hade lyckats undfly, men greps efter några dagar i själva Paris i det ögonblick han skulle bestiga ett av de små åkdon, vilka förmedla trafiken med byn Montfermeil (Seine-et-Oise). Man påstår att han dragit fördel av denna sin frihet för att avhämta en avsevärd summa, som han hade innestående hos en av våra ledande bankirer. Beloppet torde ha uppgått till sex à sjuhundratusen francs. Enligt åklagaren har han grävt ned denna summa på en plats, som endast är känd av honom själv. Under alla förhållanden kommer denne Jean Valjean att överföras till assisdomstolen i Var som anklagad för rån på öppen landsväg för cirka åtta år sedan, då han plundrade en av de små hederliga gossar, vilka kallas savoyarder.

Skurken har avstått från varje försvar. Det har tack vare ordningsmaktens arbete fastslagits, att han haft medbrottslingar och att Jean Valjean var medlem av ett band tjuvar från södern. Följakt-

ligen dömdes Jean Valjean, sedan han förklarats skyldig, till döden. Brottslingen har avhänt sig möjligheten att överklaga domen. Konungen har i sin outtömliga mildhet behagat förvandla hans straff till livstids straffarbete. Jean Valjean har omedelbart förflyttats till fängelset i Bagne."

Man torde ej ha glömt att Jean Valjean i Montreuil-sur-Mer iakttagit de religiösa bruken, besökt mässan och alltid uppträtt som en verklig kristen. Några tidningar, däribland Constitutionel, begagnade detta till att triumfera över det kyrkliga partiet.

Jean Valjean fick ett nytt nummer i fängelset. Han kallades 9430.

Dessutom, låt oss säga det nu för att slippa återkomma, försvann med herr Madeleine uppblomstringen i Montreuil-sur-Mer. Allt, som han förutsett under den feberaktiga natt, då han tvekade vilken väg han skulle vandra, skedde. När han var borta saknades själen i det hela. Efter hans fall började denna egoistiska delning, som alltid inträder, och icke för sista gången när Alexander den store dog. Befälhavarne göra sig till suveräner och verkmästarne försöka sig som

fabrikanter. Avunden frodas. Madeleines vidsträckta anläggningar lades ner, byggnaderna föllo i ruiner, arbetarne skingrades. En del lämnade landet, andra lämnade yrket. Men i intetdera fallet kunde de sörja för sina familjer på samma sätt som förr och det var arbetarna som först ledo av herr Madeleines försvinnande. Allt skedde hädanefter i smått i stället för i stort, för den snöda vinningens skull i stället för det godas skull. Det fanns ingen medelpunkt men i stället en förbittrad konkurrens. Herr Madeleine hade dominerat allt, lett allt. Sedan han fallit drog en var åt sitt håll, oenighetens anda trängde in som ersättare för organisationens, barskheten efterträdde hjärtligheten, hatet välviljan. De trådar, som knutits av Madeleine, trasslades, man förfalskade hans tillverkningar, försämrade varorna och dödade tilliten. Beställningarne avtogo, lönerna sänktes, arbetarne strejkade, undergången närmade sig. Sedan fanns det intet för de fattiga. Allt försvann.

Till och med staten lade märke till att någon hade krossats någonstädes. Det hade icke gått fyra år efter assisdomstolens avgörande att herr Madeleine var identisk med Jean Valjean — till

fördel för fängelset i Toulon — förrän man fann att skatteindrivningskostnaderna i arrondissementet Montreuil-sur-Mer började uppgå till mera än de dubbla beloppen och herr de Villèle påpekade detta i ett vältaligt anförande i kammaren i februari 1827.

II.

DÄR MAN LÄSER TVÅ VERSAR, SOM KANSKE INSPIRERATS AV DJÄVULEN.

Innan vi fortsätta böra vi kanske närmare berätta om den egendomliga händelse, vilken tilldrog sig i Montfermeil vid ungefär samma tid och kanske ej är utan samband med vissa offficiella åtgärder.

I Montfermeil är det en mycket gammal tro och en vidskepelse, som är så mycket egendomligare emedan den återfinnes i Paris närhet, vilket är lika ovanligt som att finna aloe i Sibirien, här finnes, sade vi, en egendomlig folklig tro: man tror att djävulen sedan urminnes tider har utsett skogen som sin skattkammare. De gamla gummorna bekräfta, att det ej är ovanligt att vid nattens inbrott på undandolda platser, möta en svart man, som liknar en kolare eller en timmerhuggare, som går i träskor, i byxor och blus

av lärft och som man känner igen därpå att han i stället för hatt eller mössa har två ofantliga horn på huvudet. Tack vare dem bör man verkligen kunna känna igen honom.

Denne man sysslar vanligen med att gräva en grop i marken. Det finnes tre sätt att draga fördel av ett sådant möte. Man kan gå fram och börja prata. Finner man då att det är en hederlig lantman som blott synes svart för att det är i skymningen och att han ej gräver i marken, utan skaffar foder åt sina kor och att vad man trodde vara horn blott är klorna på den högaffel, han bär över axeln, då vänder man tillbaka hem och dör samma vecka. Det andra sättet är att lägga märke till var han grävt sitt hål och att, sedan han gått, skynda dit och lägga beslag på skatten, som mannen dolt. I så fall dör man före månadens utgång. Det tredje sättet är att ej alls tala till mannen, att icke se på honom och blott springa sin väg; i så fall dör man före årets slut.

Då alla tre sätten äro förenade med vissa olägenheter så plägar man i regel bruka det andra, som åtminstone medför några fördelar, bland an-

nat den, att komma i besittning av skatten, låt vara blott för en månad.

Djärva män, vilka frestas av varje fara, ha därför, säges det, ganska ofta öppnat dessa skattgömmor och stulit från djävulen. Men det förefaller som om utbytet skulle vara rätt så ringa. Åtminstone om man får tro en gammal tradition och då särskilt ett par verser på barbariskt latin av en normandisk munk, som även var en smula svartkonstnär och hette Tryphon. Denne Tryphon ligger begraven i domkyrkan i Saint-Georges i Bocherville nära Rouen och paddor ha tagit hans grav till boning.

Man har alltså gjort ofantliga ansträngningar för att söka efter dessa skatter, arbetar hela natten tills skjortan är genomvåt; man tröttar ut sig, förstör sin hacka och då man till slut når ned till botten, då man skall lägga handen på skatten, vad finner man? Vad är egentligen djävulens skatt? En femöring, kanske en tvåkrona, en sten, ett skelett, et blödande lik, någon gång ett spöke, sammanvikt som ett papper i fyra delar för att kunna pressas ned i en plånbok, stun-

dom ingenting alls. Det är detta följande oklara rader av Tryphon synes påpeka:

Fodit, et in fossa thesauros sondit opaca,
As, nummot, lapides, cadaver, simulacra, ninilque.

Det förefaller som om man även i våra dagar finner något, än en kul- eller krutpung, än gamla flottiga spelkort, vilka uppenbarligen gagnats av djävulen. Tryphon har ej omtalat dessa senare slag av fynd, eftersom han levde på tolvhundratalet och det ej synes som om djävulen varit nog klok att uppfinna krutet förrän på Roger Bacons tid och korten under Karl VI.

Dessutom är man säker på att förlora allt, vad man äger, om man spelar kort och vad krutet beträffar, så har det en viss benägenhet att komma vårt gevär att brinna av mitt i ansiktet på oss.

Men kort efter den tid, då den franska ordningsmakten hade förvärvat den uppfattningen, att den frigivne straffången Jean Valjean under sin flykt på några dagar hade strövat omkring i Montfermeiltrakten, så kunde man här lägga mär-

ke till hur en gammal vägarbetare vid namn Boulatruelle började bära sig egendomligt åt i skogen. Man trodde sig veta att Boulatruelle hade suttit i fängelse; han var underkastad vissa polisbestämmelser och då han ej kunde finna arbete någonstädes använde de offentliga myndigheterna honom som vägarbetare på den sträcka, som går från Gagny till Lagny.

Traktens folk såg snett på denne Boulatruelle, som var alltför vördnadsfull, alltför ödmjuk, alltför snar att stryka av mössan för varenda människa, en man, som darrade inför gendarmerna och som troligen tillhört något rövarband, vilket lade sig i försåt i skymningen. Det enda, som talade till hans fördel var, att han mer än gärna tog sig ett glas.

Men se här vad man lagt märke till:

Sedan någon tid tillbaka lämnade Boutruelle sitt vägarbete mycket tidigt och begav sig in i skogen med en hacka på axeln. På kvällen mötte man honom i de mest ödsliga gläntor, under mystiska letanden, och stundom grävde han i marken. De gamla kvinnor, som gingo förbi,

togo honom i början för djävulen, men senare kände de igen Boulatruelle men detta lugnade dem knappast. Dessa möten förargade tydligen Boulatruelle. Det var klart, att han ville gömma sig och att det var något mystiskt med det han höll på med.

I byn sade man: — Det är klart att djävulen har visat sig. Boulatruelle har sett honom och nu letar han. Han måtte allt vara illa däran när han ger sig in på sådant. Och voltairianerna sade: — Blir det Boulatruelle som fångar djävulen eller tvärtom? Men de gamla gummorna gjorde ofta korstecknet.

Men så slutade hans egendomliga uppförande i skogen, han återtog sitt regelbundna arbete vid vägbygget och man började tala om annat.

Men det fanns några, vilka alltjämt voro nyfikna och tänkte, att det måste ha varit något bakom det hela, visserligen icke några av sägnens fabelaktiga skatter men något värdefullt fynd, av större värde och mera påtagligt än djävulens banknoter, och i fråga om vilket vägarbetaren upptäckt en del av hemligheten. Den

mest ivrige i detta fall var skolläraren och värdshusvärden Thénardier, som var god vän med hela världen och icke ens försmått att krusa för Boulatruelle.

— Om han varit på galärerna? sade Thénardier Herre Gud! Ingen vet vilka som äro där och vilka som komma dit i framtiden.

En afton förklarade skolläraren, att om det varit i gamla tider så hade rättvisan säkert tagit reda på vad Boulatruelle hade i kikaren, han skulle tvungits att tala om det — det fanns väl tortyr — och vem trodde för resten att han skulle motstått vattenprovet?

— Låt oss underkasta honom vinprovet, fortsatte Thénardier.

Man gjorde sitt bästa för att tratta vin i den gamle vägbyggaren. Boulatruelle drack enormt, men han sade ej mycket. Han förenade på ett beundransvärt sätt törsten hos en svamp med diskretionen hos en domare. Men slutligen lyckades det Thénardier och skolläraren genom att ofta återkomma till ämnet, genom att pressa de få ord, han sade, de antydningar, han gjorde, att lista ut följande:

En morgon, när Boulatruelle gick till sitt arbete, hade han överraskats av att finna i ett snår i en utkant av skogen en spade och en hacka, som syntes ha noga gömts. Men han hade trott att det var fader Six-Fours spade och hacka, och eftersom de tillhörde vattenbäraren hade han ej tänkt på saken vidare. Men redan samma kväll hade han, utan att själva bli sedd, iakttagit en främling, som ej hörde till dessa trakter, styra stegen mot den tätaste delen av skogen. Främlingen kände Boulatruelle mycket väl igen. Thénardier översatte: en kamrat från fängelset. Men Boulatruelle hade envist vägrat att säga främlingens namn. Denne man hade burit ett paket, som var fyrkantigt och liknade en låda eller ett skrin. Boulatruelle stannade häpen. Men efter sex eller sju minuter kom han på tanken att följa efter. Men det var för sent. Främlingen hade redan försvunnit, natten hade inträtt och Boulatruelle hade ej kunnat återfinna honom. Då hade han bestämt sig för att bevaka skogsbrynet. Månen steg just nu upp. Två eller tre timmar senare såg Boulatruelle hur den främmande trädde fram ur småskogen, men nu

utan att bära det lilla skrinet men i stället spaden och hackan. Han hade ej tilltalat honom utan låtit honom gå förbi sig emedan han sade sig att främlingen var tre gånger så stark som han själv och dessutom beväpnad med hackan. Hade han fått syn på honom, Boulatruelle, hade han säkerligen angripit honom, när han såg sig igenkänd.

Ett sådant möte mellan tvenne gamla kamrater. Men hackan och spaden hade upplyst Boulatruelle om en sak. Han hade skyndat till snåret tidigt på morgonen men där varken funnit hacka eller spade. Han hade dragit den slutsatsen att främlingen i skogen grävt ett hål med hackan och att denne där dolt skrinet samt att han fyllt det igen med spadens hjälp. Men då skrinet var alltför litet för att rymma ett lik måste det ha innehållit pengar. Det var därför han gjorde sina undersökningar. Boulatruelle hade letat överallt, undersökt marken på alla tänkbara platser, där han tyckte, att den nyligen hade rubbats, men förgäves.

Han hade ej lyckats knipa något. Ingen tänk-

te längre på saken i Montfermeil. Det var blott några gamla sladderkäringar, vilka sade:

— Man kan vara säker på att den där vägarbetaren från Gagny ej gjort sig allt detta besvär förgäves; man kan vara ganska säker på att han sett djävulen.

III.

DET ÄR NÖDVÄNDIGT ATT MANILLA-HAMPAN PREPARERAS PÅ ETT VISST SÄTT FÖR ATT KUNNA KROSSAS AV ETT HAMMARSLAG.

Mot slutet av oktober just detta år, 1823, sågo Toulons invånare till sin hamn ett stort fartyg, Orion, återvända på grund av den svåra stormen, vilken förorsakat åtskilliga haverier. Detta fartyg brukades senare i Brets som skolskepp och ingick då i Medelhavseskadern.

Toulons hamn hade visserligen misshandlats av havet och bar spår därav men den erbjöd dock en imponerande anblick när man kom från sjösidan. Och Orion bar i sina master en vimpel, som förskaffade den den reglementsenliga hälsningen — elva skott från varje kanon, vilket gör 22 tillsammans. Man har räknat ut att den civiliserade världen förbrukar 150,000 skott per dygn uteslutande

till kungliga och militära hedersbetygelser, artighetsutbyten, etikettsfrågor, soluppgångar och solnedgångar, öppnandet och stängandet av hamnar etc., etc. Räknar man varje skott till sex francs gör detta tillsammans 900,000 francs om dagen eller tre hundra millioner om året, vilka försvinna i rök. Detta är blott en detalj. Men under tiden dogo många av hunger.

År 1823 var vad restaurationen kallade "tiden för de spanska krigen".

Dessa strider inrymde många egendomliga tilldragelser. De voro en stor familjetilldragelse för Bourbonerna i det att den franska grenen hjälpte och beskyddade den spanska, det vill säga utövade sin förstfödslorätt. Det var ett tydligt återvändande till våra gamla traditioner i förening med undersåtlighet och träldom hos de norra ländernas regeringar. Hertigen av Angoulême, som av de liberala tidningarne kallades hjälten från Andujar, sammanfattade i sin person triumfatorns attityd, som en smula stred mot hans fredliga utseende, den gamla terrorismen i katolicismens tecken, och dess strid mot liberalernas chimeriska terrorism. Sansculotterna återuppstodo till stor förskräckelse

för de gamla änkenåderna under namnet descamisados och monarkien sökte hindra anarkismens kvalificerade framsteg; teorierna från 89 hämmades helt plötsligt och det restes ett europeiskt motstånd mot de franska idéerna.

Man erinrade sig att det kanske fanns möjlighet att återvända helt till det idylliska tillstånd, som rådde före denna fruktansvärda revolution, vars värsta verk, Napoleon, man visserligen besegrat, men vars idéer visade en oroväckande benägenhet att sprida sig vida utanför Frankrikes gränser.

Det var så man bildade denna "heliga allians", som på allvar skulle taga upp striden mot de omstörtande villolärorna, och Frankrike självt började strida mot det, som skapat dess storhet och som utgör dess icke minsta insats i världens historia mot 1789.

Man hade predikat läran om folkens frigörelse och detta evangelium hade spritts över tvenne världsdelar. Nu sågo furstarne till sin förvåning att de alltjämt sutto på sina troner och de grepos av iver att göra allt för att kunna behålla dem. Frankrike visade att man kanske kunde besegra dessa farliga, smittosamma tankar och i alla län-

der började ett arbete på att trygga monarkien och att åter bringa folken i den gamla, blinda lydnadens träldom, att insöva deras väckta sinnen.

I jämnbredd med denne Frankrikes son, generalen och prinsen de Carignan, sedermera Charles-Albert, enrollerade sig i detta korståg mot folken frivilliga med det kejserliga gardets epåletter. Kejsardömets soldater ställde sig åter på fältfot men efter åtta års vila voro de trötta och missmodiga under den vita kokardens tecken. Trikoloren svajade i händerna på en heroisk handfull fransmän i främmande land på samma sätt som den vita fanan för trettio år sedan i Koblenz. Munkarne trängde sig in bland våra trupper, frihetens och förnyelsens anda hölls i schack av bajonetterna och principerna brukades till kanonmat. Frankrike förintade genom sina vapen, vad det skapat genom sina store mäns snille. Resten var köpta fientliga motståndare, tvekande soldater, städer, belägrade av millioner, frihet från krigiska risker och ringa blodsutgjutelse, föga ära att vinna men nesa för en del. Sådant var detta krig, som fördes av en av de furstar, vilken härstammade från Ludvig XIV och som fördes av generaler, vilka utbildats av Napoleon. Detta krig

hade det sorgliga ödet att varken vara stort eller medföra en storslagen politik.

Några träffningar voro allvarliga. Intagandet av Trocadero var en vacker bragd men dock, vi upprepa det, krigets trumpeter gåvo ett sprucket ljud ifrån sig och det hela gjorde ett misstänkt intryck och historien bekräftar att Frankrike har svårt att tillskriva sig denna falska triumf. Det är uppenbart, att en del spanska officerare gåvo vika allt för lätt och segern fördunklas av misstanken om korruption. Man synes snarare ha vunnit generaler än bataljer och den segrande soldaten vände hem förödmjukad. Ett krig, som ej ökade vår ära och där man i fanornas veck kunde läsa orden: Franska banken.

Soldaterna från kriget 1808, vilka hade krossat Saratoga så fruktansvärt, rynkade på näsan åt 1823 inför fästningarnas snabba kapitulationer och började att sakna Palafox. Det ligger i den franska naturen att hellre framför sig vilja ha Rostopchine än Ballesteros.

Ur en annan synpunkt, som är betydligt allvarligare, måste man understryka, att detta krig, som sårade Frankrikes militära instinkter, också såra-

de dess demokratiska. Det var ett företag, som syftade till att skapa slaveri. Under detta fälttåg var den franske soldatens mål att lägga oket på andra, denne soldat, som var en frihetens son. En ryslig motsättning. Frankrike existerade för att väcka folken, ej för att kväva dem. Ända sedan 1792 ha alla europeiska revolutioner utgått från Frankrike. Det är från Frankrike friheten strålar ut. Den som ej inser detta, är blind. Detta är Bonapartes ord.

Vilka vantolkningar har ej den stora franska revolutionen varit utsatt för: Den har betecknats som den förkroppsligade terrorismen, som skräckvälde och våld, och dock syftade dessa män, vilka stodo i dess spets, endast efter den innerligaste förbrödring, det djupaste samförstånd grupperna emellan.

Men åren 1789 och 1893 hade även lärt det franska folket, att det kunde taga rättvisan i sina egna händer och att denna kunde utövas på ett effektivt sätt. Detta folk hade insett, att de så kallade herrarna ej voro allsmäktiga, att suveräniteten ej blott kunde finnas hos den ende, vilken

ställts i spetsen för allt folket, utan även hos detta självt.

Den förkunnelse, vilken hade nått sin första stora spridning genom filosofen från Genève, genom den store Jean Jacques Rousseau, genom författaren till "Samhällskontraktet", hade börjat visa sina verkningar.

Tiden var genomsyrad av dessa stora ting, av denna uppenbarande förkunnelse, och det vore småsinnat att allt för mycket uppehålla sig vid de överdrifter, vilka helt naturligt kommit att vidlåda det praktiska omsättandet av dessa läror i praktiken.

Vi upprepa ännu en gång, att Frankrike varit källan till alla revolutioner i denna världsdel, alltsedan den stora tilldragelsen från 1789. Vi äga ej blott Napoleon, ej blott Bonaparte, som hemulsman för detta, utan även historien!

Och detta är dock historiens dom, som i sista insats blir den avgörande. Denna domstol är den enda, vilken är verkligt avgörande och inför den kan ingen, vem det vara månde, vägra att infinna sig. Det kräves nämligen icke någon personlig inställelse.

Kriget 1823 var ett attentat mot den storslagna spanska nationen och samtidigt ett angrepp på den franska revolutionen. Det var Frankrike, som begick denna motsägelse. Det tvangs därtill, ty med undantag för frihetskrigen äro alla krig påtvingade. Ordet passiv lydnad uttrycker detta förhållande. En armé är ett egenartat konstverk, som utgöres av en kombination av ett otal kraftlösa enheter, vilka bliva en styrka. Endast på så sätt kan man förklara kriget, kriget, som föres av mänsklighet mot mänsklighet trots all mänsklighet.

Vad Bourbonerna beträffar var kriget 1823 ödesdigert. De betraktade det som en framgång. De insågo ej faran, faran av att döda en idé medels ett förbud. I sin naivitet misstogo de sig till den grad, att de i tron att det var en styrka, tillförde sig den oerhörda försvagning, ett brott utgör. Guerillakrigets idé trängde in i politiken. År 1823 såddes de frön, som skulle spira upp 1830. Striden mot Spanien blev i deras rådslag ett argument för tillgripandet av våld och för ett utspelande av den gudomliga rätten. Sedan Frankrike återinsatt den rätte konungen i Spanien, kunde det väl återinsätta den allsmäktige hos sig. De föllo

offer för detta fruktansvärda misstag att taga soldatens lydnad för ett nationens samtycke. Det är en sådan naiv tillit, som störtar troner. Man får aldrig slumra till, icke ens i skydd av en armé.

Men låtom oss återvända till skeppet Orion.

Under de operationer, vilka utfördes under befäl av prins-generalen, hade en eskader kryssat i Medelhavet. Vi ha just nämnt, att Orion tillhörde denna eskader och att fartyget av stormen förts tillbaka till Toulons hamn.

Närvaron av ett krigsfartyg i en hamn har något egendomligt tilldragande på människorna. Kanske det är så, att människorna älska allt, som är stort.

Ett linjeskepp är något av det mest storslagna, människoanden har skapat under sin kamp med naturkrafterna.

Ett linjeskepp utgöres dels av det tyngsta, som finnes, och dels av det lättaste, emedan det samtidigt har att göra med trenne element, det fasta, det flytande och det gasformiga, samt måste strida mot dem alla. Det äger elva järnkrokar för att i havets djup gripa om graniten och det har flera vingar och antenner än en trollslända för att kunna

fånga de fria vindarne. Det andas genom sina 120 kanoner, vilka likna ofantliga trumpeter, och svarar stolt på åskans angrepp. Oceanerna söka föra det på villovägar, dess vågor äro lika som tvillingar, men skeppet äger sin själ, sin kompass, som leder det och alltid visar vägen mot norr. Under de mörka nätterna tjänar den som ledstjärna. Mot vinden ställer det tågen och seglen, mot vattnet trä, mot klippan järn, koppar och bly, mot mörkret ljus och mot oändligheten kompassnålen.

Vill man skapa sig en föreställning om de gigantiska proportioner, vilka återfinnas hos ett linjeskepp, behöver man blott skaffa sig tillträde till ett av de ofantliga skrov, vilka ligga i hamnarne i Brest eller Toulon. Våningarnes antal är sex. Denna kolossala bjälke, det är en rå. Denna träkolonn, som när den ligger på marken förlorar sig vid horisonten, det är masten; mätt från kölen och upp reser den sig senare 60 famnar i höjden, dess diameter är tre fot vid basen. Den engelska stormasten reser sig 217 fot över vattenytan. Där våra fäder brukade kablar, använda vi järnkedjor, Ett skepp på hundra kanoner har kedjor, vilka äro fyra fot långa, tjugo fot i spänningsbredd och som

sträcka sig åtta fot i djupet. Och hur mycket virke går ej åt för att bygga ett skepp? Tre tusen standards. Det är en hel skog, som vilar på vattnet.

Och dock gäller det här militära beräkningar för fyrtio år sedan. Ett vanligt segelfartyg. Ångan, som då befann sig i sin barndom, har sedan skapat nya under, när det gäller krigsfartygen. I närvarande stund äro dessa till exempel av blandad typ, drivas av en segelmassa på tre tusen kvadratmeter och en ångpanna, vars styrka uppgår till 2,500 hästkrafter.

Men bortsett från dessa moderna underverk var Christopher Columbus och Ruyters fartyg ett av mänsklighetens stora mirakel. Skeppet är outtröttligt, magasinerar vinden och flyter bland de vågor, det utnyttjar och behärskar.

Men den stunden kommer, då stormvinden krossar som ett rö den sextio fot långa rån, då vinden böjer som ett vassrör denna 400 fot höga mast, när detta ankare, som väger 10,000 kilo, flyter på vågkammarne som en metkrok i svalget på en jättestor gädda, där dessa jättelika kanoner utstöta jämmerrop, vilka orkanen för vidare ut i natten och

tomheten, där hela denna ståtliga symbol för vår makt försvinner till ett ringa ting inför det, som är övermäktigare.

Varje gång en överlägsen styrka utvecklar sig för att sluta som en omätlig svaghet, kommer detta människorna att tänka. Det är därför som de nyfikna överflöda i hamnarne utan att de riktigt veta orsaken. Men de fängslas av dessa underbara maskiner, vilka tjäna kriget och sjöfarten.

Varje dag alltså, både morgon och afton, voro kajerna och pirerna vid Toulons hamn fyllda av dagdrivare och lättingar, som man säger i Paris, vilka ej hade annat att göra än att betrakta Orion.

Orion var ett fartyg, som sett sin krafts dagar. Under tidigare resor hade tjocka lager av snäckor samlats på dess skrov ända från kölen och uppåt, så att den förlorat hälften av sin snabbhet. Man hade därför lagt det i docka föregående år för att kunna skrapa det, för att sedan åter låta det löpa ut i vattnet. Men denna skrapning hade inverkat på skrovets förnaglingar; på höjden av Balearerna hade bordläggningen börjat ge vika, och som läckorna på den tiden ej kunde tätas med segelduk, hade fartyget börjat taga in vatten. En våld-

sam dagjämningsstorm hade förorsakat svåra skador på babords sida och till följd av allt detta hade Orion måst återvända till Toulon.

Fartyget låg förtöjt strax intill arsenalen. Det låg för full strid i beredskap under reparationen. Själva skrovet hade ej lidit svårare skador på styrbords sida men en del av bordläggningen hade lossat här och där. Dessa läckor hade man utökat, för att lämna luften fritt tillträde.

En dag, när mängden betraktade Orion, fick den närvara vid en upplevelse.

Besättningen var upptagen av att rigga seglen. Mannen i skanskorgen höll just på med ett riskabelt arbete, när han förlorade balansen, mängden på kajen stötte ut ett skrik, och med huvudet före föll mannen över rån, med händerna utsträckta mot avgrunden, som gapade under. I fallet grep han efter tacklingen och lyckades slutligen hålla sig fast. Havet låg under honom på en svindlande höjd. Den starka stöten från hans fall hade satt tågen i rörelse och det var, som om han höll sig fast i en gunga. Han vajade fram och tillbaka i ändan av detta tåg som en sten i en slunga.

Att skynda till hans hjälp det var det samma som

att utsätta sig för livsfara. Ingen av matroserna, ingen av fiskarne vågade denna risk. Men den stackars mannen började synbarligen att mattas. Man kunde ej se ångesten i hans ansikte, men man såg, att varje del av hans kropp visade den största utmattning. Hans armar sträcktes på ett fruktansvärt sätt. Varje ansträngning han gjorde för att klättra uppåt satte tåget i ännu sarkare rörelse. Han skrek ej för att ej förlora ytterligare av sin styrka. Man väntade blott på det ögonblick då han skulle släppa sitt grepp, och då och då vändes huvuden bort för att ej behöva åse slutakten. Det finnes ögonblick i livet, då en repstump, en trädgren, är själva livet, och det är fruktansvärt att åse hur en levande varelse faller som en mogen frukt.

Plötsligt såg man en man, som klättrade upp i tacklingen med en tigers smidighet. Denne man var klädd i rött och var alltså en straffånge. Han bar en grön mössa; han var alltså dömd för livstiden. När han nådde upp till rån, berövade honom ett vindkast mössan, och man såg ett alldeles vitt huvud. Det var alltså ej en ung man.

Det förhöll sig också på det sättet, att en straffånge, vilken för fängelsets räkning sysselsattes

ombord, omedelbart efter olyckan hade skyndat fram till en officer och, under det att alla stodo handfallna, begärt tillåtelse att få våga sitt liv. På ett jakande tecken från officeren hade han med ett hammarslag brutit det manillarep, varmed han var fängslad och hade sedan störtat upp i tacklingen. Ingen lade vid detta tillfälle märke till den lätthet, varmed han frigjorde sig från repen, och det var först senare, man erinrade sig det.

På ett ögonblick var han uppe i rån. Han stannade några sekunder och tycktes beräkna avståndet. Dessa sekunder, under vilka matrosen vajade av och an för vinden i sin repstump, syntes åskådarne som sekler. Slutligen lyfte straffången ögonen mot höjden, tog ett steg framåt; massan andades lättare. Man såg honom löpa längs rån. När han nådde fram, knöt han fast det rep, han medfört, och klättrade nedför det. Det fanns ej någon, som vågade draga andan, spänningen var outhärdlig, och i stället för en man såg man två sväva i luften.

Man skulle kunnat likna det vid en spindel, fångande en fluga. Men med den skillnaden att spindeln här ej medförde döden utan livet. Tio

tusen par ögon åskådade dramat. Det hördes ej ett rop, ej ett ord, och allas ögon voro magnetiskt riktade på de två männen. Man vågade knappast draga andan liksom vore man rädd, att det minsta luftdrag skulle kastat ned de båda olyckliga.

Emellertid hade fången lyckats nå ned till matrosen. Det var i sista stund. En minut till, och mannen, uttröttad och förtvivlad, skulle ha släppt taget och fallit. Nu fastgjorde honom fången noga vid det rep, varmed han sänkt sig ned, i det han höll sig fast med endast ena handen. Slutligen såg man honom klättra upp till rån, hala upp matrosen, stödja honom, för att han skulle kunna hämta krafter, gripa honom under armarna och bära honom över rån för att sedan lämna honom i kamratens händer.

I detta ögonblick bröto hopens applåder lösa. Gamla förhärdade syndare fingo tårar i ögonen och kvinnorna föllo i varandras armar. Överallt hörde man ropen: Benåda mannen!

Denne hade under tiden skyndat sig att återvända till sitt arbete. För att komma fram så mycket fortare gled han nedför själva tacklingen och sprang längs de smalaste rårna. Allas ögon följde

honom. Stundom fruktade man, att han skulle vara alldeles utmattad, att han skulle få svindel, att han skulle tveka och falla, men plötsligt ljöd ett enstämmigt skri: straffången hade störtat i havet.

Det var ett farligt fall. Fregatten Algesiras låg förtöjd strax intill Orion och galärslaven hade fallit mellan de två fartygen. Man kunde befara, att han ej skulle komma upp på någondera sidan. Fyra män störtade sig omedelbart i en båt. Mängden drev på dem och alla fylldes än en gång av ängslan. Mannen hade ej synts till efter sitt fall. Han hade försvunnit spårlöst i havet, utan att det syntes en krusning, alldeles som om han fallit i en oljetunna. Man draggade och dök; allt var förgäves. Man sökte ända till aftonen och lyckades ej ens finna kroppen.

Följande dag fann man i en Toulontidning följande rader:

"17 november 1823. I går föll en straffånge, sysselsatt med arbete ombord på Orion, efter att ha räddat en matros, i havet och drunknade. Man har ej lyckats återfinna hans kropp. Man antar, att han förts under pålverket vid arsenalsbryggan. Mannen bar nummer 9430 och hette Jean Valjean."

TREDJE BOKEN.

Uppfyllelsen av löftet till den döda.

I.

FRÅGAN OM VATTNET I MONTFERMEIL.

Montfermeil ligger mellan Livry och Chelles på den södra sidan av den platå, som skiljer Ourcque från Marne. I dag är det en ganska stor köping, som prydes av rappade villor och om söndagarna även av helgdagsklädda borgare. Då var det blott en by i skogen. Visserligen träffade man här och där på ett eller annat av förra seklets lusthus, lätt igenkännliga på de smidda järnbalkongerna, de höga fönstren med de små rutorna, vilka skymtade fram bakom de vita fönsterluckorna. Men Montfermeil var icke desto mindre en by. Manufakturhandlare, vilka dragit sig tillbaka, och pensionerade stadstjänstemän ha-

de ännu ej upptäckt platsen. Det var ett fredligt och tilltalande samhälle, som ej var på väg att bliva någonting, men man levde billigt av landets produkter. Det var endast vattnet, som beredde svårigheter. Orten låg för högt.

Man fick gå ganska långt för att finna det. Ena sidan av byn hämtade vattnet från de stora träsk, som ligga åt Gagnyhållet till; de, som bodde i motsatta ändan, vid kyrkan och åt Chelles till, kunde ej finna drickbart vatten annat än i en liten källa en kvarts väg från byn.

Det var alltså ganska besvärligt för hushållen att fylla sitt behov av vatten. De stora förnäma husen, till vilka även Thenardiers värdshus hörde, togo sitt parti och betalade ett par ören för varje ämbar åt en gammal hedersman, som varje dag på detta sätt förtjänade en femtioöring om dagen som vattenbärare. Men han arbetade ej längre än till sju på sommaren och till fem på vintern, och den som ej hade vatten fick antingen gå efter det själv eller vara utan.

Det var just detta som utgjorde den största fasan hos en liten varelse, som läsaren kanske nu glömt, den lilla Cosette. Man erinrar sig måhända,

att Cosette var nyttig för Thénardiers på tvenne sätt: de fingo betalt av modern och hade barnet till tjänsteflicka. Det är också därför man förstår, varför Thénardiers behöllo barnet, även sedan modern upphört att betala för det. De sluppo avlöna en främmande. I egenskap av tjänsteflicka måste hon hämta vatten, när så behövdes. Och hon var särskilt förskräckt för detta, när natten föll på, och passade därför alltid noga på, att det fanns vatten i huset.

Det kan ofta vara svårt för en vuxen människa att sätta sig in i eller erinra sig de känslor, vilka behärska ett barn. Tiden glider snabbt och minnena utplånas och det är ej säkert, att förståelsen håller jämna steg med det ökade antalet år.

Men om man sett ett barn som denna Cosette, måste man obestridligen känna ett djupt medlidande. Man kunde ej undgå att se den fasa, som avspeglades i hennes ansikte vid tanken på de nattliga vandringarna till den i mörka skogen belägna källan.

Det är inför sådana öden man kommer att tända på den store Barnavännens ord, att de små, att barnen tillhöra honom. Detta är ord, i vilka alla

människor så lätt instämma, men hur många tänka på att tillämpa dem, när det verkligen gäller? Huru många omsätta dem i praktiken? Människorna ha så lätt för att instämma och så svårt för att tillämpa; det är den gamla motsättningen mellan teori och praktik, som här visar sig starkare än inom något annat område.

Julen 1823 var ovanligt vacker i Montfermeil. Vintern hade börjat milt utan vare sig frost eller snö. Några taskspelare från Paris hade erhållit tillåtelse att resa upp sina tält vid den stora bygatan, och ett sällskap gårdfarihandlare hade under samma beskydd slagit upp sina stånd vid kyrkplatsen och ända fram till Boulanger-gatan, där, som man kanske erinrar sig, Thénardiers värdshus var beläget. Tack vare detta voro både värdshus och krogar fulla, och den lantliga orten visade ett livligt och rörligt utseende. Vi böra till och med, för att vara historien trogna, omtala, att bland de märkvärdigheter, som här utbjödos, fanns ett menageri, där man bland annat i en hemsk utstyrsel kunde få se en av dessa sydamerikanska gamar, vilka vårt naturhistoriska museum ej förvärvade förrän 1845, och som i stället för ögon ha en

trikolor. Naturforskarne kalla, tror jag, denna fågel Caracara Polyboros. Några av Napoleons veteraner betraktade med vördnad detta djur. Taskspelarna betraktade detta egendomliga öga som en direkt gåva från den gode Guden till menageriet.

Själva julaftonen hade flera människor, formän och gårdfarihandlare, samlats kring de fyra eller fem ljusstakarne i Thenardiers värdshus. Salen, som de sutto i, liknade den, som finnes i varje värdhus; bord, tennstop, buteljer, drickande män, tobaksrök, halvdager och stoj och oväsen. Årtalet 1823 utmärktes dock genom tvenne föremål, som då kommo på modet bland borgarne, nämligen ett kaleidoskop och en vattrad lampa, gjord av bleck. Fru Thenardier övervakade supén, som stektes framför elden, under det att hennes make drack med gästerna och pratade politik.

Men det var ej blott politik — den rörde i så fall kriget med Spanien och hertigen av Angoulême — man talade här. Det var även lokala ting.

— Åt Nanterre och Suresnes-hållen har vinet utfallit bra. Man hade räknat på att få tio och

har fått ända upp till tolv. Det kommer att bliva mycket arbete för vinpressarne.

— Men druvorna äro väl inte mogna än?

— I de trakterna skall de inte bli mogna. Om man skördar dem så sent, blir vinet surt till påsken.

— Då är det blott helt lätt vin, som man tillverkar?

— Javisst, mycket lättare än det, som vi skörda här. Och där är det, som jag sade, nödvändigt att taga druvorna, innan de mognat, annars blir vinet alldeles tjockt efter några månader, så att det knappast rinner ut genom sprundet.

Eller också var det en mjölnare, som skrek:

— Äro vi verkligen ansvariga för vad som finnes i våra säckar. Vi finna en massa agnar och annat skräp, som vi sannerligen ej kunna roa oss med att rensa bort och som vi måste låta gå igenom kvarnen. Det är allehanda ogräs, ja till och med småsten, och alltid händer det med vetet från Bretage. Tror någon, att det kan bli en prima vara av sådant. Inte är det vårt fel, att det finnes sand i mjölet.

Mellan ett par fönster satt en lantarbetare, som just höll på att göra upp med en gårdsägare om arbete:

— Det är intet ont i att gräset är vått. Det skär bättre då. Det är bra med en smula dagg. Men felet är, att ert gräs är för spätt, det böjer sig för lien.

— — —

Cosette satt på sin vanliga plats tvärs över ett köksbord intill spisen. Hon var klädd i trasor, och de nakna benen slutade med ett par träskor. Hon stickade i det svaga ljuset på ett par strumpor, som voro avsedda för Thénardiers barn. En kattunge lekte under stolarna. I rummet bredvid hörde man späda barnröster prata; det var Eponine och Azelma.

I ett hörn av spisen hängde en hammare på en krok.

Då och då hörde man ett spätt barn skrika; ljudet genomträngde bullret i krogsalen. Det var en liten pojke, Thénardiers fått en av de föregående vintrarne — utan att förstå varför, kanske på grund av kylan, plägade fru Thenardier säga — och som nu var omkring tre år gammal. Mo-

dern hade ammat honom men älskade honom ej. När bytingens skrik blevo alltför högljudda, sade Thénardier:

— Din son gnäller, gå då och se efter hur det är fatt.

— Han tråkar ut mig, svarade modern.

Och den övergivne stackaren fortsatte att skrika i mörkret.

II.

TVÅ FULLBORDADE PORTRÄTT.

Hittills har man blott sett makarne Thénardiers i profil. Nu är ögonblicket kommet att betrakta dessa äkta makar en face.

Thénardier hade just hunnit över de femtio åren och fru Thénardier närmade sig fyrtiotalet, vilket är kvinnans femtiotal. Makarna voro alltså jämnåriga.

Läsarne ha kanske sedan deras första framträdande bevarat ett minne av fru Thénardier, en stor, lång, blond, rödbrusig, fet och både kraftig och smidig person; hon tillhörde, det ha vi redan sagt, de otämda kolossernas typ, vilka visa sig på marknaderna med gatstenar hängande i håret. Hon uträttade allt arbete i huset, skötte sängarna, rummen, tvätten, köket, regnet, det vackra vädret och fan själv. Som enda hjälpreda hade hon Cosette, en mus i tjänst hos en elefant. Allt darrade vid

hennes röst, glasrutor, möbler och människor. Hennes stora ansikte, fullt av finnar och blemor, liknade en skumslev. Hennes skäggväxt var utvecklad. Hon liknade en av hallarnas atleter, klädd till flicka. Hon svor som en hel karl och skröt med att kunna krossa en nöt med knytnäven. Om hon ej hade läst en massa romaner och underbart nog förmått att lära sig något av jättinnornas smeksamhet, så skulle man aldrig kommit på den tanken att kalla henne en kvinna. Denna fru Thénardier kunde kallas produkten av en spansk donna inympad på en fiskmånglerska. När man hörde henne tala, sade man: det är en gendarm; när man såg henne dricka, sade man: det är en åkare; när man såg henne handskas med Cosette, sade man: det är en bödel. När hon sov, stack en av tänderna ut mellan läpparne.

Man skulle kanske kunna tycka, att vi gått allt för långt i skildringen av denna kvinna! Att vi överdrivit hennes motbjudande egenskaper, samtidigt med att vi tidigare skildrat henne som en kvinna, vilken varit nog moderligt öm att narra även den intuitivt skarpsynta modern till Cosette!

Men vi hoppas ha klarlagt denna ingalunda

ovanliga typ för våra läsare. Det inträffar ej sällan, att den värsta megära kan vara den ömmaste moder, men tyvärr är detta icke alltid fallet! Och striden mellan kråkans och ugglans ungar finner sin motsvarighet bland de varelser, vilka stundom med orätt kalla sig människor.

Det kan synas som hårda ord, men vi skjuta i detta fall helt och hållet skulden på det samhälle, vilket fostrat dessa människor eller bildat deras miljö, med eller utan straffåtgärder, vilka, om de ej tillämpats, dock funnits som ett stadigt hot och ett avskräckande exempel.

Denna kvinna, fru Thénardier, var förkroppsligandet av en brottslingstyp, vilken ägt nog slughet att undvika att komma i omedelbar konflikt med rättvisan, samtidigt som intet direkt hinder hade lagts på de brottsliga instinkterna.

Thénardier var liten, mager, blek, knotig, klen, med sjukligt utseende men med en utmärkt hälsa; hans falskhet började redan vid denna detalj. Hans leende var försiktigt och han var hövlig mot praktiskt taget hela världen, till och med mot tiggarna, som han vägrade en femöring. Han såg ut som en mård i ögonen, men hans ansikte var en heders-

mans. Han påminde mycket om porträtten av abbé Delille. Hans stolthet var att dricka med formännen. Ingen hade någonsin sett honom berusad. Han rökade gärna ur en lång pipa. Han var klädd i en blus, och under den hade han en gammal svart kostym. Han gjorde anspråk på att vara materialist och att hysa litterära intressen. Det fanns namn, han ofta uttalade, för att stödja sina utsager, Voltaire, Raynal, Parny och egendomligt nog, Augustinus. Han påstod sig äga ett system. Dessutom var han en skurk. En klok skurk. Ty denna avart finnes. Man kanske erinrar sig, att han påstått sig ha tillhört arméen. Med en viss bredd berättade han, att under tiden han var sergeant vid sjette eller nionde "lätta" hade han ensam mot en skvadron av Dödshusarerna med sin egen kropp mot granaterna skyddat en "general, som var allvarligt sårad". Därför hade han som skylt denna tavla, som förskaffat honom namnet "sergeanten från Waterloo". Han var liberal, klassiker och Bonapartist. Man sade i byn, att han hade studerat till präst.

Vi tro, att han helt enkelt i Holland hade studerat för att bli värdshusvärd. Denne skurk till-

hörde antagligen flera raser; det fanns inslag från Lille i Flandern, franska från Paris, belgiska från Brüssel, och han trivdes lika bra på alla sidor gränserna. Vi ha redan sett vilken tapperhet, han utvecklade vid Waterloo. Vi behöva ej tvivla på, att hans egna berättelser överdrevo en smula. Han slets ständigt mellan olika tendenser och vi behöva knappt tvivla på att han, under ovädret den 18 juni 1815, tillhörde dessa marodörer, vi förut talat om, säljande till en del, stjälande från en del, allt under det han förde fram sin familj, hustru och barn, i ett rullande hem i truppernas följe och alltid med tanken att hålla sig till segraren. Sedan han gjort allt vad han kunde på detta fält, blev han krögare i Montfermeil.

Det börjande adertonhundratalet var sannolikt den sista tidpunkt, under vilken man kunde iakttaga dessa människors leverne. Deras existens vilade till största delen på tillvaron av legoarméerna, en institution, som den franska revolutionen av år 1789 avskaffade, genom att visa dess otillräcklighet, genom att visa segerkraften och segerviljan hos de — låt vara relativt oövade trupper — som folkets djupa led kunde ställa upp.

Vi ha uppehållit oss vid den nuvarande krögarren Thénardier så länge, emedan han utgör en av typerna för den grupp, vilken är stadd i utdöende. Hans baksluga feghet, hans omätliga förvärvsbegär, hans oförmåga att anpassa detta efter de godkända, för ögonblicket gällande samhälleliga normerna, hans skrupelfrihet, allt detta kan man finna under andra och nyare former, typen lever dock kvar och vi ha ansett oss skyldiga vår berättarplikt att fasthålla den i historiens minne, utan att göra anspråk på att skildra alla utan blott en enstaka sida hos några av tidens marodörer.

Hans besparingar utgjordes av börsar och klockor, guldringar och silverkors, samlade på slagfältet och skördade i de fåror, där soldaterna stupat; det sammanlagda värdet var ej så stort, att det kunde skaffa ett säkert underlag för en värdshusvärd. Thénardier hade något rätlinjigt över sig, detta något, som i samband med en svordom påminner om kasernen och i samband med korstecknet om prästseminariet. Han talade väl. Han ville gärna göra gällande, att han var studerad. Icke desto mindre förklarade skolläraren, att han "smet". Han ägde stor förmåga att sätta upp en

räkning för kunderna, men tränade ögon funno ofta ortografiska fel. Thenardier var slug, finsmakare och en smidig drönare. Han föraktade ej sina tjänare, men hans hustru gjorde det i hans ställe. Ty denna jättinna var svartsjuk. Det föreföll henne, som om all världen skulle avundas henne denne lille magre och bleksiktige man.

Trots all sin sluga skurkaktighet var dock Thenardier en skälm med lugnt temperament. Detta slag är det värsta; där finnes även hyckleri.

Man skall ej förstå detta så, att Thenardier ej var i stånd att bli ond lika väl som hustrun; men detta inträffade mera sällan och emedan han då ville träffa hela mänskligheten, ty han kände en vulkan av hat inom sig, emedan han tillhörde dessa män, som ständigt hämnas, som anklaga allt de se för allt, som händer dem, och som alltid äro beredda att kasta sig över det, som kommer i deras väg, som ett rättmätigt byte, så hade han ständigt orsak att hata; han var förskräcklig. Ve den, som träffade honom under sådana utbrott.

Till sina övriga förtjänster kunde Thenardier lägga den att vara uppmärksam och skarpsynt,

tystlåten eller pratsam efter behov, och ständigt göra allt med klok beräkning. Thenardier var en statsman.

Varje främling, som trädde in i värdshuset, sade vid fru Thenardiers åsyn: Det här är herrn i huset. Det var ett misstag. Hon var icke ens husfrun. Thenardier räckte till för båda uppgifterna. Hon verkställde, han skapade. Han ledde allt på något slags magnetiskt sätt, osynligt men ständigt. Det räckte med ett ord, med ett tecken. Mastodonten löd. För fru Thenardier var mannen, utan att hon visste det klart, ett högre väsende. Hon hade sina goda egenskaper, men aldrig skulle det fallit henne in att hysa en åsikt, motsatt den Thenardier hade, eller att tvista med honom. Fastän deras enighet blott avsåg det onda, finnes det kanske något gott att utvinna ur betraktandet av hustruns undergivenhet i detta fall. Detta berg av kött och ben rörde sig villigt vid en vink av den oansenlige makens finger. Det var ett uttryck för materiens beundran för anden, ty vissa oskönheter ha sitt berättigande på grund av sin eviga skönhet. Det fanns något okänt, något outforskat hos Thenardier, och därpå vilade denne mans absoluta

välde över denna kvinna. Stundom betraktade hon honom som ett tänt ljus, stundom som en rovfågelsklo.

Denna kvinna var en fruktansvärd varelse, som ej älskade något annat än sina barn eller fruktade något annat än sin make. Hon var moder, emedan hon var ett däggdjur. Dessutom stannade hennes moderlighet vid döttrarna och sträckte sig, som vi sett, ej till gossarna. Och han, mannen, hade blott en tanke, att bli rik.

Han lyckades ej. Det saknades en arena, värdig hans talanger. Thenardier i Montfermeil ruinerade sig, om man kan ruinera sig utan tillgångar. I Schweiz eller i Pyreneerna skulle denne fattiglapp blivit millionär. Men där ödet placerar krögaren, där sker klippningen.

Jag behöver väl ej förutskicka, att ordet krögare här användes i inskränkt betydelse och ej omfattar en hel klass.

Under detta år, 1823, hade Thenardier skuldsatt sig för 1,500 francs, och han började känna sig orolig.

Huru ovänligt än ödet varit stämt mot honom,

så förstod dock Thenardier bättre än de flesta och i ordets djupaste mening detta, som varit en dygd hos de barbariska folken och en marknadsvara hos de moderna, gästfriheten. Dessutom var han en utomordentlig tjuvskytt och känd för sin träffsäkerhet. Han var särskilt tarlig, när han visade sitt kalla och lugna leende.

Hans teorier som värdshusvärd slungades stundom ut som blixtar. Han hade en del professionella aforismer, som han präntade in i sin hustru. "Värdshusvärdens plikt", brukade han säga, "det är att till den förstkommande sälja vila, ljus, värme, smutsiga lakan, loppor och småleenden; att hejda de förbigående, tömma deras plånböcker, att vördnadsfullt stå till tjänst för resande familjer, att plundra männen och plocka kvinnorna och nagga på barnens dunförråd. Att debitera för det öppna fönstret och för det stängda, för hörnet i spiselvrån och för fåtöljen, för stolen och för taburetten, för fjäderbolstern och för halmkärven. Att veta hur mycket spegeln nötes under begagnandet, att låta den resande betala allt, ända till flugorna, som hans hund äter upp."

Hos denne man och denna kvinna fanns det list och raseri i förening, ett fruktansvärt och hemskt spann.

Under det maken kläckte ut sina planer, tänkte fru Thenardier blott på de frånvarande kreditorerna och hade ej ro varken natt eller dag, levde blott för minuten.

Sådana voro dessa två varelser. Cosette trängdes mellan dem, undergående ett dubbelt tryck liksom en varelse, vilken males sönder av en kvarn och slites i bitar av en tång. Mannen och kvinnan hade var sin metod. Cosette randades av käpprapp, då var det kvinnan. Gick hon barfota om vintern, då var det mannen.

Cosette steg upp, steg ned, tvättade, borstade, sopade, sprang ärenden flämtande och rädd, släpade på tunga saker och helt liten och späd uträttade hon alla grova sysslor. Men ingen barmhärtighet. En vildsint härskarinna, en bakslug herre. Krogen Thenardier var som ett spindelnät, i vilket Cosette fångats. Förtryckets idé var realiserad i detta fall. Det var som flugan i tjänst hos spindeln.

Det stackars barnet gjorde intet motstånd; det teg.

När de äro sådana, helt små och värnlösa bland människorna, hurudana äro då deras själar, när de lämna gudomen?

III.

MÄNNISKOR BEHÖVA VIN OCH HÄSTAR VATTEN.

Det hade kommit fyra nya resande.

Cosette satt i dystra tankar, ty fastän hon blott var åtta år, hade hon redan lidit så mycket, att hon hade en gammal kvinnas dystra utseende, när hon drömde.

Hennes ena öga var blått efter ett knytnävslag, som fru Thenardier givit henne, något som kom denna att då och då säga till Thenardier:

— Vad hon är ful med den där utväxten över ögat.

Cosette satt alltså och tänkte på att det var kväll, att det hade varit nödvändigt att fylla — och helt oväntat — karaffer och tvättfat i de nykomnas rum och att vattnet var slut.

Det enda, som lugnade henne en smula, var att man ej drack mycket vatten i Thenardiers värds-

hus. Det var ingen brist på folk, som voro törstiga men deras törst var av det slag, som släckes i krus och bägare. Vem skulle väl begärt ett glas vatten bland alla dessa vinglas! Den mannen skulle verkat som en vilde bland människor.

Formännen tillhöra sannerligen ej de människor, vilka hellre föra vattenkrukan än vinstånkan till munnen; och icke föredrager den bonde, som själv skördar druvorna på sina knappa men givande sluttningar, att undvara en dryck, som han blivit uppfödd vid. Och några främlingar med egendomliga vanor kommo aldrig till detta värdshus, som var tillräckligt ruskigt att avskräcka en var, som hade möjlighet att välja något bättre och ej som dessa, vilka nu sutto här, hörde hemma på platsen.

Det enda Cosette hade att frukta var att det skulle komma någon resande, vars häst var så tröttkörd, att han ansåg sig böra övernatta; djuren behöva vatten, ej människorna, det var en sak, som hon tidigt fått lära sig och som mer än en gång kommit hennes späda armar att värka av trötthet.

Ett ögonblick darrade barnet. Det var när fru

Thenardier lyfte på locket till en kastrull, som kokade över elden, och sedan tog ett glas och gick till källan. Hon vred på kranen; barnet följde det hela med lyft huvud. En smal stråle silade ned i glaset, som fylldes till hälften.

— Jaså, vattnet är slut.

Det blev ett ögonblicks tystnad. Barnet vågade knappast andas.

— Nåja, sade fru Thénardier, det räcker.

Cosette återtog sitt arbete, men under den närmaste kvarten kände hon sitt hjärta hoppa som en fjäder i bröstet.

Hon räknade minuterna och längtade vansinnigt efter att det skulle bli morgon.

Då och då tittade dryckesbröderna ut och sade:

— Det är mörkt som i en säck.

Eller också sade de:

— Det skall vara en katt, som kan ta sig fram i detta beckmörker.

Cosettes oro ökades.

Plötsligt sade en av gårdfarihandlarne i ilsken ton:

— Min häst har inte fått något att dricka!

— Verkligen, svarade Thenardier.

— Han har inte fått något, svarade handlanden.

Cosette hade krupit under bordet.

— Jo, min herre, svarade Cosette, han har druckit en hel så, och jag har till och med själv givit honom vattnet och talat med honom.

Det var icke sant. Cosette narrades.

— Se där på en, som är stor som en knytnäve och narras som en hel karl, utropade handlanden. Jag säger dig, att han icke haft något att dricka, och jag vet det, ty då flämtar han.

Cosette stod på sig och tillade med en röst, som var hes av ängslan:

— Han har till och med druckit mycket.

— Nog nu, fortsatte mannen. Ge min häst något att dricka och sluta med pratet.

Cosette kröp åter under bordet.

— Det är verkligen rätt, sade fru Thenardier; om djuret ej har druckit, skall det ha vatten.

Sedan såg hon sig om.

— Vart tog jäntan vägen?

Hon böjde sig ned och upptäckte Cosette, nedhukad vid andra sidan av bordet:

— Skulle fröken "Byracka-utan-namn" vilja ge hästen vatten?

— Men, min fru, det finns intet vatten.

Fru Thenardier öppnade dörren:

— Men gå då efter.

Cosette sänkte huvudet, tog ett ämbar, som var så stort, att hon själv kunnat få rum däri, samt gick med dröjande steg mot dörren.

Fru Thénardier rumsterade i sin spis och smakade med en slev på innehållet i kastrullen, i det hon mumlade:

— Det finns ju en brunn. Men ungen är trilsk. Jag undrar, om jag icke skulle ha passerat löken.

Sedan trevade hon i en låda och fick fram peppar och några andra kryddor; bland dem ett par småslantar.

— Se där, fröken "Padda", fortsatte hon, när du går hem kan du köpa ett stort bröd. Där har du sjuttiofem öre.

Cosette hade en liten ficka i sitt förkläde. Hon tog myntet utan att säga ett ord och stoppade ned det.

Sedan blev hon stående orörlig med ämbaret i handen och porten öppen. Det såg ut, som om hon väntade, att någon skulle komma henne till hjälp.

— Gå då någon gång, skrek fru Thénardier.

Cosette gick, och porten stängdes.

Det är omöjligt att skildra den ängslan, Cosette kände. Att hon måste framåt, att hon måste hämta vattnet, att hon måste passera den mörka skogen, detta var allt en självklar sak. I motsatt fall skulle hon ha utsatt sig för fru Thénardiers vrede, och detta var en fruktansvärd sak, det visste hon också, genom en dyrköpt och smärtsam erfarenhet.

Men å andra sidan, att våga sig ut i dessa trakter, där skymningen vid varje steg hotade med mystiska faror! Att ej blott gå förbi husen med släckta lyktor, att passera byvägen och att sedan fördjupa sig i skogsstigen, var detta ej lika fasaväckande som fru Thénardier!

Det var endast i sina ljusaste fantasier, som

Cosette tvekade i detta val. Hon visste alltför väl, att den kroppsliga tortyren skulle bli den svåraste och att den andliga — låt vara att hon ej skulle kunnat själv uttrycka sig på detta sätt — var den, som man helst mottog. Hon var nämligen ännu nog ung att tänka på detta sätt, att undvika den avlägsna faran, även om denna var större, för den närmare, den fysiska för den psykiska, och detta trots att hon redan kände båda sväva över sina späda axlar.

Cosette kände ej till dessa distinktioner, men hon gick; hon gick, därför att hon annars skulle omedelbart träffats av fru Thénardiers straffande hand och denna för ögonblicket gällde mera än alla tänkta faror på den mörka vägen.

Den, som lider mycket, lär sig att se framtiden i endast små etapper och inser sanningen i det språk, som säger: var dag har nog av sin egen plåga.

IV.

EN DOCKA KOMMER MED I SPELET.

Raden av salustånd räckte, som man erinrar sig, från kyrkan ända fram till Thénardiers värdshus. På grund av de många borgare, vilka gingo till midnattsmässan, voro stånden ännu upplysta av papperslyktor, något som enligt skollärarens åsikt skapade "en magisk verkan". Men i stället såg man ej en enda stjärna på himlen.

Det yttersta av dessa stånd befann sig just mitt emot Thénardiers dörr; där således allehanda leksaker, glänsande blecktrumpeter och ett virrvarr av glittrande glaspärlor. Det förtenta järnblecket glänste på ett sätt, som var oemotståndligt för alla dessa barnaögon, helst när det formats till de mest underbara ting. Det fanns så mycket vackert, att man ofta nog ej visste hur man skulle leka med det och nöjde sig med att blott bländas av glansen.

Bredvid trumpeterna såg man härliga trummor, vilkas sidor strålade i rött och guld, och pojkarne slukade riktiga piskor, som voro mycket vackrare än de som forkarlarne brukade fast icke fullt så stora. Allra närmast kunderna hade handlanden placerat, på några vita servietter, en ofantlig docka, som var nära två fot hög och som var iförd en klänning av rosafärgad kräpp; hon bar ett gyllene hår och hade emaljögon. Hela dagen hade mängden gapat över detta underverk, eller åtminstone de av åskådarna, vilka voro under tio år, men det hade i hela Montfermeil ej funnits en moder nog rik att kunna slösa en sådan present på sitt barn. Eponine och Azelma hade stått framför dockan i timmar och till och med Cosette hade förstulet vågat titta åt det hållet.

När nu Cosette gick ut med sitt ämbar i handen, så kunde hon ej, hur nedslagen och förtvivlad hon än var, underlåta att lyfta ögonen mot denna underbara docka, mot "damen", som hon kallade henne. Det stackars barnet stannade som förstenat. Hon hade ej förut sett dockan på så nära håll. Hela denna butik tycktes henne som ett palats och dockan, det var ingen docka, det var en

uppenbarelse. Det var glädje, glans och makt och härlighet, vilket allt strålade detta stackars barn till mötes i hennes fattigdom och olycka. Cosette mätte med barndomens naiva vishet den avgrund, som skilde henne från denna docka. Hon sade sig, att man måste vara drottning eller åtminstone prinsessa för att kunna äga något sådant. Hon tittade på den rosafärgade klänningen, på det gyllene, lockiga håret, och tänkte: Vad hon bör vara lycklig, denna docka! Hennes ögon ville icke släppa denna underbara affär. Ju mera hon såg dit in, dess mer bländades hon. Hon trodde sig se paradiset. Bakom den stora dockan fanns det andra, vilka tycktes henne som féer och änglar. Och köpmannen själv, som gick fram och tillbaka framför ståndet, syntes henne som Gud Fader själv.

Det var som om himmelen öppnats för henne. Det finnes knappast några möjligheter att skildra de känslor, vilka bemäktigade sig henne.

Man skulle då vara tvungen att använda det språk, som man finner i Apokalypsen eller de exstatiska skildringar, vilka man finner i Vêdas he-

liga urkunder, när de förtälja om de största fakirernas bragder inom asketismens stora område.

Det torde endast vara barnen och de dem närstående naturfolken, vilka äro i stånd att uttrycka denna största grad av hänförelse! Det är icke utan skäl, som vår egen religionsstiftare sagt orden: Utan att I varen såsom barn, kommen I aldrig att höra himmelriket till!

Finnes det någon fader, vilken ej sett sina barns ögon stråla av överjordisk glädje vid vissa tillfällen, någon moder, vilken ej sett livets högsta fulländning i sina barns ögon?

Skulle det finnas någon sådan — vilket jag ej tror — så skulle det varit tillräckligt att peka på Cosette, för att visa, vad jag menar med de ord, jag ovan anfört. Man kunde knappast säga, att Cosette levde i denna världen, hennes ansikte var som upplyst av en inre strålglans — och kanske var det en sådan, trots den materiella orsaken.

Under denna extas glömde hon allt, till och med det ärende, hon skulle uträtta. Men plötsligt återkallade Thénardierskans röst henne till verkligheten:

— Har du inte gått än, din rackarunge! Jag

skall minsann hjälpa dig i väg! Vad står du där och gapar för? Marsch!

Fru Thénardier hade kastat ett öga ut på gatan, där Cosette stod.

Cosette sprang sin väg med sitt ämbar och tog så långa steg, hon kunde.

V.

DEN LILLA ÄR ALLDELES ENSAM.

Eftersom Thenardiers värdshus låg i den del av byn, som var närmast kyrkan, måste Cosette gå till den källa, som låg i skogen åt Chelles till.

Hon stannade ej ett ögonblick framför något av stånden. Så länge hon var på Boulangergatan och i närheten av kyrkan, upplyste ljusen från butikerna vägen, men snart försvann det sista ljuset och det sista huset. Det stackars barnet befann sig i mörkret. Hon uppslukades av det. Allt efter som hon kände rädslan bemäktiga sig, började hon svänga med ämbaret, handtagets gnisslande liksom höll henne sällskap.

Ju längre hon kom, dess tätare blev mörkret. Det fanns ej en enda människa på vägen. Men hon mötte en gammal kvinna, som vände sig om och som mumlade mellan de torra läpparna:

— Vart kan det där barnet gå?

Sedan kände hon igen Cosette.

— Jaså, det är "Lärkan"!

Cosette gick alltså genom de slingrande gatorna; så länge hon hade husen eller åtminstone murarne på båda sidor om vägen, kände hon sig ganska djärv. Då och då såg hon en ljusstrimma sila fram bakom en fönsterlucka; det var ljuset, det var livet, där fanns det människor och det lugnade henne. Me snart började hon gå långsammare. När hon gått förbi det sista husets knut, stannade hon. Att gå förbi det sista ståndet hade varit svårt, att gå förbi det sista huset, det var omöjligt. Hon ställde ned ämbaret, stack fingrarna i håret och började långsamt riva sig i huvudet, en gest, som är vanlig hos förskräckta eller tvekande barn. Hon var ej längre i Montfermeil, hon var ute på fälten. Framför henne låg allt mörkt och övergivet. Förtvivlad betraktade hon detta mörker, där det ej fanns någon, där det fanns djur och kanske spöken. Hon sökte genomtränga mörkret och hon hörde kreaturen ströva omkring i gräset och hon såg tydligt gengångarna,

som rörde sig bland träden. Men så tog hon ämbaret, fruktan gjorde henne djärv, och sade:

— Jag skall säga, att vattnet är slut.

Och hon återvände beslutsamt till Montfermeil.

Men hon hade knappast gått hundra steg, förrän hon stannade och långsamt började riva sig i huvudet. Nu var det fru Thénardier som visade sig för henne. Den rysliga Thénardierskan med sin hyenamun och av raseri glödande ögon. Barnet kastade en förskräckt blick framåt och en liknande bakåt. Vad skulle hon göra? Vart skulle hon gå? Framför sig hade hon Thénardierskans gestalt, bakom sig skogens alla spöken och fantomer. Men hon fruktade mest fru Thénardier. Hon slog in på vägen till källan och började springa. Hon sprang ut ur byn, sprang in i skogen och såg ej något, lyssnade ej efter något. Hon stannade ej, förrän hon höll på att tappa andan, men hon fortsatte gående. Alldeles förskräckt gick hon vidare.

Hela tiden hon sprang, hade hon känt gråten i halsen.

Finnes det något för människan mera förskräckande än mörkret! Vilka minnen ligga väl till grund för denna vår rädsla för frånvaron av ljus?

Jag bestrider, att ens den djärvaste man kan utsätta sig för fasorna hos detta mörker; han kan, för att visa sin tapperhet, sitt mod, trotsa farorna, vare sig inbillade eller verkliga, men jag tror honom ej, om han säger, att han ej förnummit ett spår av rädsla inför en sådan situation.

Det vilar ett mystiskt dunkel över denna människoandens fasa inför det, man ej klart kan skönja. Solen skingrar alla dimmor och det är säkerligen ej av en slump, som så många naturfolk byggt sin gudakult på den uppgående solen.

Allt det, som människan fruktar eller anar, allt det hon avskyr och vars åsyn hon vill undvika, det placerar hon i mörkret på ett undandolt ställe, på en plats, där det ej kan ses.

Kan man då förvåna sig över att man fruktar detta mörker, som inrymmer ej blott verkliga utan även alla inbillade faror!

Finnes det någon, som tror, att det är av en slump, som vi benämna kristendomens store fiende

för "Mörkrets furste"! Att varje naturfolk har sina nattsvarta, onda demoner?

Detta kan ej vara en tillfälligheternas lek. Här liksom vid så många andra tillfällen finner man den verkliga sanningen hos de enfaldigaste.

Cosette tillhörde dessa. Det skulle vara mera förvånansvärt, om hon ej gjort det. Vad hade hon lärt sig om den verkliga innebörden hos de mystiska ljud, hon hörde i skogen? Om de skuggor och dimmor, hon såg skymta framför sig?

Alla de forntida anornas instinkter gjorde sig gällande vid detta tillfälle. Alla minnen från forna geologiska perioder, alla reminiscenser från tidigare utvecklingsstadier visade sig här i en utprägling, som skulle kunnat fägna Cuvier.

Alla de nattliga ljuden i skogen liksom svepte in henne. Hon hade ej längre en tanke, hon såg intet. Hon stod inför det oändliga mörkret. Å ena sidan det stora dunklet, å den andra en enda atom.

Det var blott sju eller åtta minuters väg från skogsbrynet till källan. Cosette kände väl vägen, så ofta hon gått den, fast om dagen. Egendomligt

nog gick hon inte vilse nu. Hon leddes av en slags instinkt. Hon tittade varken åt höger eller vänster av rädsla för att få se något i snåren och småskogen. Så kom hon till källan.

Den var en naturlig fördjupnig i den feta lerjorden, ungefär två fot djup; den omgavs av mossa och dessa stora, gauffrerade växter, som man då kallade Henrik IV:s kragar. Den var belagd med några flata stenar. En rännil sipprade fram, sakta porlande.

Cosette tog sig icke tid att hämta andan. Det var alldeles svart, men hon var van vid källan. Med vänstra handen trevade hon efter en ung ek, som stod lutad över vattnet, och mot vilken hon vanligen brukade stödja sig; hon fann grenen, höll sig fast och sänkte ned ämbaret i vattnet. Hon var i sådan spänning, att hennes krafter tredubblades. Under det hon höll på med detta, lade hon icke märke till att hon tappade, vad hon hade i sin förklädesficka. De sjuttiofem ören, hon fått med sig, föllo i vattnet. Cosette såg intet, hörde intet. Hon drog upp det nästan fulla ämbaret och satte ned det på marken.

— När detta var gjort, fann hon, att hon var alldeles uttröttad. Hon skulle gärna ha velat återvända med detsamma, men ansträngningen att fylla ämbaret gjorde det omöjligt att taga ett steg. Hon tvangs att sätta sig ned. Hon lät sig handlöst falla på gräset och låg sedan där hopkrupen.

Hon slöt ögonen, öppnade dem åter, utan att veta varför, men hon kunde ej låta bli det.

Bredvid henne bildade vattnet i ämbaret ringar, vilka liknade glänsande ormar.

Över hennes huvud var himlen betäckt av stora, svarta moln, vilka liknade en mur av rök. Mörkrets tragiska mask syntes sänka sig ned över detta barn.

Jupiter gick ned i det djupa mörkret.

Barnet betraktade med ett förfärat öga den stora stjärna, som hon ej kände till och som injagade henne fasa. Planeten var verkligen just nu mycket nära horisonten och passerade genom en tät dimma, som lät dess ljus få en hemsk, rödaktig skiftning. Dimman, som dystert rödfärgades, kom stjärnan att se större ut. Man skulle kunnat kalla den ett lysande sår.

Det blåste kallt från slätten. Skogen var mörk, icke ett blad rördes och man såg intet av sommarens friska grönska och ljus. De stora grenarna visade förskräckande konturer. De små, vanskapta buskarna gåvo ett vinande ljud från sig i gläntorna. Det höga gräset snodde sig som ålar i brisen. Hallonbuskarna sågo ut, som om de sträckte ut långa fångstarmar, sökande efter byte; några torra ljunggrenar, vilka fångats av vinden, flögo förbi och tycktes förskräckta fly för något, som förföljde dem. Överallt bodde fasan.

Mörkret var sådant, att det kunde framkalla svindel. Människan behöver ljus. Var och en, som träffar på dagens motsats, känner en viss beklämning. När ögat ej ser annat än mörker bedrövas vårt inre. Under en solförmörkelse, under natten, inför allt fullkomligt ogenomskinligt, känna vi ängslan, och detta gäller även den starkaste. Ingen går ensam genom skogen i mörkret utan att darra. Mörker och skog, det är tvenne ogenomskinliga, fruktansvärda saker. I det otydliga djupet visar sig en fantastisk verklighet. Det ofattbara framträder några steg ifrån oss med en spök-

lik tydlighet. I rymden eller i sin egen hjärna finner man något ofattbart och mystiskt fladdra, något, som man skulle kunna tro vara blommornas drömmar. Mot horisonten avteckna sig rysliga silhuetter. Man inandas doften från det stora, tomma mörkret. Man är rädd för, men kan ej låta bli, att se sig om. Man befinner sig mitt i nattens ogripbara dunkel, allt får ett spöklikt utseende, de stumma profilerna upplösa sig, när man närmar sig dem, allt för tanken på graven, på en värld, som ej är vår egen, och man känner sig fullständigt värnlös. Det finnes intet mod så stort, att det ej vid sådana tillfällen känner sig komma närmare ångesten. Man förnimmer något hiskligt, något rysansvärt, liksom om vår själ förenade sig med mörkret. Detta sammansmältande med mörkret var obeskrivligt hemskt för barnet.

Skogarna äro dunkla som apokalypsen och en liten själs vingslag låter som en dödskamp under deras fantastiska valv.

Ingen människa kan undandraga sig detta och även den modigaste, som kanske blott för att visa

sin duktighet utsätter sig därför, ryser dock trots sin tapperhet. Solen och livet höra samman som mörkret och döden och det ligger i människans natur att fly mörkret lika mycket som att fly döden. Det var därför som de gamle hyllade Prometeus som mänsklighetens störste välgörare, som den, vilken från gudarnes boning medfört den livgivande elden, vilken förjagar dunklet och rädslan och kölden.

Utan att göra klart för sig vad hon kände, kände sig Cosette gripen av naturens ofantliga mörker. Det var ej endast skräcken, som bemäktigade sig henne, det var något än värre. Hon skakade. Det finnes inga ord för att uttrycka det egendomliga med denna rysning, som isade henne in till hjärtat. I ögat avspeglades fasan, hon stirrade vilt. Hon trodde sig känna, att intet skulle kunna hindra henne från att återvända dit nästa dag vid samma klockslag.

Då insåg hon instinktivt, att för att komma från detta egendomliga tillstånd, som hon ej förstod men som förskräckte henne, måste hon företaga sig något, och hon började räkna med hög röst:

ett, två, tre, fyra, ända till tio, och när hon kommit dit, började hon på nytt. Detta återgav henne den riktiga uppfattningen av tingen, som omgåvo henne. Hon kände, att händerna, som blivit våta i källan, voro iskalla. Hon steg upp. Fruktan återvände, men en naturlig och oövervinnlig fruktan. Hon hade ej mera än en tanke: att fly, fly för brinnande livet, tvärs genom skogen, över fälten ända fram till husen, till fönstren och de tända ljusen. Hennes ögon föllo på det fyllda ämbaret. Så stor var hennes fruktan för Thenardiers, att hon ej vågade fly utan det. Hon grep ämbaret med båda händerna. Hon kunde knappast lyfta det.

Hon gick ett tiotal steg, men ämbaret var fullt, det var tungt och hon var tvungen att sätta ned det. Hon andades ut ett ögonblick, fick fast i handtaget på nytt och började åter sin vandring, men nu långsammare. Snart måste hon vila igen. Men blott några sekunder. Hon gick framåtböjd, med sänkt huvud som en gumma. Ämbarets tyngd sträckte hennes späda, magra armar, järnhandtaget gjorde hennes våta händer ännu iskallare. Då och då måste hon göra ett uppehåll, och varje

gång spilldes det kalla vattnet ut över hennes bara fötter. Och detta skedde mitt inne i skogen, under natten, på vintern, fjärran från varje mänskligt öga. Och det var ett barn på åtta år. Det var endast Gud, som åskådade detta dystra drama.

Men också hennes moder, tyvärr.

Ty det finnes ting, vilka kunna tvinga de döda i sina gravar att slå upp ögonen.

Hon nästan rosslade, när hon gick; gråten satt i halsen, men hon vågade ej gråta, så rädd var hon för Thenardiers, även när hon var långt borta från dem. Det var hennes vana att alltid tro, att Thenardierskan såg henne.

Men hon kom ej fort fram på detta sätt. Det hjälpte föga, att hon gjorde vilostunderna kortare och gick längre vägsträcka mellan varje rast. Hon räknade med ångest ut, att det skulle behövas en hel timma, innan hon hann tillbaka och att Thenardiers skulle slå henne. Denna ängslan blandade sig med hennes förskräckelse över att vara ensam i skogen mitt i natten. Hon var utom sig av trötthet och hade ännu ej kommit ut ur skogen. Hon kom fram till en gammal kastanj, som hon

kände igen och tog sig där en sista rast, längre än den föregående, för att riktigt vila ut sig samt begav sig sedan modigt på väg. Men den stackars olyckliga flickan kunde ej låta bli att utropa:

— O, min Gud! Min Gud!

Just då märkte hon, att ämbaret ej var så tungt som förut, att det ej vägde något. En hand, som tycktes henne ofantlig, hade just gripit handtaget och lyfte upp det med ett kraftigt grepp. Hon lyfte huvudet. En stor, mörk gestalt skymtade, gående bredvid henne. Det var en man, som kommit vägen fram och hört hennes rop. Vid alla livets möten talar instinkten. Barnet kände ingen rädsla.

VI.

SOM KANSKE VITTNAR OM BOULATRUELLES INTELLIGENS.

På eftermiddagen samma dag julen 1823 gick en man ganska långsamt framåt den mest ödsliga delen av Boulevard de l'Hopital i Paris. Denne man såg ut att söka efter en bostad och stannade med förkärlek framför de mest anspråkslösa husen i denna förfallna utkant till förstaden Saint-Marceau.

Man kommer längre fram att finna, att denne man verkligen hade hyrt ett rum i detta isolerade kvarter.

Denne man företrädde både i sin klädsel och hela sitt utseende den typ, som man skulle kunna kalla tiggaren av god familj, den yttersta fattigdom i förening med den yttersta snygghet. Detta är en ganska sällsynt blandning, som ingiver en tänkande och varmhjärtad människa den dubbla

respekt, man känner för den, som är mycket fattig och mycket aktningsvärd. Han hade en mycket gammal, rund hatt, som var välborstad, en trådsliten bonjour av något gulaktigt tyg, en färg, som icke vid denna tid verkade bisarr, en stor väst med fickor i den stil, som var modern vid sekelskiftet, svarta långbyxor, vilka blivit grå på knäna, svarta bomullsstrumpor och grova skor med kopparspännen. Man skulle kunnat tro att det var en gammal informator, som återvänt från landsflykten. Hans kritvita hår, hans fårade panna, hans likbleka läppar, hans ansikte, där allt talade om trötthet vid livet, allt lät gissa på en ålder av sextio år. Hans fasta om än långsamma hållning och uppträdande, den styrka, som talade ur varje hans rörelse, gjorde honom dock ej till mer än femtio. Rynkorna i hans panna voro mycket framträdande och av den art, att man fick ett gynnsamt intryck av mannen. Hans läppar pressades samman på ett egendomligt sätt, som uttryckte både stränghet och ödmjukhet. I hans blick skymtade man något både dystert och blitt. I vänstra handen bar han ett litet i en näsduk inknutet paket, den högra

stödde han på en käpp, han hämtat från en häck. Denna käpp var utarbetad med en viss omsorg och såg ej allt för hemsk ut. Kvistarnas ojämnheter tjänade som prydnad och medels rött vax hade handtaget blivit imiterad korall; det var en påk, som såg ut som en spatserkäpp.

Det fanns ej många på boulevarden, helst som det var vinter. Denne man tycktes också på ett diskret sätt söka undvika människorna.

Vid denna tid for Ludvig XVIII nästan varje dag till Choisy-le-Roi. Det var hans favoritutflykt. Nästan regelbundet klockan två såg man den kungliga kareten och kavalkaden passera i fyrsprång längs Boulevard de l'Hopital.

De fattiga i kvarteret funno här en utmärkt tidmätare och sade:

— Klockan är två, ty nu vänder han tillbaka till Tuillerierna.

Och en del sprungo dit, en del höllo sig undan, ty när en konung reser förbi, betyder det alltid något. Dessutom gjorde Ludvig XVIII:s framträdande på Paris gator alltid en viss effekt. Han

passerade snabbt men majestätiskt. Denne oduglige konung älskade hastigheten, kunde aldrig gå och ville alltid galoppera. Denne krympling skulle helst ha velat dragas av åskviggar. Han färdades, fredlig och sträng, mellan dragna sablar. Hans tunga berlinare, helt förgylld, med stora liljor målade på sidorna, kom våldsamt dånande. Man hade knappast tid att kasta ett öga på den. Djupt nere i dess högra hörn såg man på vita sidenkuddar ett stort, rött och lugnt ansikte, en klar panna, ett par stolta ögon, ett småleende, som liknade en lärds, två stora epåletter, som fladdrade från en svart, borgerlig dräkt, det Gyllene skinnet, Saint-Louis-orden, Hederslegionens storkors, Heligeandsordens silverplakett, en stor mage och ett blått band. Det var kungen. När han ej var i Paris, höll han sin med vita plymer försedda hatt i jämnhöjd med de i engelska damasker höljda knäna; när han återvände till staden, satte han på sig hatten och hälsade sällan. Kallt betraktade han folket, som återgäldade dessa blickar. När han första gången visade sig i Saint-Marceau-kvarteret, inskränkte sig hans succes till dessa ord, som en förstadsbo sade till en granne:

— Det är den där fetknoppen, som är vår styrelse.

Denna kungens regelbundna passage var då den dagliga stora händelsen på Boulevard de l'Hopital.

Flanören i den gula rocken hörde tydligen ej till kvarteret och troligen hörde han ej heller hemma i Paris, ty han var okunnig om detta förhållande. När därför klockan två den kungliga vagnen, omgiven av en skvadron av det silvergalonerade gardet visade sig vid gatans mynning, tycktes han överraskad och nästan förskräckt. Han var ensam på gatan och han skyndade sig bakom en framskjutande mur, något som likväl ej hindrade hertigen av Havre att upptäcka honom. Denne var tjänstgörande gardeskapten denna dag och satt i vagnen mitt emot konungen. Han sade:

— Se där en karl, som ser ganska misstänkt ut.

De polismän, vilka beredde väg för kungen, lade likaledes märke till honom och en av dem fick order att följa efter. Men mannen dök ner i förstadens smågator, och då det började skymma, förlorade polismannen hans spår, något som konstate-

rades i den rapport, som samma afton avgavs till greve Anglès, polismästaren.

När mannen i den gula bonjouren fört polisen på villospår, ökade han stegen, sedan han några gånger vänt sig för att konstatera, att han ej var förföljd. En kvart över fyra, alltså strax före mörkrets inbrott, gick han förbi Porte Saint-Martin-teatern, där man då gav "De två straffångarne". Denna affisch, som upplystes av teaterns lyktor, fängslade hans uppmärksamhet, ty fastän han gick fort, stannade han för att läsa den. Ett ögonblick senare var han i återvändsgränden Planchette och trädde in på Tennstopet, där då Lagnys hyrverk var förlagt. En tur för allmänheten gick regelbundet halv fem varje dag. Hästarna voro redan förspända och resenärerna stego på kuskens uppmaning in i vagnen.

Mannen frågade:

— Finnes det någon plats?

— En enda, på kuskbocken, svarade körsvennen.

— Jag tager den.

— Stig upp!

Emellertid hann kusken kasta en blick på den

nye passageraren, på det ringa omfånget av hans bagage, vilket gjorde, att han krävde förskottsbetalning.

— Tänker ni resa ända till Lagny? frågade formannen.

— Ja, svarade mannen.

Främlingen betalade för en resa till Lagny.

Vagnen satte sig i gång. När man hunnit igenom tullbommen, försökte körsvennen att öppna konversationen. Resenären svarade blott enstavigt. Kusken tog då sitt parti och började vissla samt svära över hästarna.

Han höljde in sig i sin kuskrock. Det kändes kyligt. Men främlingen tycktes ej lägga märke till det. Man for igenom Gournay och Neuilly-sur-Marne.

Vid sextiden på kvällen var man i Chelles. Kusken stannade för att låta hästarna pusta ut, och viloplatsen var den gamla krog, som efterträtt den gamla biskopsbyggnaden och nu upptogs av formännen.

— Jag stiger av här, sade främlingen.

Han tog sitt paket och sin käpp samt hoppade ned.

Ett ögonblick senare hade han försvunnit.

Men han styrde ej stegen mot värdshuset.

Och när omnibusen några minuter senare fortsatte åt Lagnyhållet, så fanns ej mannen på landsvägen.

Kusken vände sig till de resande i vagnen.

— Det där var en man, som ej hörde hemma här, ty jag känner alla här på trakten. Han såg ej ut att äga ett öre, men han höll ej på pengarna. Han betalade för resan till Lagny men for ej längre än till Chelles. Det är mitt i natten och alla dörrar äro stängda, han kommer ej in på värdshuset och han kan ej resa tillbaka. Han måste alltså sjunka ned i jorden.

Men främlingen hade ej sjunkit ned i jorden, utan hade i stället med största hast skyndat in i mörkret av De Chelles-gatan, sedan vikit av till vänster, innan han nådde fram till kyrkan samt slagit in på den väg, som leder till Montfermeil. Han var tydligen en man, som kände trakten.

Han gick framåt med snabba steg. När han kom fram till det ställe, där gatan skäres av den gamla, av träd skuggade väg, vilken leder från Gagny till Lagny, hörde han steg. Han dolde sig snabbt i ett dike och väntade, till dess människorna hunnit förbi. Denna försiktighet var dessutom nästan överflödig ty, som redan sagts, det var natt, det var december och alldeles mörkt. Man kunde knappast finna en stjärna på himlen.

Mannen återvände ej till vägen, som för till Montfermeil. Han vek av till höger, gick tvärs över fälten och närmade sig med långa steg skogen.

När han nått fram dit, saktade han stegen och började att uppmärksamt granska träden, så att det såg ut, som om han följde en mystisk väg, vilken var känd endast av honom själv. Det fanns ögonblick, då han stannade tvekande och ej syntes veta, vart han skulle gå. Slutligen kom han efter en mängd trevande försök fram till en öppen plats, där det fanns ett kummel av vita stenar. Han skyndade hastigt mot dessa stenar och undersökte dem noga trots dimman och mörkret, alldeles som om han sökte känna igen dem. Ett stort träd, fullt

av allehanda utväxter — trädens vårtor — stod några steg från stenkumlet. Han gick dit, trevade med handen längs barken, som om han sökte räkna dessa vårtor och känna igen dem.

Mitt emot detta träd, som var en ask, stod det en kastanj, där man sökt bota barkens avfallande med ett band av zink, som noga spikats fast.

Mannen trampade omkring en stund på den mark, som inneslöts av trädet och stenkumlet, liksom för att övertyga sig om att marken ej nyligen blivit uppgrävd.

Sedan han gjort detta, fortsatte han sin vandring genom skogen.

När han gick uppför sluttningarna mot Montfermeil, hade han lagt märke till den lilla skugga, som suckande rörde sig framåt, som satte ned en börda, tog upp den samt började åter gå framåt. Han hade närmat sig och funnit, att det var ett litet barn, bärande ett jättestort ämbar. Då hade han gått fram och tyst tagit bördan.

VII.

COSETTE SIDA VID SIDA MED DEN OKÄNDE.

Vi ha redan omtalat, att Cosette ej kände sig rädd.

Mannen sade några ord. Han talade med en låg och allvarlig röst.

— Mitt barn, det där var alldeles för tungt för dig att bära.

Cosette lyfte huvudet och svarade:

— Ja, min herre.

— Giv mig det, återtog mannen. Jag skall hjälpa dig.

Cosette släppte helt och hållet ämbaret. Mannen började gå bredvid henne.

— Det är verkligen tungt, mumlade han. Sedan tillade han:

— Hur gammal är du, liten?

— Åtta år, min herre.

— Kommer du långt härifrån?

— Från källan i skogen.

— Skall du gå långt?

— En kvarts väg härifrån.

Mannen stannade tyst ett ögonblick och sade sedan hastigt:

— Har du ingen moder?

— Det vet jag ej, svarade barnet.

Innan mannen hade tid att säga något, fortsatte Cosette:

— Jag tror inte jag har det. De andra ha det. Men jag har ingen.

Sedan hon gått tyst några minuter, tillade hon:

— Jag tror aldrig, jag haft någon.

Mannen stannade, satte ned ämbaret, böjde sig ned och lade båda händerna på barnets axlar, liksom för att försöka att se dess ansikte i mörkret.

Cosettes magra och klena gestalt avtecknade sig otydligt mot den blyfärgade himlen.

— Vad heter du? sade mannen.

— Cosette.

Det var som om en elektrisk stöt gått genom mannen. Han fortsatte att stirra på henne, tog sedan bort händerna från hennes axlar och grep åter ämbaret samt började gå.

Efter några sekunder sade han:

— Var bor du, liten?

— I Montfermeil, om ni vet var det ligger.

— Det är dit vi nu gå?

— Ja, min herre.

Han fortsatte nästan genast:

— Vem är det då, som skickat dig ut efter vatten så här dags?

— Det är fru Thénardier.

Mannen svarade med en röst, som han med all makt sökte göra oberörd, men där man dock spårar en dallring:

— Vad gör denna fru Thenardier?

— Det är min husmor, svarade barnet. Hon har ett värdshus.

— Ett värdshus! sade mannen. Nåväl, jag tänker ta in där i kväll. För mig dit!

— Vi äro på väg, svarade barnet.

Mannen gick rätt fort, men Cosette följde med utan ansträngning. Hon kände ingen trötthet. Då och då höjde hon ögonen med ett outtryckligt lugn och en egendomlig hängivenhet mot mannen. Man hade aldrig lärt henne att vända sig till Försynen och att bedja. Men hon kände nu något, som närmade sig förhoppningen och glädjen hos den, som är på väg mot himlen.

Det var en alldeles ny känsla för Cosette, och hon förstod den ej. Hon förnam blott en lugn, en ljuvlig ro och säkerhet och trygghet som aldrig förr. Det var som om hon skulle kunnat gå så här vid hans sida hela natten utan att tröttna, som om alla ängsliga tankar på Thénardiers försvunnit genom ett trollslag.

För första gången i sitt liv kände Cosette något som liknade lycka. Eller snarare, hon kände ej för ögonblicket sin egen olycka och redan detta var nog för att förvandla henne.

Några minuter gingo. Så återtog mannen:

— Finnes det intet tjänstefolk hos fru Thenardier?

— Nej, min herre.

Han fick ej fortsätta med frågorna, Cosette avbröt och sade:

— Det vill säga det finns två små flickor.

— Vilka små flickor?

— Ponine och Zelma.

Barnet förenklade de romantiska namn, som fru Thenardier älskade så högt.

— Vilka äro Ponine och Zelma?

— Det är fru Thenardiers fröknar. Eller som de säga hennes döttrar.

— Men vad göra de, då?

— O, sade barnet, de ha vackra dockor och saker, som det finns guld på. De leka och roa sig.

— Hela dagen?

— Ja, min herre.

— Och du?

— Jag, jag arbetar.

— Hela dagen?

Barnet höjde blicken, och på grund av mörkret såg man ej den tår, som smög sig fram i ögonvrån, och svarade milt:

— Ja, min herre.

Efter ett par ögonblick fortsatte hon:

— Ibland, när jag har slutat arbetet och man inte är ond på mig, så får jag också leka.

— Hur leker du då?

— Det beror på. Men jag har inte många leksaker. Ponine och Zelma vilja inte, att jag skall leka med deras dockor. Jag har bara en liten sabel av tenn. Den är inte längre än så.

Barnet visade på lillfingret.

— Och den är inte vass?

— Jo, min herre, man kan skära sallad och flughuvuden med den.

De närmade sig byn. Cosette ledde främlingen genom gatorna. De gingo förbi bageriet, men Cosette tänkte ej på det bröd, hon skulle taga med sig hem. Mannen hade slutat att fråga ut henne och iakttog en dyster tystnad. När de hade hunnit förbi kyrkan, frågade mannen, som såg att alla stånden voro upplysta:

— Är det marknad här?

— Nej, min herre, det är jul.

När de närmade sig värdshuset, rörde Cosette blygt vid hans arm.

— Min herre!

— Vad är det, mitt barn?

— Nu äro vi snart framme.

— Det är ju bra.

— Men vill ni inte låta mig taga ämbaret nu.

— Varför?

— Jo, om frun ser, att någon burit det åt mig, så slår hon mig.

Mannen gav henne ämbaret. Ögonblicket efter voro de framme vid värdshuset.

VIII.

BESVIKELSEN I ATT HOS SIG TAGA EMOT EN FATTIGLAPP, SOM KANSKE ÄR RIK.

Cosette kunde ej underlåta att kasta en blick åt det håll, där den stora dockan fortfarande stod utställd hos kramhandlaren, men sedan knackade hon på dörren, som öppnades. Fru Thénardier visade sig med ett ljus i handen.

— Jaså, det är du, din strykerska! Gudarne skall veta, att du tagit tid på dig. Har du varit ute och roat dig?

— Min fru, svarade Cosette med darrande stämma, här är en herre, som vill ha rum.

Fru Thenardier ersatte snabbt sin ilskna uppsyn med en älskvärd grimas, en vanlig förvandling hos dessa människor, samt betraktade nyfiket främlingen.

— Det är ni, min herre?

— Ja, min fru, svarade mannen och förde handen till mössan.

Rika resenärer äro ej så hövliga. Denna gest och anblicken av främlingens klädsel och resgods voro tillräckliga för att låta den älskvärda minen ersättas av den vanliga trumpenheten. Hon svarade kort:

— Stig in, min gode man.

Den "gode" mannen trädde in. Fru Thénardier kastade ännu en snabb blick på honom, granskade särskilt noga hans bonjour, som var alldeles trådsliten, och hans hatt, som förlorat en del av sin ursprungliga form, rådfrågade med en skakning på huvudet, en rynkning av pannan och en blinkning sin make, som alltjämt satt och drack med formännen. Maken svarade med denna omärkliga rörelse av pekfingret, förd till läpparna, som i detta fall betyder: — En besvärlig klämma. Fru Thenardier utropade därför:

— O, min gode man, jag är mycket ledsen, men jag ser, att jag ej har någon plats över.

— Lägg mig var ni vill, sade mannen, på vinden, i stallet. Jag skall betala som för ett vanligt rum.

— Två kronor?

— Två kronor. Gärna det.

— Då må det vara hänt.

— Två kronor, sade en av formännen lågt till Thénardier, men det kostar ju bara en?

— För honom där är det två kronor, svarade Thénardier i samma ton. Jag tar ej emot fattiglappar för mindre betalning.

— Det är riktigt, tillade makan, det skämmer ut ett hus att ha sådant där folk.

Emellertid hade mannen, sedan han lagt ifrån sig sin käpp och sitt knyte på en bänk, satt sig vid ett bord, där Cosette skyndat att ställa fram ett glas och en flaska vin. Handlanden, vilken begärt vatten till sin häst, hade själv gått för att utfodra djuret. Cosette hade återtagit sin plats under köksbordet och stickade.

Hon var så van vid att hon alltid skulle arbeta att det aldrig föll henne in, att man kunde få vila sig på dagen. På kvällarna var hon glad, blott hon kunde få krypa samman i denna vrå och så länge som möjligt undgå fru Thénardiers uppmärksamhet.

Men hon visste också, att hon måste arbeta för att Eponine och Azelma skulle ha strumpor, och det

enda hon fruktade var, att hon ett ögonblick skulle glömma stickningen, låta händerna sjunka ned i knäet; om hon glömde sig så långt, så visste hon, att fru Thénardiers argusögon genast skulle lägga märke till det, och på ett hårdhänt sätt skulle hon bli underrättad om sin obotliga lättja.

Mannen hade knappast fuktat läpparne med vinet och barnet betraktade honom nyfiket.

Cosette var ful. Hade hon varit lycklig, skulle hon kanske ha varit vacker. Vi ha redan givit en hastig blick av hennes lilla dystra gestalt. Cosette var mager och blek, hon var nästan åtta år men man skulle knappast tro, att hon var sex. Hennes stora, djupt liggande ögon voro alltid som i en djup skugga och hade förlorat sin glans av all gråten. Munvinklarna hade denna böjning, som framkallas av ständig ångest och som man finner hos fångar och svårt sjuka. Hennes händer voro, som modern skulle ha gissat, "dolda under frostknölar". Elden, som nu kastade sitt sken över henne, framhävde hennes kantighet och underströk hennes fruktansvärda magerhet. Då hon alltid huttrade av köld, hade hon fått vanan

att trycka knäna mot varandra. Hon hade intet annat på sig än trasor, vilka väckte medlidande om sommaren och om vintern stum förvåning. Hon hade intet annat än några bomullstrasor, ej en tillstymmelse till ylle. Här och där såg man det bara skinnet, och man såg överallt svarta eller blå fläckar, vilka utmärkte de ställen, där fru Thénardier träffat henne. Hennes bara ben voro röda och smala. Man hade aldrig kunnat finna djupare "saltkar". Hela denna lilla varelse, hennes hållning, hennes röst, hennes blick, hennes tystnad, hennes minsta rörelse, uttryckte en och samma sak: fruktan.

Det finnes människor vilka äro som personifikationen av en enda känsla. Det finnes flera än Tartuffe, som i hela sitt väsen äro en inkarnation av girigheten och det finnes flera hycklare än Harpagon.

Men ingen känsla har en sådan förmåga som fruktan att helt sätta sin prägel på en varelse. Varenda del av kroppen tränges igenom därav, varenda blick uttrycker denna ständiga skygghet och vaksamhet, som uppkommer av tvånget att ständigt vara på sin vakt.

Över hela Cosettes jag vilade denna fruktan. Hon var nästan — skulle man kunna säga — betäckt därav. Fruktan förde hennes armbågar intill höfterna, drog in hennes fötter under kjolen, kom henne att intaga den minsta möjliga plats, lät henne andas det minsta möjliga. Längst inne i hennes ögon fanns det en vrå, där man såg fruktan härska.

Denna fruktan var så stor att Cosette, fast hon var alldeles genomvät, när hon kom hem, ej vågade torka sig vid elden utan tyst fortsatte sitt arbete.

Blicken hos detta åtta års barn var vanligen dyster och stundom så tragisk, att man ibland undrade om hon höll på att bli en idiot eller en djävul.

Aldrig — det ha vi redan sagt — hade hon fått lära sig vad det är att bedja, aldrig hade hon satt sin fot i en kyrka.

— Inte har hon tid till sådant, sade fru Thénardier.

Mannen i den gula bonjouren såg hela tiden på Cosette.

Plötsligt ropade fru Thénardier:

— Det är sant, var är det där brödet?

Cosette skyndade sig, som vanligt var gång fru Thénardier ropade, fram från bordet.

Hon hade alldeles glömt bort brödet. Hon gjorde som alla barn, när de äro rädda. Hon ljög.

— Min fru, bageriet var stängt.

— Du skulle ha knackat.

— Jag knackade, frun.

— Nå!

— Ingen öppnade.

— Jag får i morgon reda på, om det är sant, sade fru Thénardier, och om du ljuger, så skall du få veta att du lever. Men under tiden kan du ju ge mig tillbaka de sjuttiofem örena.

Cosette stoppade handen i fickan och blev alldeles likblek. Det fanns inga pengar i förklädet.

— Har du inte förstått vad jag säger!

Cosette trevade åter i fickan och fann intet. Vad kunde det ha blivit av pengarne? Den stackars flickan kunde ej säga ett ord. Hon var som förstenad.

— Har du tappat pengarne? vrålade Thénardierskan, eller tänker du bestjäla mig?

Samtidigt sträckte hon ut handen mot hammaren, som hängde i spisen.

Denna rörelse var så fruktansvärd, att Cosette återfick talförmågan.

— Nåd, frun! Jag skall aldrig göra så mera.

Fru Thénardier tog ned hammaren.

Under tiden hade mannen i den gula bonjouren trevat i sin västficka utan att någon lagt märke till det. De andra gästerna sutto dessutom och drucko och spelade och bekymrade sig ej om något annat.

Cosette kröp förskräckt ihop i ett hörn och försökte att gömma sina halvnakna lemmar. Fru Thénardier lyfte armen.

Ursäkta, min fru, sade mannen, men alldeles nyss såg jag något falla ur den lillas ficka och rulla hit. Är det kanske dessa pengar?

Han böjde sig samtidigt ned och tycktes leta ett ögonblick.

— Jag visste jag hade rätt. Se här, fortsatte han och reste sig upp.

Han räckte fram ett par mynt till fru Thénardier.

— Det är rätt, svarade hon.

Det var det nu inte, ty det var en krona och ej sjuttiofem öre, men fru Thénardier förlorade ej på saken. Hon stoppade pengarna i sin ficka, kastade en ilsken blick på barnet, och sade:

— Laga att det här ej händer om igen.

Cosette återvände till vad fru Thénardier kallade hennes "koja" och hennes stora ögon, fästa på främlingen, fingo ett uttryck, de aldrig haft förr. Det var ännu blott en naiv beundran, men det fanns också ett slags häpet förtroede och tillit.

— Kanske vill ni äta, frågade fru Thénardier gästen.

Han svarade ej utan tycktes försjunken i tankar.

— Vad är det där för en karl, mumlade hon för sig själv. Han måste vara fruktansvärt fattig, då han inte har några ören till mat. Men kan han betala för rummet? Det är ändå tur, att han ej kom åt att stjäla pengarna, som låg på golvet.

Men nu öppnades en dörr. Eponine och Azelma kommo in.

Det var verkligen två vackra små flickor, mera borgerliga än bondska, alldeles förtjusande, den ena med kastanjebruna, den andra med kolsvarta flätor efter ryggen; båda voro livliga, snygga, välfödda och friska. De voro varmt klädda, men med sådan moderlig omsorg, att materialets tjocklek ej störde utseendet. Vintern var förutsedd utan att våren utplånats. De voro strålande uppenbarelser. Deras kläder, deras glättighet och buller och bång behärskade allt. När de kommo, sade fru Thénardier i en vresig ton, som var full av beundran:

— Jaså, där är ni.

Sedan drog hon dem ned på sina knän, glättade deras hårflätor, knöt om deras bandrosetter och släppte dem sedan på detta ömsinta sätt, som är eget för mödrar, och sade:

— Äro de inte utstyrda!

De gingo och satte sig vid elden. De hade en docka, som de ständigt hade i knät och som framlockade glada jubelrop. Då och då lyfte Cosette ögonen från sin stickning och åsåg dyster deras lek.

Eponine och Azelma brydde sig ej om Cosette. Hon var för dem som en hund. Dessa tre små flickor voro ej tjugofyra år tillsammans alla tre, men de återgåvo redan samhället; å ena sidan avundsjukan, å den andra föraktet.

Systrarna Thénardiers docka var ganska nött och gammal och trasig här och där, men den föreföll icke desto mindre Cosette underbar, Cosette, som i hela sitt liv aldrig haft en docka, en riktig docka, för att använda ett ord alla barn förstå.

— Plötsligt märkte fru Thenardiers spanande ögon, att Cosette då och då tittade på barnens lek och glömde sin stickning:

— Ah, nu kom jag allt på dig, ropade hon. Är det så du arbetar? Jag skall lära dig att arbeta med hammarslag!

Främlingen sade utan att lämna sin plats:

— Min fru — hans leende blev nästan ödmjukt — ack, låt henne leka!

Från varje annan resande skulle en sådan önskan, om gästen ätit ett stycke fårkött och druckit två flaskor vin och ej sett så fruktansvärt fattig ut, ha varit en befallning. Men att en man, som

hade en sådan hatt, tillät sig att ha önskemål och att en man, som hade en sådan bonjour, tillät sig att ha en vilja, det var något fru Thénardier ej ansåg sig behöva finna sig i. Hon svarade beskt:

— Hon måste arbeta, emedan hon vill äta. Jag kan ej föda henne för intet.

— Vad är det då hon gör? återtog främlingen med denna milda röst, som så stred mot hans tarvliga dräkt och hans grovarbetaraxlar.

Fru Thénardier värdigades svara:

— Strumpor, om ni vill veta. Strumpor åt mina små flickor, som annars snart komma att vara alldeles utan.

Mannen tittade på Cosettes röda ben och fortsatte:

— När skall hon ha det där paret färdigt?

— Det dröjer åtminstone tre eller fyra dagar, så lat som hon är.

— Hur mycket kan ett sådant par vara värt, när hon gjort det färdigt?

Fru Thénardier gav honom en föraktlig blick:

— Åtminstone ett par kronor.

— Kan jag få köpa dem för fem kronor? frågade mannen.

— Åh tusan, utropade skrattande en forman, som lyssnat, fem kronor! Tacka tusan för det. Fem hela bagare!

Fru Thénardier tyckte sig böra ta honom på orden.

— Ja, min herre, om ni så önskar, skall ni få dessa yllestrumpor för fem kronor. Vi vilja ej vägra våra gäster något.

— Men betalning genast, ljöd det från maken.

— Jag köper dessa par strumpor, svarade mannen, och tillade i det han tog fram fem kronor ur fickan — jag betalar det.

Sedan vände han sig mot Cosette,

— Nu är det för mig, du arbetar. Lek, mitt barn.

Formannen blev så upprörd över de fem kronor, han såg, att han lämnade sitt glas och sprang dit.

— Det är verkligen sant, ropade han, sedan han beskådat pengarna. Och de äro inte falska.

Herr Thénardier kom närmare och stoppade tyst ned mynten i sin ficka.

Fru Thénardier hade intet att säga. Hon bet sig i läpparna och hon fick ett hatfullt uttryck.

Emellertid darrade Cosette av ångest. Men hon vågade en fråga:

— Frun, är det sant? Får jag lov att leka?

— Lek, svarade fru Thénardier med en förskräcklig stämma.

— Tack, frun, kom det från Cosette.

Och under det hennes mun tackade fru Thénardier, tackade hela hennes själ främlingen.

Thénardier hade återgått till de drickande gästerna. Hans hustru viskade i hans öra:

— Vem kan den gulklädde mannen vara?

— Jag har ofta, svarade Thénardier, sett millionärer, som ha haft sådana bonjourer.

Cosette hade lagt ifrån sig stickningen men hade ej krupit fram från bordet. Cosette rörde sig alltid det minsta möjliga. Ur en låda bakom sig hade hon tagit fram några gamla trasor samt den lilla tennsabeln.

Eponine och Azelma brydde sig ej om, vad som hände. De voro mycket upptagna, ty de hade fått

tag i katten. Dockan hade de kastat på golvet och Eponine, som var den äldsta, tog på katten, trots dess jamanden och försök att undkomma, en massa gamla trasor i röda och blå färger samt en del nipper. Under det hon utförde detta viktiga och krävande arbete, sade hon till systern på det mjuka och beundransvärda språk, som barn bruka, och som liknar behaget hos en fjärilsvinge, vilket förflyktigas, när man söker gripa det:

— Ser du, syster, den här dockan är mycket roligare än den andra. Den rör sig och den skriker och den är varm. Kom och lek med den! Det skall vara min lilla flicka. Jag är en stor dam. Jag kommer och hälsar på dig och du skall beundra min flicka. Så småningom ser du hennes mustascher och då blir du förvånad. Och sedan ser du de stora öronen, och sedan ser du svansen och det gör dig alldeles häpen. Och då säger du:

— O, min Gud! Och jag säger:

— Ja, min fru, den lilla flickan är sådan. De små flickorna äro sådana nu för tiden.

Azelma lyssnade full av beundran till Eponine.

Emellertid hade formännen börjat sjunga en

oanständig visa, åt vilken de skrattade ohejdat. Thénardier uppmuntrade dem och understödde dem.

Liksom fåglarna göra sitt näste av allt, skapa barn en docka av allt de finna.

Den ena instinkten är lika fast rotad som den andra, och lika litet som fågeln kan underlåta att göra i ordning sitt rede, när den väntar, att det snart skall befolkas av årets första kull, lika litet kunna flickorna underlåta att skapa sig något, som låter dem uttrycka sin modersinstinkt. En docka kan skapas av allt, men en docka måste finnas, annars känner den lilla flickan, att det är något som saknas, något, som hon ej kan undvara och som för henne står som det viktigaste av allt i hennes lilla begränsade värld, som dock utgör en återspegling eller ett frö till de storas.

Under det att Eponine och Azelma klädde på katten, hade Cosette börjat kläda på sin sabel. Sedan hon gjort detta, lade hon den i sina armar och nynnade sakta en vaggsång.

Dockan är ett uttryck för ett de starkaste behoven och på samma gång ett av de vackraste ut-

trycken för det omedvetna hos den lilla flickans själsliv. Att vårda den, kläda den, pryda den, undervisa och uppfostra den, lägga den och låta den stiga upp, gräla på den en smula och vagga den till sömns, att inbilla sig, att en viss sak är någon, hela kvinnans kommande liv ligger i detta. Allt under det de prata och drömma och göra i ordning små utstyrslar och sy små klänningar och blusar och förkläden, bli flickorna kvinnor. Det första barnet ersätter den sista dockan.

En liten flicka utan docka är nästan lika olycklig och lika omöjlig som en kvinna utan barn.

Cosette hade alltså gjort sig en docka av sin sabel.

Och fru Thenardier hade närmat sig mannen i den gula bonjouren.

— Min make har rätt, tänkte hon, det är kanske herr Lafitte. De rika ha sådana egendomliga nycker.

Hon stödde armbågarne mot hans bord.

— Min herre.. började hon.

Vid ordet "herre" vände sig mannen om. Fru

Thenardier hade förut kallat honom min bäste man eller min gode man.

— Ser ni, min herre, fortsatte hon i det hon anlade sin mildaste min, som nästan var ännu obehagligare att se än hennes ilsknaste utseende, jag har intet emot att barnet leker, inte när ni har varit så frikostig. Men det är också nödvändigt, att hon arbetar.

— Det är då inte ert eget barn? frågade mannen.

— O, nej, min herre. Det är en fattig liten stackare, som vi ha tagit upp av ren barmhärtighet. Hon är nog inte riktigt klok. Jag tror, att hon har vatten i huvudet. Det är mycket stort, som ni ser. Vi göra allt vi kunna för henne, men vi äro inte rika. Vi ha förgäves skrivit till hennes hemtrakt och fast det var sex månader sedan ha vi ännu inte fått något svar. Hennes mor måtte vara död.

— Så, sade mannen och sjönk tillbaka i sina funderingar.

— Det var ej mycket med hennes mor, då hon kunde överge barnet så som hon gjort, fortsatte fru Thenardier.

Under hela detta samtal hade Cosette, som instinktivt kände, att man talade om henne, ej lämnat fru Thenardier med ögonen. Hon lyssnade förstrött och uppfattade då och då ett ord.

Emellertid hade de drickande formännen, som nu voro i det närmaste berusade, åter tagit upp den oanständiga visan, vilket fördubblade deras munterhet. Det var ett skämt, de förstodo, med både Jesusbarnet och jungfru Maria. Fru Thenardier deltog i skrattsalvorna. Under bordet satt Cosette och stirrade in i elden. Hon hade åter börjat vagga den docka, hon gjort sig och sjöng sakta: Min moder är död, min moder är död, min moder är död.

På förnyade uppmaningar av värdinnan samtyckte "millionären" i den gula rocken att supéra.

— Vad önskar min herre?

— Bröd och ost!

— Det är alldeles avgjort en tiggare, tänkte fru Thenardier.

De berusade fortsatte alltjämt med sin sång och barnet under bordet fortsatte med sin.

Plötsligt tystnade Cosette. Hon hade kommit

att vända sig om och fått syn på barnen Thenardiers klocka, som de kastat på golvet, när de började roa sig med katten; den låg några steg från köksbordet.

Då släppte hon genast den utklädda sabeln, som dock blott var ett surrogat, och såg sig noga om i salen. Fru Thenardier talade med låg röst med sin make och räknade pengar, Ponine och Zelma lekte med katten, gästerna åto eller drucko eller sjöngo, och ingen lade märke till henne. Hon hade ej ett ögonblick att förlora: hon kröp fram från bordet, försäkrade sig än en gång om att ingen tittade på henne och gled sedan fram till dockan, som hon grep. Ett ögonblick senare var hon åter på sin vanliga plats, orörlig, och vänd, så att dockan, hon höll i armarna, kom i skuggan. Lyckan att få leka med en riktig docka var så sällsynt att hon nästan var i extas.

Ingen hade sett henne med undantag för främlingen i den gula rocken, vilken långsamt förtärde sin enkla aftonvard.

Denna lycka varade nästan en kvart.

Men hur försiktig Cosette än var, lade hon ej

märke till att ett av dockans ben släpade på golvet och klart belystes av elden. Denna rosafärgade och glänsande strumpa, vilken stack fram ur mörkret, träffade plötsligt Azelmas blick; hon sade till Eponine:

— Titta dit, syster!

De båda flickorna blevo stumma av förvåning. Cosette hade vågat taga deras docka.

Eponine reste sig och utan att släppa katten gick hon fram till modern och drog henne i kjolen.

— Låt mig vara, sade modern. Vad vill du?

— Mamma, sade barnet, titta!

Och hon pekade på Cosette.

Cosette var helt upptagen av ägandets njutning och varken såg eller hörde något.

Fru Thenardiers ansikte fick detta uttryck, som består av en blandning av det skräckinjagande med det tomma och som kommer oss att kalla vissa kvinnor för megäror.

Denna gång ökades hennes vrede av den sårade stoltheten. Cosette hade glömt bort alla avstånd. Hon hade vågat ett attentat mot "fröknarnes" docka.

En tsaritsa, som fick se en musjik prova sin kejserlige sons förnämsta ordensdekoration, skulle ej ha kunnat se annorlunda ut.

Med en stämma, hes av harm och raseri, skrek hon:

— Cosette!

Cosette skakade som om jorden bävat under henne. Hon vände sig om.

— Cosette! återtog fru Thenardier.

Cosette tog dockan och satte varsamt ned den på golvet med en försiktighet, i vilken även rymdes förtvivlan. Utan att lämna den med ögonen knäppte hon samman händerna och, vilket är förskräckligt hos ett så litet barn, började vrida dem. Och sedan började hon gråta; och dock hade varken vandringen i skogen eller förlusten av pengarna eller tyngden hos vattenämbaret eller de förskräckliga saker, fru Thénardier sagt, förmått framlocka en enda tår. Men nu snyftade hon.

Under tiden hade främlingen rest sig.

— Vad står på? frågade han fru Thenardier.

— Ser ni inte det? sade fru Thenardier och pekade på den övergivna dockan vid Cosettes fötter.

— Nå, fortsatte mannen.

— Denna tiggarunge, svarade fru Thenardier, har tillåtit sig att taga barnens docka.

— Det är väl intet att göra väsen av, sade mannen. Vad gör det, om hon leker med dockan?

— Hon har tagit i den med sina smutsiga händer, fortsatte fru Thenardier, med sina rysliga händer.

Här fördubblades Cosettes snyftningar.

— Tig! skrek fru Thenardier.

Mannen gick ut genom dörren.

Sedan han gått, begagnade fru Thenardier tillfället att under bordet ge Cosette en spark, som framkallade höga skrik.

Dörren öppnades åter, och mannen kom in med den underbara dockan i händerna, denna docka, som alla barn i staden betraktat hela dagen. Han satte ned den framför Cosette och sade:

— Där har du, liten.

Man måste veta, att mannen under den tid, han

varit i värdshuset, hade kommit ihåg leksaksboden med dess glittrande innehåll, belyst av de många lyktorna och ljusen, detta barnens paradis, som belystes av ett otal lampor.

Cosette höjde ögonen, ty hon hade sett mannen komma emot sig med dockan, och hon hade uppfattat de oerhörda orden:

— Det är din.

Hon betraktade dockan, ryggade långsamt tillbaka samt gömde sig längst bort under muren.

Hon grät ej längre, hon var alldeles tyst och såg ut, som om hon ej vågade draga andan.

Fru Thénardier, Eponine och Azelma liknade statyer. Till och med dryckeshjältarna liknade saltstoder. Över hela värdshuset vilade en förväntansfull tystnad.

Fru Thénardier var som förstenad och alldeles stum samt fortsatte med sina gissningar:

— Vem är den där mannen? Är det en tiggare? Är det en millionär? Kanske är det båda sakerna, det vill säga en tjuv.

Herr Thénardiers ansikte uppvisade detta egen-

domliga veck vid näsroten, som hos varje mänsklig varelse utmärker, att den förhärskade instinkten har herraväldet i all sin djuriskhet. Värdshusvärden betraktade omväxlande dockan och främlingen. Han syntes nosa efter denne man som efter en säck med silver. Men det varade blott ett ögonblick. Han närmade sig sin hustru och sade:

— Den där saken kostar åtminstone trettio kronor. Gör inga dumheter. Ligg på knä för karlen.

De grova naturerna likna i det fallet de naiva och ursprungliga, att de ej äro i stånd till att övergå från en sak till en annan.

— Nåväl, Cosette, sade fru Thénardier, med en röst som skulle föreställa mild, men som bestod av denna honung, elaka kvinnor ha till sitt förfogande, tänker du ej ta dockan?

Cosette vågade sig nu verkligen ur sin tillflyktsort.

— Min lilla Cosette, återtog fru Thénardier med ett smekande tonfall, den där herrn har gett dig dockan; tag emot den. Den är din.

Cosette betraktade den underbara dockan med

alla tecken till förvåning. Hennes ansikte var ännu alldeles vått av tårarna, men hennes ögon började liksom gryningens himmel att fyllas av strålar, där man kunde skönja en egendomlig, häpen glädje. Vad hon kände i detta ögonblick, liknade kanske vad hon skulle förnummit, om någon plötsligt sagt:

— Du är drottning av Frankrike, liten.

Det föreföll henne, som om vidrörandet av denna docka, vore att framkalla en blixt.

Något som också till en viss grad var sanning, ty hon sade sig, att om hon gjorde det, skulle fru Thénardier gräla på henne — och slå henne.

Men hon drogs dock dit. Hon slutade med att gå närmare. Hon viskade sakta till fru Thénardier:

— Får jag verkligen, frun?

Inga ord kunna skildra det på en gång förtvivlade, häpna och förtjusta uttrycket i hennes ansikte.

— Den är ju din, för tusan, sade fru Thénardier. Eftersom herrn har gett dig den.

— Är det verkligen sant? återtog Cosette, är det sant? Den är min, riktigt min, frun?

Främlingens ögon tycktes fulla av tårar. Han tycktes vara så rörd som man är, när man ej vågar tala för att ej falla i gråt. Han gjorde ett tecken åt Cosette och lade "damens" hand i hennes.

Cosette drog snabbt tillbaka sin hand som om "damen" hade bränt henne samt stirrade ned i golvet. Vi äro tvungna att tillägga, att hon vid detta tillfälle sträckte ut tungan mycket långt. Plötsligt vände hon sig om och grep hänförd tag i dockan.

— Hon skall heta Katarina, sade hon.

Situationen var egendomlig. Cosettes trasor mötte och omfamnade dockans band och fina, rosafärgade musslin.

— Frun, började hon igen, får jag lov att sätta den på en stol?

— Ja, mitt barn, svarade fru Thénardier.

Nu var det Eponine och Azelma, som betraktade Cosette med avundsjuka ögon.

Cosette satte Katarina på en stol, satte sig sedan själv på golvet bredvid henne och förblev orörlig, utan att säga ett ord, upptagen av att hänryckt betrakta henne.

— Lek då, Cosette, sade främlingen.

— O, jag leker ju, sade barnet.

Denne främling, denne okände, som liksom Försynen gjorde ett besök hos Cosette, var i detta ögonblick den människa, fru Thénardier hatade mest av allt. Men det var nödvändigt att behärska sig. Men det var mera än hon kunde bara, så van, som hon var att alltid vara beroende av mannen, att aldrig handla självständigt. Hon skyndade sig att skicka flickorna till sängs och bad sedan mannen i den gula rocken om tillåtelse att sända bort Cosette — som borde vara ganska trött nu, tillade hon med moderlig omsorg. Cosette gick och lade sig med Katarina i sina armar.

Fru Thénardier gick då och då till den del av salen, där formännen sutto, och kallade det för "att pigga upp sig en smula". Hon bytte några

ord med mannen, vilken darrade av undertryckt ilska:

— Vad är det där för en gammal narr? Komma och ställa till med sådant! Vilja att det där lilla odjuret skall leka! Ge henne en docka! En docka för fyrtio kronor till en sådan stackare, som jag ej skulle vilja ge fem öre för. Om en stund kommer han väl att kalla henne Ers majestät alldeles som man gör med hertiginnan Berry! Vad är meningen med det här? Är han galen, den mystiska människan?

— Varför det? svarade Thénardier. Det hela är ju så enkelt. Det roar honom. Du tycker om att den lilla arbetar, han tycker om när hon leker. Han är i sin fulla rätt. En resande, det är en man som gör, vad som faller honom in. Bara han betalar. Vad rör det dig, om det är en gammal filantrop? Om det är en idiot, vad har du med det att göra? Han har ju pengar?

Det var husbondens ord och värdshusvärdens åsikt och däremot fanns ingen appell.

Mannen i den gula rocken satt med armbågarna mot bordet och hade återtagit sitt tankfulla

utseende. Alla de andra gästerna, köpmännen och formännen, hade dragit sig undan en smula och sjöngo ej längre. De betraktade en aning vördnadsfullt mannen från ett tryggt avstånd. Denne ensamme, så fattigt klädd och dock i stånd att ur sina fickor taga fram gigantiska dockor med sidenklänningar, var säkerligen en fruktansvärd och beundransvärd människa.

Timmarna gingo. Midnattsmässan hade ägt rum, dryckeskämparna hade gått, krogen var stängd, salen var övergiven, elden hade slocknat, men främlingen satt alltjämt kvar i samma ställning. Han hade ej sagt ett ord sedan Cosette gått och lagt sig.

Det var bara herr och fru Thénardier, som av både hövlighet och nyfikenhet stannat kvar i salen.

— Tänker han sitta här hela natten, muttrade fru Thénardier.

Klockan slog just två på morgonen, och hon förklarade sig uttröttad.

— Jag går och lägger mig. Gör vad du vill.

Maken satte sig vid ett bord i ett hörn, tände ett ljus och började läsa Courrier Français.

En timma gick. Den vördnadsvärde krogägaren hade åtminstone tre gånger läst igenom Courrier Français. Främlingen hade ej gjort en rörelse.

Thénardier flyttade på sig, hostade, spottade, nös och bullrade med stolen. Ingen rörelse hos mannen.

— Kanske han sover, tänkte Thénardier.

Mannen sov inte, men det fanns intet, som kunde väcka honom.

Slutligen tog Thénardier av sig mössan, närmade sig sakta och riskerade ett par ord:

— Tänker ej herrn gå till sängs?

Att gå och lägga sig skulle varit för familjärt. Gå till sängs, det är en fras, som uttrycker vördnad, ord, vilka ha en magisk förmåga att komma räkningen på morgonen att antaga trevliga dimensioner. Ett rum, där man går och lägger sig, det kostar två kronor, men när man går till sängs, då kostar det fyra.

— Ja visst, sade mannen. Det har ni rätt i! Var ligger stallet?

— Jag skall visa herrn.

Han tog ett ljus, mannen tog sitt paket och sin käpp och Thénardier förde honom till ett rum i första våningen som var ovanligt elegant, varje möbel var av mahogny, sängen jättestor och gardinerna av röd kaliká.

— Vad är det här? frågade mannen.

— Det är vårt eget bröllopsrum, svarade värden. Vi bo själva i ett annat rum, min fru och jag. Vi använda ej det här rummet mer än ett par gånger vart år.

— Jag skulle tyckt bättre om stallet, sade mannen bryskt.

Thénardier låtsades ej höra detta föga vänliga uttalande.

Han tände de två ljusstakarna på kakelugnsfrisen. En präktig brasa flammade.

I rummet fanns en pokal och en hårprydnad av silvertrådar och orangeblommor.

— Vad är detta? frågade mannen.

— Min herre, det är min hustrus brudkrona.

Främlingen betraktade föremålet med en blick, som tycktes säga:

— Det har då funnits en tid, då detta monster var en oskyldig jungfru.

Dessutom ljög Thénardier. När han hade hyrt denna lokal för att sätta upp sin krog, hade han funnit detta rum i samma skick, som det var i nu, och han köpte möblerna och brudkronan, i det han tänkte, att det skulle skänka hans hustru en viss nimbus och att hans hus på så sätt skulle få en smula engelsk "respektabilitet".

När främlingen vände sig om, hade världen försvunnit. Thénardier hade diskret avlägsnat sig utan att våga säga god natt, då han ej ville visa någon olämplig familiaritet mot en man, som han föresatt sig att grundligt skinna nästa morgon.

Krogvärden drog sig tillbaka till sitt rum. Hans hustru hade lagt sig men hade icke somnat. När hon hörde sin mans steg, vände hon sig om och sade:

— Jag kommer att sparka ut Cosette i morgon.

Thénardier svarade kallt:

— Vad du går på!

De bytte inga fler ord, och några minuter senare var ljuset släckt.

Främlingen å sin sida hade försiktigt lagt ifrån sig käppen och paketet. Sedan värden gått, hade han satt sig i en fåtölj och försjunkit i tankar. Sedan tog han av sig skorna, tog en av de två stakarna, blåste ut den andra, gick ut ur rummet samt såg sig omkring som om han sökte något. Han gick igenom en korridor och kom till en trappa. Han hörde ett svagt ljud som från ett sovande barn. Han gick efter detta ljud och kom till en liten trekantig vrå, som var infälld under själva trappan. Där låg bland allehanda korgar och gamla trasor och spindelväv Cosette i en säng, som utgjordes av en trasig halmmadrass och ett utnött täcke. Lakan fanns icke.

Det hela vilade på bara golvet.

Mannen närmade sig och bara såg.

Cosette sov lugnt. Hon var fullt påklädd. Om vintern tog hon av sig det minsta möjliga för att ej behöva frysa.

Hon höll dockan tryckt emot sig och dess stora, vidöppna ögon glänste i mörkret. Då och då utstötte Cosette en svag suck, som om hon höll på att vakna, kramade dockan fastare intill sig,

nästan konvulsiviskt. Vid hennes bädd fanns intet annat än ett par skor.

En dörr bredvid Cosettes kyffe stod öppen och ledde in till ett stort, mörkt rum. Främlingen gick in. Längst bort såg han genom en glasdörr två vita sängar. Det var Azelmas och Eponines. Bakom sängarna skymtade han en vagga av flätad korg; där sov den lilla gosse, som skrikit förut under aftonen.

Främlingen räknade ut, att detta rum stod i förbindelse med makarna Thénardiers. Han var på väg tillbaka, när hans blick träffade kakelugnsfrisen; han såg ett par utsökta små skor, fast de voro omaka. Mannen kom då ihåg den gamla vanan hos barnen att på julafton sätta fram sina skor i förhoppning att den goda féen skall lägga en glänsande gåva i dem. Eponine och Azelma hade ej försummat att göra detta.

Mannen böjde sig ned.

Féen, det vill säga modern, hade redan varit där, och i varje sko låg en blank enkrona.

Mannen reste sig upp och skulle gå, när han fick syn på något annat längst inne i spisen. Det

var en träsko, en ryslig träsko, nästan utsliten och alldeles nedsmutsad. Den var Cosettes. Cosette hade med barnens rörande förtroende och tillit, utan att låta sig nedslås av alla besvikelser, satt fram även sin sko.

Barnens förtroende är en sublim och storslagen sak.

Det fanns ingenting i träskon. Främlingen trevade i sin väst, böjde sig ned och lade ett guldmynt i skon.

Sedan smög han sig försiktig' tillbaka till sitt rum.

IX.

THENARDIERS MANÖVER.

Tidigt följande morgon — klockan var väl knappt två — satte herr Thenardier vid skenet av ett ensamt ljus i nedre salen samman räkningen åt gästen i den gula bonjouren.

Hans hustru lutade sig till hälften över honom och följde varje hans rörelse med ögonen. Ej ett ord utbyttes. Å ena sidan rådde en djup eftertanke, å den andra denna religiösa beundran, varmed man ser ett den mänskliga andens underverk födas och utvecklas. Det hördes några ljud ovanpå; det var lärkan, som sopade trappan.

Efter en kvart och några raderingar kunde Thenardier visa fram följande mästerverk:

Räkning till Herrn på n:o 1.

Supé	3	francs.
Log's	10	"
Lyse	5	"
Värme	4	"
Uppassning	1	"
Summa	23	francs.

Uppassning hade stavats u p a s n i n g.

— Tjugotre francs! utropade hustrun med en förtjusning, vari blandades en smula tvekan.

Liksom alla stora konstnärer var dock icke Thenardier nöjd med sitt verk.

— Asch! utropade.

Det var samma tonfall, som när Castlereagh vid Wienerkongressen satte upp förteckningen på Frankrikes skulder till Europa.

— Herr Thenardier, du har alldeles rätt, han är verkligen skyldig allt detta, mumlade hustrun under det hon tänkte på dockan, som han i hennes flickors närvaro givit Cosette, det är rättvist, men det är för mycket. Han kommer ej att vilja betala.

Thenardier skrattade kallt och sade:

— Han kommer att betala.

Detta skratt var det största tecken på säkerhet och auktoritet. Vad som sades på detta sätt, det måste ske. Kvinnan envisades ej längre. Hon började göra i ordning bordet, under det mannen med långa steg mätte salen. Efter ett ögonblick tillade han:

— Jag är skyldig femton francs.

Han satte sig åter vid spiselvrån, lade upp fötterna bland den varma askan, och försjönk i tankar.

— Det var sant, avbröt fru Thénardier, du har väl inte glömt att jag sparkar ut Cosette i dag? Det odjuret! Jag kan inte tåla att se hennes docka. Jag skulle hellre gifta mig med Ludvig XVIII än att ha henne kvar en enda dag till!

Thenardier tände sin pipa och svarade mellan tvenne rökmoln:

— Du skall lämna fram den här räkningen till mannen!

Sedan gick han ut.

Han hade knappt hunnit ut ur rummet, förrän främlingen inträdde.

Thenardier visade sig genast bakom honom och förblev orörlig i den halvöppna dörren, osynlig för alla utom sin hustru.

Den gulklädde mannen bar i handen sin käpp och sitt paket.

— Redan uppstigen? sade fru Thenardier. Tänker min herre redan lämna oss?

Under det hon sade detta, rullade hon räkningen mellan fingrarna med ett förvirrat uttryck. Hennes hårda ansikte visade spår av känslor, man sällan fann där, räddhåga och samvetsförebråelser.

Att lämna en sådan räkning till en man, som såg så utblottad ut, det var allt annat än behagligt.

Gästen syntes upptagen och tankfull. Han svarade:

— Ja, min fru. Jag skall resa.

Min herre har då icke flera affärer att uträtta i Montfermeil?

— Nej. Jag kom att resa igenom här, det var

allt. Min fru, fortsatte han, hur mycket är jag skyldig?

Utan att svara räckte fru Thenardier honom räkningen.

Mannen vecklade upp papperet, såg på det men utan att visa den ringaste förvåning.

— Min fru, sade han, gör ni goda affärer här i Montfermeil.

— Inte vidare, min herre, svarade fru Thenardier, häpen över att ej få höra något värre utbrott.

Hon fortsatte i en elegisk, klagande ton:

— Ja, min herre, tiderna äro hårda! Och dessutom finnes det så få borgare i den här trakten. Det är bara småfolk, alltsammans, förstår ni. Om vi icke då och då hade en del resande, lika rika och frikostiga som min herre, skulle det inte gå. Skatterna äro så höga. Och den där lilla lägger beslag på det sista vi hava.

— Vilken lilla?

— Å, den lilla, det vet ni väl. Cosette! Lärkan, som folket i trakten säger.

— Jaså, svarade mannen.

Hon fortsatte:

— Vad dessa bönder äro dumma med sina öknamn. Hon ser ju snarare ut som en flädermus än som en lärka. Ser ni, min herre, vi begära inga allmosor, men vi kunna icke heller giva några. Vi förtjäna nästan intet, och vi ha stora utgifter. Myndigheternas tillåtelser, alla stämplar, skatten för alla fönster och dörrar, alla dessa avgifter! Min herre vet nog, att staten kräver fruktansvärt med pengar. Och sedan har jag mina två flickor, jag. Jag har då ingen orsak att föda upp andras barn.

Mannen svarade, med en röst, som han försökte göra oberörd, men där det likväl fanns en darrning:

— Om man befriade er från henne?

— Från vem? Från Cosette?

— Ja.

Krogvärdinnans röda och violetta ansikte upplystes av en hemsk glädje.

— Ä, min herre, min herre! Tag henne, behåll henne, för bort henne, sylta in henne, tryffera henne, drick henne, ät henne och ni skall välsignas av den heliga jungfrun och alla paradisets helgon!

— Det är överenskommet?

— Är det sant? Ni tar henne med er?

— Jag tar henne med mig.

— Genast?

— Genast. Ropa hit barnet!

— Cosette, ropade fru Thenardier.

— Under det vi vänta, fortsatte mannen, kan jag ju betala min skuld. Hur mycket blir det?

Han kastade en blick på räkningen och kunde ej återhålla en rörelse av förvåning:

— Tjugotre francs!

Han såg på krogvärdinnan och upprepade:

— Tjugotre francs?

I uttalet av dessa två ord och upprepade på detta sätt fanns det det tonfall, som skiljer utropstecknet från frågetecknet.

Fru Thenardier hade haft tid att förbereda sig på angreppet. Hon svarade därför med stor säkerhet:

— Javisst, min herre, det är tjugotre francs.

Främlingen lade fem guldmynt på fem francs vardera på bordet.

— Gå efter den lilla, sade han.

I detta ögonblick trädde herr Thenardier in i rummet och sade:

— Herrn är bara skyldig tjugosex sous.

— Tjugosex sous! utropade hans hustru.

— Tjugo sous för rummet, svarade Thenardier kallt, och sex sous för supén. Vad den lilla beträffar skulle jag vilja tala ett ord med herrn. Lämna oss ensamma!

Fru Thenardier kände sig alldeles som bländad av denna oförutsedda snilleblixt. Hon förnam, att det var den store skådespelaren, som nu inträdde på scenen, svarade ej med ett ord och gick ut ur rummet.

Så snart de blivit ensamma, erbjöd Thenardier gästen en stol. Främlingen satte sig, men

Thenardier förblev själv stående, hans ansikte hade antagit ett uttryck, som bestod av en egendomlig blandning av godmodighet och enfald.

— Min herre, började han, jag skall säga det genast. Det är så, att jag för min del avgudar det där barnet.

Främlingen betraktade honom skarpt.

— Vilket barn?

— Thenardier fortsatte:

— Är det inte egendomligt, hur man kan fästa sig? Vad betyder då en sådan sak som pengar. Tag tillbaka edra guldmynt! Det är ett barn jag längtar efter, ej efter guld.

— Vem talar ni om? frågade gästen.

— Om vem? Om vem annan än vår lilla Cosette. Vill ni inte taga henne med er? Nå väl, jag skall tala öppet: lika säkert som ni är en hederlig karl, lika säkert är det, att jag ej kan samtycka till det. Det skulle göra mig alltför ont. Jag har ju sett henne, sedan hon bara var ett litet knyte. Det är visserligen sant, att hon kostar oss pengar, det är sant, att hon har sina fel, det

är sant, att vi ej äro rika, det är sant att jag betalat ut för henne mera än fyra hundra francs medicin och till ingen nytta för bara en enda av hennes sjukdomar! Men man måste ju också göra något för den gode Gudens skull. Stackarn har ju varken far eller mor, och jag har uppfostrat henne. Jag har bröd både för henne och för mig själv. Och i grund och botten håller jag mycket av detta stackars barn. Ni förstår, man kan inte rå för att man känner så. Jag är själv en godmodig karl och jag tycker aldrig om att bråka. Jag älskar henne i alla fall, den lilla stackarn. Låt vara, att min hustru är en smula häftig av sig, men hon håller också av henne. Ni förstår, det är ju alldeles som om det vore vårt eget barn. Och jag kan inte undvara den lilla tösen i mitt hem.

Främlingen betraktade honom fortfarande skarpt. Thenardier fortsatte:

— Förlåt, ursäkta, min herre, men man skänker dock inte bort sitt barn på sådant sätt åt förste bäste, som kommer förbi. Har jag inte rätt? Det är inte så att jag har något emot er. Ni är

rik, ni ser ut att vara en hedersman och det skulle kanske vara en lycka för henne? Men det är nödvändigt att känna till allt. Ni förstår mig? Om vi antaga att jag skulle låta henne gå och att jag skulle bortse från mina egna känslor, vore det då inte rättvist att jag finge veta vart hon fördes, om jag inte ville förlora henne ur sikte, om jag ville ha reda på, hos vem hon kom att stanna för att då och då kunna komma och hälsa på henne, så att hon kunde veta, att hennes gamla fosterfar alltjämt vakade över henne och alltid fanns till hands? Och det finns saker, som äro omöjliga. Om ni tager henne med er, då säger jag: Var är lärkan? Vart har hon tagit vägen? Det måste då åtminstone finnas någon skriven papperslapp, någonting ordnat i fråga om övertagandet! Ert pass kan jag ju få se.

Utan att upphöra med att betrakta honom med denna blick, som så att säga går direkt in i själen, svarade gästen honom i en allvarlig och fast ton:

Herr Thenardier, men behöver inte pass med sig för att fara några mil utanför Paris. Om jag tager med mig Cosette, så tager jag helt enkelt

med mig henne utan några ceremonier. Ni kommer inte att få veta mitt namn, inte min bostad, inte vart hon kommer att fara och det är min avsikt, att hon aldrig mera i sitt liv skall behöva återse er. Jag rycker av den tråd, som fjättrar hennes fötter, och hon försvinner. Passar det er? Ja eller nej.

På samma sätt som demoner och andra andar på grund av vissa tecken förnimma närvaron av en överlägsen makt, förstod nu Thenardier, att han hade en mycket stark man framför sig. Det var en intiution. Han fattade det både hastigt och klart. Under gårdagen hade han, allt under det han drack med formännen, rökte med dem och sjöng, förstått att iakttaga gästen, vakta honom som katten på råttan och studerat honom som en matematiker. Han hade spionerat på honom både för sin egen räkning, av nöje och instinkt, och spionerat som om han varit betald för det. Ej en rörelse, ej en gest hos mannen i den gula bonjouren hade undgått honom. Redan innan gästen så tydligt visade sitt intresse för Cosette, hade Thenardier gissat sig till det. Han hade lagt märke

till de blickar denne gubbe ständigt kastade på barnet. Varför detta intresse? Vem var denne man? Varför var han, med så mycket pengar på fickan, klädd i denna dräkt? Frågor, vilka gjorde sig själva, men som han ej kunde lösa, vilket oroade honom. Han hade drömt om det hela natten. Det kunde inte vara Cosettes far. Var det kanske hennes morfar, hennes farfar? Varför gav han sig då ej genast tillkänna? När man har rätt, visar man det. Denne man hade tydligen ingen rätt över Cosette. Men vem var han då? Thenardier förlorade sig i gissningar. Han skymtade allt men såg intet. Men när han inledde sitt samtal med gästen, var han säker på att det fanns en hemlighet, säker på att mannen gärna ville förbli i skuggan, och därför kände han sig stark. Vid främlingens korta och klara svar, kände han sig svag. Han hade ej väntat sig något sådant. Det rubbade alla hans antaganden. Han sökte samla sina tankar. Han övervägde allt under en sekund. Thenardier var en av dessa män, som med ett ögonkast bedöma en situation. Han fann, att tiden var inne att snabbt gå rakt på målet. Han gjorde

som de stora härförarna i de avgörande ögonblicken, vilka blott de förmå att igenkänna, och bröstade hastigt av sitt artilleri.

— Min herre, sade han, jag behöver femtonhundra francs.

Främlingen tog ur sin sidoficka fram en gammal plånbok av svart läder, öppnade den och tog fram tre sedlar, som han lade på bordet. Sedan satte han sin stora tumme på dem och sade till värden:

— Låt Cosette komma hit.

Vad gjorde väl Cosette, under det detta pågick?

Så fort han hade vaknat, hade hon sprungit till sin sko. Där hade hon funnit guldmyntet. Det var inte en napoleon, det var en av dessa tjugofrancsstycken, som utsläpptes av den första restaurationstiden, och där den preussiska härpiskan har ersatt lagerkransen. Cosette blev som bländad. Hennes lycka började berusa henne. Hon visste ej vad ett guldmynt var, ty hon hade aldrig sett ett, men hon gömde det snabbt i sin ficka, som om hon stulit det. Men hon kände att

detta verkligen var ämnat åt henne, hon anade varifrån gåvan kom, och hennes glädje blandades också med fruktan. Hon var glad, men hon var framför allt alldeles häpen. Alla dessa vackra och underbara saker syntes ej längre som alldeles oåtkomliga. Dockan hade gjort henne rädd, guldmyntet hade gjort henne rädd. Hon darrade på något sätt inför allt detta vackra. Det var endast främlingen, som ej kom henne att darra. Tvärtom, han lugnade henne. Ända sedan i går kväll, trots alla förvånande händelser, trots sömnen, drömde hon i sin lilla barnasjäl blott om denne man, som såg så gammal och fattig och sorgsen ut och som var så rik och god. Sedan hon mött honom i skogen, hade allt varit som förändrat för henne. Cosette, mindre lycklig än den minsta svala under himlen, hade aldrig vetat vad det vill säga att kunna fly till modern eller in under en vinge. Under fem år eller så långt tillbaka som hennes minne sträckte sig, hade det stackars barnet blott skakat och darrat. Hon hade alltid varit oklädd, när det gällde att möta olyckans kalla vind, men nu

syntes det henne, att hon var helt klädd. Förr hade hennes själ isats, nu värmde den. Hon var ej längre så rädd för Thenardiers. Hon var ej längre ensam; hon hade någon vid sin sida.

(Forts. i femte bandet.)